

elsa

The European Law Students' Association
AZERBAIJAN

ELSA AZERBAIJAN
LAW REVIEW

ELSA Azerbaijan Law Review

Edition 06

August 2023

ELSA HAQQINDA

Avropa Hüquqşünas Tələbələri Assosiasiyası, ELSA, hüquq tələbələri və gənc hüquqşünaslardan ibarət və onlar tərəfindən idarə olunan beynəlxalq, müstəqil, qeyri-siyasi və qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Təşkilat 1981-ci ildə Avstriya, Macarıstan, Polşa və Qərbi Almaniyadan olan hüquq tələbələri tərəfindən yaradılmışdır. ELSA bu gün dünyanın ən böyük müstəqil hüquq tələbələri birliyidir və 43 ölkədə fəaliyyət göstərir.

ELSA üzvləri xarici ölkələrin hüquq sistemləri və təcrübələri ilə maraqlanan şəxslərdir. Onlar təşkilat tərəfindən təşkil olunan seminarlar, konfranslar, hüquq məktəbləri, səhnələşdirilmiş məhkəmə müsabiqələri, akademik müsabiqələr, hüquqi yazı, hüquqi araşdırma üzrə layihələr və tələbə təcrübə mübadilə proqramları kimi fəaliyyətlər vasitəsilə daha çox biliklər və hüquqi təcrübə əldə edirlər.

ELSA bir sıra beynəlxalq qurumlarda xüsusi statusa malikdir. Belə ki, 2000-ci ildə ELSA-ya Avropa Şurasında iştirakçı statusu verilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının UN ECOSOC, UNCITRAL, UNESCO & WIPO kimi qurumlarında isə ELSA konsultativ statusa malikdir.

ELSA-nın məqsədi Avropanın müxtəlif ölkələrindən olan hüquq tələbələri və gənc hüquqşünasları eyni təşkilatda birləşdirməklə onlar arasında mənəvi-əxlaqi inteqrasiyaya, elmi biliklərin paylaşılmasına nail olmaq, onları sosial məsuliyyətə təşviq etməkdir.

ELSA-nın şüarı:

"İnsan ləyaqətinə və mədəni müxtəlifliklərə hörmətin mövcud olduğu ədalətli bir dünya".

2010-cu ildən etibarən ELSA Azərbaycan ELSA Beynəlxalqda təmsil olunan 43 ölkədən biridir.

ABOUT ELSA

The European Law Students' Association, ELSA, is an international, independent, non-political and non-for-profit organisation comprised of and run by and for law students and young lawyers. Founded in 1981 by law students from Austria, Hungary, Poland, and West Germany. ELSA is today the world's largest independent law students' association. ELSA is present in 43 countries.

ELSA's members are internationally minded individuals who have an interest in foreign legal systems and practices. Through our activities, such as seminars, conferences, law schools, moot court competitions, academic competitions, legal writing, legal research, and the Student Trainee Exchange Programme, our members acquire a broader cultural understanding and legal expertise.

ELSA has gained a special status with several international institutions. In 2000, ELSA was granted Participatory Status with the Council of Europe. ELSA has Consultative Status with several United Nations bodies: UN ECOSOC, UNCITRAL, UNESCO & WIPO.

Our Purpose:

To contribute to legal education, foster mutual understanding, and promote social responsibility of law students and young lawyers.

Our Vision:

"A just world in which there is respect for human dignity and cultural diversity".

Since 2010, ELSA Azerbaijan has been one of 43 National Groups that integrate ELSA International.

ELSA AZƏRBAYCAN HÜQUQ JURNALI

ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalı Avropa Hüquqşünas Tələbələr Assosiasiyası (ELSA) Azərbaycan tərəfindən elektron formada nəşr olunan, illik, hüquq tələbələri tərəfindən redaktə edilən və rəydən keçən hüquq jurnalıdır. Jurnal 2015-ci ildə yaradılıb və onun ilk buraxılışı 2016-cı ildə nəşr olunub.

ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalının məqsədi hüquq tələbələri və gənc hüquqşünasların hüquqi yazı və araşdırma bacarıqlarını inkişaf etdirmək, onların qabaqcıl hüquqi düşüncələrini cəmiyyətə çatdırmaq, həmçinin oxucularına aktual mövzularda hazırlanmış kontent təqdim etməklə elmi fikrin formalaşması və inkişafına öz töhfəsini verməkdir.

Jurnal həmçinin, hüquq tələbələrini hüquqi ədəbiyyat oxumağa və məqalələr yazmağa həvəsləndirməyi hədəfləyir.

Dünyanın hər yerindən tələbələr (bakalavr, magistr və ya doktorant), hüquqşünaslar və müəllimlər öz məqalələrini dərc olunması üçün ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalına göndərə bilərlər.

ELSA AZERBAIJAN LAW REVIEW

The ELSA Azerbaijan Law Review is an annual, student-edited, and peer-reviewed law journal published by the European Law Students' Association (ELSA) Azerbaijan. The journal was established in 2015 and its first edition was published in 2016.

The mission of the Law Review is to create a forum for the analysis and discussion of contemporary legal issues by serving as an avenue for the network to publish its academic work. It aims to provide law students and young lawyers, as well as the wider legal profession, with a source of critical commentary that is outside the scope of the typical legal curriculum.

Law Review also targets to motivate law students to read academic literature and write academic articles, to provide them with appropriate information related to highly important and topical discussions taking place in civil society, and to deliver young lawyers and students' articles to society.

Students (LL.B, LL.M, or Ph.D.), professors, scholars, and practitioners from all over the world are welcome to send their articles to ELSA Azerbaijan Law Review.

Editorial Board

Editor-in-Chief

Ali Mammadov

Vice President in charge of Academic Activities at
ELSA Azerbaijan 2022/2023

Academic Reviewers

(in alphabetical order)

Bilgeyiskhanim Mirizada

*Managing partner and Head of Public
International Law team at M-de law firm,
currently pursuing a Ph.D in Law.*

Elvin Jabrayil

*Lawyer in Germany as a member of Cologne Bar
Association, author of a number of scientific
articles*

Fuad Gashamov

*Co-founder of the "LEGALIZE" law firm, a
member of the Bar Association of the Republic of
Azerbaijan.*

Kamil Yusubov

*An International Tax and Tax Compliance
Associate at KWS Berlin Gmbh.*

Article Editors

Alsu Huseynova
Lamiyya Babazadah

Interview Editors

Kanan Ibadzada
Vafa Mustafayeva
Nurlan Dadashov

Technical Editors

Gozal Huseynzada
Nazim Chalabiyev

Design Editor

Shafayat Gurbanova

All rights reserved. No part of the material protected by this copyright notice may be reproduced, utilised in any form or by any means electronic or mechanical, including photocopying, recording or storing in a retrieval system or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the Vice President in charge of Academic Activities of ELSA Azerbaijan. The views expressed by the authors are their own and do not necessarily reflect those of the publishers.

Copyright © The European Law Students' Association Azerbaijan and the authors, 2023

Redaksiya

Hörmətli oxucu,

ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalının 6-ci buraxılışını sizə böyük məmnuniyyətlə təqdim edirəm.

Əli

Məmmədov

2022/2023-cü illər

fəaliyyət dövrü üzrə

ELSA Azərbaycan

Hüquq Jurnalının Baş

redaktoru və ELSA

Azərbaycanın

akademik fəaliyyətlər

üzrə vitse- prezidenti

ELSA şəbəkəsi 2022/2023 fəaliyyət illərində Azərbaycan, ingilis, rus və türk dillərində və bütün hüquqi mövzularda yazılmış olan məqalə qəbulunu açıq elan etmişdir. Hüquq tələbələri və gənc hüquqşünaslar tərəfindən ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalının bu buraxılışına göndərilən hər bir məqaləyə görə minnətdarıq. Bu buraxılışda ən yaxşı 4 məqalə seçilərək dərc edilmişdir. Məqalələri seçilmiş müəllifləri ürəkdən təbrik edir, digər tələbə və hüquqşünasları növbəti buraxılışlar üçün məqalələr yazmağa dəvət edirəm.

Bu buraxılışda həmçinin, Azərbaycandan və dünyanın müxtəlif ölkələrində təhsil alan və işləyən, o cümlədən müxtəlif hüquq sahələrində ixtisaslaşmış olan peşəkar hüquqşünaslarla müsahibələr yer alır. Dəvətimizi qəbul edib öz təcrübəsini oxucularımızla bölüşən bütün müsahiblərimizə təşəkkür edirəm.

Hər buraxılışda olduğu kimi bu buraxılışda da ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalı Redaksiya Heyətinin dəstəyi olmadan hazırlana bilməzdi. Bütün Redaksiya Heyəti üzvlərinə jurnala verdikləri töhfələrə görə səmimi-qəlbədən təşəkkür edirəm.

Bütün Redaksiya Heyəti üzvləri və ELSA Azərbaycan Milli İdarə Heyəti adından isə jurnalın akademik rəyçilərinə dərin minnətdarlığımızı bildirirəm. Məqalələrə rəy verilməsi və seçilməsi prosesini həyata keçirməklə, onların bu buraxılışın akademik keyfiyyətinin yüksəldilməsində çox böyük rolunu oynamışdır.

Ümid edirik ki, ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalının bu buraxılışında seçilmiş mövzularda yazılmış məqalələr oxucularımızın hüquqi savadlılığını daha çox artıracaq və onu oxumaqdan zövq alacaqsınız.

ELSA-nın “İnsan ləyaqətinə və mədəni müxtəlifliyə hörmətin mövcud olduğu ədalətli bir dünya” şüarı ilə estafeti növbəti Redaksiya Heyətlərinə ötürərək, onlara və növbəti buraxılışın müəlliflərinə uğurlar arzulayıram.

Ən xoş arzularla,

Əli Məmmədov

Editorial

Ali

Mammadov

*Editor-in-Chief of
ELSA Azerbaijan Law
Review and Vice
President in charge of
Academic Activities of
ELSA Azerbaijan
2022/2023*

Dear Reader,

It is with great pleasure that I present to you the 6th edition of the ELSA Azerbaijan Law Review.

ELSA network has announced the acceptance of articles written in Azerbaijani, English, Russian and Turkish languages and on all legal topics in the 2022/2023 activity year. We are grateful for every article submitted by law students and young lawyers to this issue of ELSA Azerbaijan Review. The best 4 articles are selected and published in this issue. I heartily congratulate the authors whose articles were selected, and invite other students and lawyers to write articles for the next issues.

This edition also includes interviews with professional lawyers from Azerbaijan and working in different countries of the world, as well as specialized in various legal fields. I would like to thank all our interviewees who accepted our invitation and shared their experience with our readers.

As with every publication, the ELSA Azerbaijan Law Review would not be realised without the support of certain individuals. First and foremost, I would like to sincerely thank the whole Editorial Board for their dedication and hard work. They were invaluable in carrying out the publication of this edition of the ELSA Azerbaijan Law Review.

On behalf of the whole Editorial Board and ELSA Azerbaijan, we would like to express our gratitude to our Academic Reviewers. By undertaking the review and selection process of the articles, their academic contribution helped ensure the high academic quality of the publication.

We hope that the articles written on selected topics in this issue of ELSA Azerbaijan Law Journal will increase the legal knowledge of our readers and you will enjoy reading it.

I wish the greatest of success to the Editorial Boards and authors of the future as we pass the baton, bolstered in our commitment to the vision of ELSA: “A just world which there is respect for human dignity and cultural diversity”.

Best wishes,

Ali Mammadov

Table of Contents

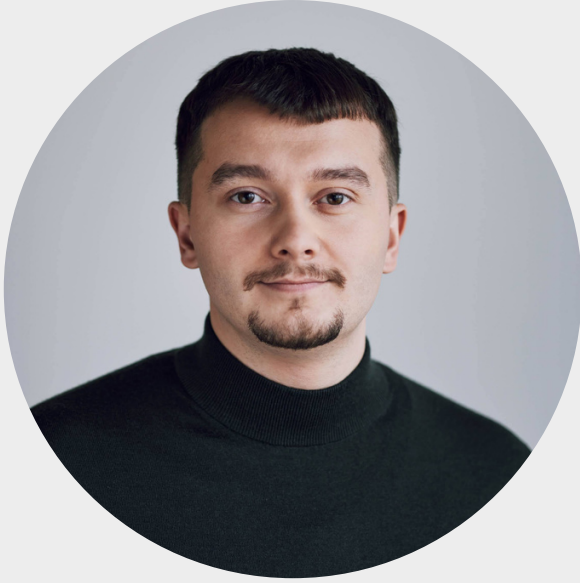
Articles

- 13** "Sosial Dövlət" konsepsiyasının keçmişi, bugünü və gələcəyi: Qloballaşma
- 30** Functional Equivalence: A Comparative study under International Law with reference to Azerbaijan
- 44** Addressing Unfair Competition in Digital Platforms: A Legal Perspective from Azerbaijan
- 55** Süni intellekt vergi hüququ kontekstində: Süni intellektdən vergi tutulması problemini necə həll etməli?

Interviews

- 10** Interview with Turkhan Ismayilzadə
- 26** Interview with Kanan Khalilov
- 41** Interview with Ruslan Mukhtarov
- 51** Interview with Farahim Huseynzadə

Turxan İsmayılzadə

Turxan İsmayılzadə Almaniyanın aparıcı hüquqi informasiya portalı olan "Juris GmbH" şirkətində innovasiya laboratoriyasında direktor müavini və hüquq üzrə mühəndis (Legal Engineer) vəzifəsində çalışır. Hüquqi texnologiya (Legal Tech) sahəsində ekspert olmaqla yanaşı Turxan İsmayılzadə həm də hüquq və süni intellekt sahəsində Almaniyanın Martin Lüter adına Halle-Vittenberq universitetində doktorluq dissertasiyası yazmışdır.

1. Oxucularımızın Sizi daha yaxından tanıması üçün öz hazırki fəaliyyətiniz haqqında qısa məlumat verə bilərsinizmi?

Azərbaycanda, ABŞ-da və Almaniya müvafiq olaraq hüquq üzrə bakalavr, magistr və doktorantura təhsili almışam. Hazırda Almaniyanın aparıcı hüquq informasiya portalı olan "Juris GmbH" şirkətində innovasiya laboratoriyasının direktor müavini və Legal Engineer (hüquq üzrə mühəndis) vəzifəsində çalışıram. Həmişə azərbaycanlı həmkarlarıma "e-qanun.az" platformasını işlədiyim şirkətin gördüyü işi daha anlaşılacaq formada izah etmək üçün istifadə edirəm. "Juris" hüquqi informasiya portalı "e-qanun.az" sahifəsinin özəl şirkət olan və 30 il daha inkişaf etmiş versiyasıdır. İnnovasiya laboratoriyasını yaratmaqda məqsədimiz şirkətin texnologiyalar portfoliosu üçün innovativ həllərin və məhsulların yaradılmasıdır. Mənim əsas öhdəliklərim hüquqşünaslar üçün yararlı olan və onların gündəlik iş həyatlarını daha effektiv edən "Legal-Tech" ideyalarını tapmaq, onlara dair hüquqi tələbləri müəyyən etmək və layihə formasına gətirərək icrasını təmin etməkdir.

2. Texnologiyanın inkişafı son illərdə hüquqa necə təsir etdi? Sizcə, bu inkişaf nəticəsində yaranan ən böyük dəyişikliklər nədən ibarətdir?

Texnologiyanın son illərdəki inkişafı hüquqa bir neçə yolla təsir etmişdir. Bu inkişaf hüququn təcrübəsinə, hüquqi proseslərinin idarə edilməsinə və hüququn müxtəlif sahələrindəki tətbiqinə dəyişikliklər gətirmişdir. Nümunələrə baxdıqda sənədlərin elektron dövriyyəsi və elektron məhkəmə sistemlərinin istifadə edilməsi, yeni hüquq sahəsi olan İT hüququnun ortaya çıxması və ən əsası, bugünədək ənənəvi sayılan hüquq sahələrinin süni intellekt və bu kimi texnologiyaların təsiri altında dəyişməsinə baş vermiş ən böyük dəyişikliklər kimi qeyd edə bilərəm.

3. Süni intellektin inkişaf etməsi, xüsusilə də, süni intellektli köməkçilər (AI Assistant), məhkəmə işləri üzrə hakimlərə tövsiyələr verən "robot judge"lar və s. hüquqşünaslara ehtiyacı aradan qaldıra bilərmə?

Bu suala cavab vermək üçün almanların tez-tez istifadə etdiyi "Jein" sözündən istifadə etmək yerinə düşərdi. Bu söz "Ja" və "Nein" sözlərinin simbiozudur və mənası "həm bəli, həm xeyr" deməkdir. Belə ki, "Bəli", ona görə ki, əlbəttə, hər bir texnoloji inqilabın nəticəsi kimi süni intellektin hüquqa təsirindən dolayı da hüquqşünaslara ehtiyacın azalmasını gözləmək olar. Bu sahədə bir çox kitab yazmış Richard Susskind düzgün olaraq qeyd etmişdir ki, 10 ildən sonra yaxşı və pis hüquqşünas kateqoriyaları deyil, süni intellekt ilə işləməyi bacaran (yəni yaxşı) və bacarmayan (yəni pis) hüquqşünas kateqoriyaları olacaq. "Xeyr", ona görə ki, insan toplum olaraq dəyişikliklərə çox tez bir zamanda uyğunlaşan varlıqdır. Bu səbəbdən, biz bugün, məsələn, sənaye inqilabına qarşı çıxan kütlə deyilik və ya avtomobilin insanlığın ən pis icadı olduğunu və at arabası ilə pul qazanan şəxslərə son qoyduğunu düşünmürük. Əsas vacib olan məsələ dəyişikliyin gəlməsini vaxtında dərk edib həmin dəyişikliyə özünü hazırlamaqdır, çünki bu dəyişikliyin qarşısını almaq mümkün olmayacaq.

4. Yaxın onilliklərdə süni intellekt hüququn yeni subyektinə çevrilə bilər mi?

Mən onilliklər deyil, növbəti onillikdə bunu real bir imkan kimi görürəm. Səbəblər bunlardır: 1. Hüququn tətbiqi reallıqdan çox geridə qalıb. Artıq bugün "özbaşına" Amazon saytıdan ərzaq sifariş verən soyuducular var.

Bu müqavilələr sahibin xeyrinə süni intellekt tərəfindən bağlandığı üçün süni intellektə təmsilçilik hüquqları "de facto" verilmiş olur, ancaq mülki hüquq subyektliyi olmadığı üçün qanunverici süni intellektə "de jure" iradə ifadəsinin ötürücüsü kimi baxır. Bu yanaşma uzun müddət belə davam edə bilməz, çünki müqavilədən irəli gələn bir çox hüquqi addımlar təmsilçinin mülki hüquq subyektliyini tələb edir. 2. Süni intellektə mülki hüquq subyektliyinin verilməsi qanunverici orqanın və məhkəmələrin işinin asanlaşdırır, belə ki, a) mövcud qanunların süni intellektin mülki hüquqi dövriyyədə istifadəsini təmin etmək üçün yenidən yazılmasına ehtiyac yoxdur və b) məhkəmələrin həll etdiyi işlərin qanunvericilikdəki qeyri-müəyyənlik səbəbindən Konstitusiyaya Məhkəməsinə getməsinin qarşısı alınacaqdır. Bu prinsipə ingilis dilində "legal convenience" deyilir.

5. Süni intellektdən istifadə gizlilik və şəxsi təhlükəsizlik mövzusunda hansı riskləri özündə daşıyır?

Ən birinci növbədə, şəxsi məlumatların toplanaraq işlənməsi özündə "data leakage" riskləri daşıyır. Belə ki, əgər süni intellektin məlumatlar bazasına kibercinayət baş verərsə, orada saxlanılan bütün fərdi məlumatların ictimaiyyətə açıq şəkildə dərc olunma riski vardır. Bundan əlavə, "ChatGPT" kimi dil əsaslı süni intellekt proqramlarının (Large Language Models) ən böyük problemlərindən biri onların öyrədilmə prosesi zamanı (training) istifadə olunmuş məlumatların səhvən proqramın verdiyi cavablarda əks olunmasıdır.

6. Hal-hazırda "Blockchain" (Bloklar zənciri) texnologiyası qlobal səviyyədə inkişaf etməkdədir. Bəs bu texnologiya yerli və beynəlxalq səviyyədə sənədləşmələrin həyata keçirilməsində, eləcə də kibercinayətkarlıqla mübarizədə nə dərəcədə effektiv olar?

"Blockchain" texnologiyası sənədləşmə prosesləri və kibercinayətkarlıqla mübarizə üçün potensial olaraq effektiv bir texnologiya kimi qiymətləndirilə bilər. "Blockchain" məlumatların paylanaraq (distributed) dəyişdirilməsi qeyri-mümkün olan (irreversible) bir strukturda saxlanılmasını təmin edən texnologiyadır və bu da sənədləşmə proseslərində şəffaflığı və güvəni artırmaq üçün çox böyük bir üstünlükdür. Kibercinayətkarlıq ilə mübarizədə isə "Blockchain" texnologiyasının tətbiqi onun güclü məxfiliyə sahib olması və informasiyaya müdaxilələrin, demək olar ki, mümkün olmaması səbəbindən çox uyğundur.

7. Sizcə, hüquqi texnologiya ilə bağlı təcrübədə olan yeniliklərə hüquqşünasların əlçatanlığı necə inkişaf etdirilə bilər?

Hüquqi texnologiya (Legal Tech) ilə bağlı yeniliklərə əlçatanlığı artırmaq üçün hüquqşünaslar texnologiya sahələrindəki mütəxəssislərlə birlikdə çalışmalıdır. Bu, hüquqşünasların texnologiya mövzusunda daha geniş biliklərə yiyələnməsi, yeni texnologiyaların hüquq sahələrinə tətbiqinin öyrənilməsi və texnologiya vasitəsi ilə hüquqi problemlərin həlli yollarının müəyyənəşdirilməsi deməkdir. Bundan əlavə, hüquqşünaslar texnologiya ilə bağlı səmərəli təlim və təcrübə proqramlarında iştirak edə bilirlər ki, bununla da yeniliklərdən xəbərdar ola və öz biliklərini daha da inkişaf etdirə bilirlər.

8. İnformasiya texnologiyaları hüququnun Azərbaycandakı inkişaf səviyyəsi Sizi qane edirmi? Hansı çatışmazlıqlar görürsünüz?

Açıqı desəm, xeyr. Baxmayaraq ki ölkəmizdə bu sahədə bir neçə qanunvericilik aktları qəbul olunmuşdur, onların tətbiqi bir çox açıq suallar saxlayır. Məsələn, fərdi məlumatların qorunması sahəsində həm qanunvericilikdə, həm qanunvericiliyin tətbiqində, həm də cəmiyyətdə bir çox yaxşılaşdırılmalı olan məqamlar var.

Belə ki, "Fərdi məlumatlar haqqında" Qanun bu sahədəki müasir qanunvericilik praktikasına uyğun deyil və fərdi məlumatların qorunması üçün özəl və dövlət müəssisə və təşkilatlarından adekvat addımların atılmasını və effektiv nəzarət mexanizminin yaradılmasını tələb etmir. Fikrimcə, bu sahədə aparıcı region olan Avropa Birliyinin təcrübəsindən yararlanmaq düzgün olardı. Müsbət misallar kimi isə elektron imzanın uğurlu tətbiqi, elektron hökumət xidmətlərinin təklif olunması və elektron məhkəmə sisteminin qurulmasını qeyd etmək istərdim.

9. İT Hüququnun AR-da inkişafı ilə bağlı xarici təcrübənin universitetlərdə olan hüquq təhsilinə necə uğurla tətbiqi mümkündür?

Buna bir neçə yolla nail olmaq olar. Birincisi, hüquq təhsil müəssisələri ilə informasiya texnologiyaları sahəsindəki mütəxəssislərin və şirkətlərin birgə işləməsidir. Burada əsas məqsəd hüquq tələbələrinə baza texniki biliklərin verilməsi və praktiki cəhətdən müxtəlif seminarlar və təlimlər keçirməklə tələbələrin gələcəyə düzgün hazırlaşdırılması nəzərdə tutulur. İkincisi, hüquq təhsili proqramlarına hüquqi texnologiya yönümlü fənlərin salınması və tələbələrin aktiv şəkildə həmin fənləri seçməsinin stimullaşdırılmasıdır. Hüquq təhsilində informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı fənlərin salınması tələbələrin daha əvvəl qeyd etdiyim gələcəkdə süni intellektlə işləməyi bacaran hüquqşünas kimi yetişdirilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

10. Son olaraq, Turxan bəy, Sizin bu hüquq sahəsi ilə maraqlanan hüquqşünaslara və hüquq tələbələrinə tövsiyələriniz nələrdir?

Oxuduqları təhsil müəssisəsinin hüquqi və ya ümumi olaraq texnologiya yönümlü fənləri təklif edib-etməməsindən asılı olmayaraq bu sahədə öz biliklərini internetdə mövcud olan xarici dilli seminar və materiallar vasitəsilə artırınsınlar. Bunu etməklə öz gələcək karyera və iş imkanlarını bir neçə dəfə artırmış olacaqlar.

“SOSIAL DÖVLƏT” KONSEPSİYASININ KEÇMİŞİ, BUGÜNÜ VƏ GƏLƏCƏYİ: QLOBALLAŞMA?

Siyavuş Bağırov

*Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin
bakalavr təhsil pilləsi və hüquşünaslıq ixtisası üzrə
III kurs tələbəsidir.*

Xülasə.

Məqalə sosial dövlət konsepsiyasının bir sıra cəhətlərinin təhlilinə həsr edilmişdir. Məqalədə sosial dövlətin yaranma səbəblərinə toxunulur və həmin səbəblərin XXI əsrdə mövcudluğu tədqiq edilərək indiki dövrdə sosial dövlətə ehtiyac duyulub-duyulmaması tədqiq edilir. Məqalədə Azərbaycan hüquq ədəbiyyatı üçün yeni olan başqa bir problemə - qloballaşma və sosial dövlətin rəqabətinə yer ayrılır, onlar həm ayrı-ayrılıqda ələ alınır, həm də müqayisəli təhlil metodunun tətbiqi ilə hər ikisinin eyni anda mövcudluğu ehtimalı nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: sosial dövlət, qloballaşma, dövlət, dövlət hakimiyyəti, sosial hüquqlar.

Giriş.

Sosial təminat hüququ elmində müzakirə edilməsi zəruri məsələlərdən biri də sosial dövlətdir. Sosial dövlət anlayışının təhlili və tətbiqi həm dövlətin öhdəliklərini dərk etmək, həm də həmin öhdəliklərin həyata keçirilməsi üçün vacib olan şəraitin dəyərləndirilməsi baxımından önəmlidir. İstər nəzəriyyədə, istərsə də qanunvericilikdə “sosial dövlət” ifadəsinə yer ayrılması onu göstərir ki, aşağıdakı iki haldan biri baş verir:

1. “Dövlət” termini sadəcə klassik təriflərlə (məsələn, dövlət yuxarı sinfin aşağı sinif üzərində idarəçiliyidir[2]) məhdudlaşmır, onun anlayışına yeni məna çalarları əlavə edilir. Bu məna çalarları ilə dövlətin öhdəlikləri və onlara müvafiq olaraq səlahiyyətləri bu və ya digər formada dəyişir. Dövlətin müxtəlif növləri/formaları nəzəri baxımından işlənilib hazırlansa da, praktiki cəhətdən nümunəvi dövlət məhz bu cür olmalıdır;
2. Ümumi olaraq, “dövlət” ifadəsi əvvəlki mənasında qalır. Sadəcə olaraq dövlətin müxtəlif növləri və ya formaları nəzəriyyədə işlənilib hazırlanır və “sosial dövlət” də onlardan biridir.

Dünyada baş verən müxtəlif hadisələri[3] nəzərə alaraq qeyd etmək yerinə düşərdi ki, sosial dövlət özünün ilk çağlarında müəyyən elmi-fəlsəfi fikirlərin məcmusu kimi atılmışdısa da (ikinci hal), hazırda onun şərtlərinə əməl edilməsi müəyyən tələb və ehtiyacdır (birinci hal).

[2] Lenin V.İ. “The state and revolution”. Published by “Resistance Books”: 1999, 105 pages. P. 28.

[3] Sosial dövlət tələbləri dünyanın müxtəlif ölkələrində etirazlar formasında hökumətlərə yönəlmişdir. Məsələn, nüfuzlu “The Guardian” nəşri baş vermiş hadisələri işıqlandırmışdır. 21 sentyabr 2017-ci il tarixli dərcdə həmişəkindən daha çox sosial dövlətə ehtiyac duyulduğunu vurğulamış, 2022-ci ilin noyabrındakı dərcdə isə sosial qayğı vəziyyətinin ürəkaçan olmadığını qeyd etmişdir. Ətraflı bax: URL: <https://www.theguardian.com/news/2017/sep/21/why-we-need-the-welfare-state-more-than-ever> (son baxış: 22.11.2022); URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/nov/02/state-of-social-care-in-england-never-been-so-bad-social-services-boss-warns> (son baxış: 22.11.2022).

Lakin sosial dövlət konsepsiyası XX əsr üçün ideal tələblərin cəmi kimi düşünülərsə də, XXI əsrdə müəyyən təhlükələrlə üz-üzədir. Sosial dövlət üçün potensial təhlükə qloballaşma hesab edilir. Hüquq ədəbiyyatında qloballaşmanın həyatın siyasət, iqtisadiyyat və dövlətin səlahiyyətləri də daxil olmaqla bir sıra sferalara təsir etdiyini, buna görə də “milli” hesab edilən ünsürlərin “beynəlxalq” versiyaya keçid etdiyini və dövlət anlayışı ilə paralel olaraq sosial dövlət anlayışının da gələcəyinin naməlum olduğunu qeyd edirlər[4]. Qeyd edilənlərin tədqiqi üçün aşağıdakıların birlikdə ələ alınmasının zəruri olduğunu düşünürəm:

-Sosial dövlətin üzə çıxma səbəbləri və köklərinin təhlili. Bununla sosial dövlətə gətirib çıxaran amillərin indiki dövrdə olub-olmamasının fərqi nə varılır;

-“Milli” ünsürlərin “beynəlxalq” ünsürlərlə, o cümlədən milli hüququn beynəlxalq hüquqla rəqabəti. İnsan hüquqlarının universallığı prinsipi onu dövlətdaxili kateqoriya olmaqdan çıxarır, eyni zamanda ipso facto sosial hüquqlar da universaldır. İnsan hüquqlarının müdafiəsi problemi beynəlxalq aləmin dövlətə olan təsirlərini artırır;

- Qloballaşmanın səbəbləri və sürəti məsələsi. Qloballaşmanın hansı sürətlə inkişafı və klassik anlayışlara münasibətinin aydınlaşdırılması zəruridir;

- Sosial dövlətin qlobal mühitlə rəqabəti və hər ikisini eyni tavan altında olmasının mümkünlük ehtimalı. Qloballaşmanın kökündə dayanan amillərlə sosial dövlətin əsasında duran səbəblər qarşılıqlı təhlil edilir və onların bir-birinə zidd və ya bənzər olması araşdırılır. Həmçinin bu iki konsepsiyanın bir-biri ilə “kompromis”ə gedib-gedə bilməməsi sosial dövlətin taleyini həll edir.

Qeyd etdiyim məqamlar birbaşa dövlətdaxili fəaliyyətə təsir göstərir. Ölkə konstitusiyalarında hansı formada ifadə edilməsindən asılı olmayaraq, indiki tendensiyaların birbaşa təsir dairəsi dövlətlərin öhdəliyinə yönəlmişdir. Qloballaşma müasir cərəyan olsa da, kökündə dövlətin keçmişini əks etdirir və dövlət tarixində yeni eranın başlanğıcı hesab edilə bilər. Bu fakt bir neçə sualların yaranmasına səbəb olur. Dövlət müəyyən dərəcədə zərurət, müəyyən dərəcədə iqtisadi hegemonluq, müəyyən dərəcədə isə insanların bir-biri ilə uzlaşması nəticəsində üzə çıxmışdır. Həmin razılıq əsasında dövlət bir sıra öhdəlikləri üzərinə götürmüşdür. Məsələn, vətəndaşlarının ehtiyaclarını qarşılamaq, lazımı şəraiti yaratmaq və s. Qloballaşmanın təsiri ilə dövlət ənənəvi xarakterini itirirmi? Əgər itirirsə:

- Dövlət öhdəliyini dövlətlərəmi (bir neçə dövlətin cəmi) ötürür?

- Dövlət öhdəliyini vahid beynəlxalq mexanizməmi ötürür?

- Dövlət öhdəliyini tamamilə itirməklə formal olaraq mövcudluğunu saxlasa da, faktiki olaraq cəmiyyətin idarəçiliyi dövlətlərdən digər subyektlərəmi keçir?

Bu suallara cavab cəhdi tək-cə sosial təminat hüququ elmində deyil, ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsində köklü dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Buna görə də anlayışların izahlarından başlamaq yerinə düşərdi.

[4] Bulut N. “Küreselleşme: Sosyal devletin sonu mu?” Ankara, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi”: 2003, cilt 52, sayı 2, 173-197 syf. S. 185-186.

Sosial dövlət: Formalaşma və mövcud vəziyyət.

a. Sosial dövlətin anlayışı, ümumi əlamətləri və qısa tarixi

Sosial dövlət anlayışının tərifinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Təriflərdəki müxtəlifliyi onun xüsusiyyətlərinə fərqli münasibətlə əlaqələndirmək mümkündür. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Qərbdə “sosial dövlət” ifadəsi əvəzinə “ümumrifah dövləti” (welfare state) ifadəsi daha çox istifadə edilir. Qeyd edilən ikinci ifadə Azərbaycanda sovet dövründə daha çox istifadə edilirdi və kommunist nəzəriyyəsinin hədəflərindən biri də müvafiq bolluq olan mühitə, yəni rifaha çatmaq idi. Diqqəti cəlb edən məsələ odur ki, sovet nəzəriyyəsi dövlətin tədricən aradan qaldırılmasını nəzərdə tuturdusa da, özlüyündə “ümumrifah dövləti” ideyası mərkəzi mövqedə idi. Bunu belə izah etmək olar ki, dövlətin aradan qaldırılmasına qədər olan zaman kəsiyində ümumrifah dövləti hər keçən müddət ərzində rifah səviyyəsini yüksəltməli və bu səviyyə sonda elə bir nöqtəyə çatmalı idi ki, artıq dövlətə ehtiyac qalmasın.

Dünyaca məşhur Britannica Ensiklopediyası sosial dövlət anlayışını belə izah edir:

Vətəndaşların iqtisadi və sosial rifah vəziyyətinin qorunmasında və irəliləyişində dövlət və ya möhkəm şəbəkələşmiş sosial qurumların açar rolunu oynadığı hökumət (idarəçilik) konsepsiyası[5].

Ensiklopediyanın verdiyi izahda müxtəlif maraqlı məqamlar mövcuddur. Onları sadalayım:

- 1) Sosial-iqtisadi rifah məsələlərində hər kəsə deyil, vətəndaşlara şamil edilməsi;
- 2) Dövlətin rifahın təminində mütləq subyekt olmasının sual altına qoyulması;
- 3) “Dövlət” ifadəsinin əvəzinə “idarəçilik konsepsiyası”[6] anlayışından istifadə edilməsi.

Birinci problem əslində sosial dövlət anlayışının qloballaşma mühiti ilə rəqabətinə işarə verir. Çünki sosial dövlət dedikdə bir dövlət kimi nəzərdən keçirilir və ensiklopediyanın “vətəndaşlar” ifadəsindən istifadə etməsinin səbəbini buna bağlaya bilərəm. Lakin rifah səviyyəsi ifadəsinin məzmununu diqqətdən qaçıрмаq olmaz. Dövlətin rifahı təmin etmək (rifah səviyyəsini qorumaq və inkişaf etdirmək) öhdəliyi müvəqqəti deyil, daimi mövcud olduğundan daxildə yaşayan insanların statusunun necə adlanması zamanı, zənnimcə, daimi yaşayış şərti kriteriya kimi götürülməlidir. Əcnəbilərə münasibətdə daimi yaşamaq icazəsi almış xarici ölkə vətəndaşlarına qarşı dövlətin öhdəlik daşması dövlətin öz vətəndaşlarına qarşı eyni öhdəliyindən mahiyyət etibarilə fərqlənir. Burada digər bir sual ortaya çıxır – dövlət daimi yaşamaq icazəsi olmayan xarici vətəndaşa qarşı rifah səviyyəsinin qorunub saxlanmasına görə məsuliyyət daşıyırmı? Hesab edirəm ki, qeyd edilən subyektlərə görə dövləti qeyd edilən öhdəliklə yükləmək doğru olmaz. Ona görə ki, əvvəla, həmin şəxslərin ölkədə qalmaqları daimi xarakter daşımır və bunun əksinə rifah səviyyəsi uzunmüddətliliyi ilə seçilən termindir. Buna görə də müvəqqəti yaşayan əcnəbilərə qarşı sosial öhdəliyi olan dövlət onunla daha sıx hüquqi əlaqələrə malik olan dövlətdir, məsələn, vətəndaşlıq əlaqəsi bu hal üçün yaxşı nümunə hesab olunur.

[5] The Britannica Encyclopedia. URL: <https://www.britannica.com/topic/welfare-state> (son baxış 30.11.2022).

[6] Orijinalında: “concept of government” (bax: İstinad 4). Buradakı axırıncı söz hərfi mənə ilə yanaşı məzmun özəlliyi nəzərə alınaraq tərəfimdən iki cür tərcümə (həm hökumət, həm də idarəçilik) edilmişdir – müəllifdən.

İkinci problemə gəldikdə bu məqalənin giriş hissəsində göstərdiyim suallarla əlaqəlidir və məqalənin növbəti səhifələrində mövzuya toxunulacaqdır.

Üçüncü problemin nəzəriyyə və praktikanın nisbətindən qaynaqlandığını düşünürəm. Müvafiq sosial tədbirləri həyata keçirən, faktiki realizə subyekti qismində icraedici hakimiyyət çıxış edir. Çünki nəzəriyyədən də bəlli olduğu kimi, qanunverici orqan qanunların müəyyən edilməsində, məhkəmələr isə qanunlara istinadən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsindən məsuldurlar. İcraedici hakimiyyətin səlahiyyətlərinin qanun çərçivəsində daha geniş hədudlara çatma bəliyinə fərqi vararaq ensiklopediyanın istifadə etdiyi ifadənin praktiki olması qənaətinə gəlirəm.

Ədəbiyyata nəzər salsaq, sosial dövlətin başqa bir izahı bu yöndədir: “Sosial dövlət üçölçülü məfhum olmaqla ən dar mənada sosial yardım, daha geniş mənada sosial təhlükəsizliyi, lakin bütöv olaraq sosial vəzifələri vergitutma əsaslı bölüşdürmə siyasəti çərçivəsində yerinə yetirən dövlətdir”[7].

Bu tərif daha çox iqtisadi məzmunu ilə seçilir. Ensiklopediyanın izahı ilə müqayisədə tərifdə dövlətin bu və ya digər sosial vəzifələrə sahib olması birbaşa olaraq göstərilir. Belə olan halda, iki zidd istiqamət ortaya çıxır:

1) “Sosial dövlət” anlayışı yoxdur, sadəcə dövlət anlayışı vardır. Sosial yönümlü öhdəlikləri dövlət onsuz da daşımalıdır, çünki dövlətin funksiyalarından biri də məhz sosial funksiyadır (sosial müdafiə funksiyası). Bu baxımdan müxtəlif dövlət növlərini ayırmaq mənasızdır;

2) Sosial dövlət ideyası ideal dövlət düşüncəsini realizə üçün lazımlıdır. Müasir dövrdə fərqli dövlət konsepsiyalarının (məsələn, ekodövlət) ortaya atıldığını nəzərə alsaq, sosial dövlətdən imtina düzgün addım deyil.

Mövqə bildirmək üçün dövlətin sosial funksiyasının təhlilinə ehtiyac duyulur. Belə ki, funksiya – subyektin təsir istiqamətidir. Dövlətin funksiyaları isə dövlətin fəaliyyətini bütünlüklə ifadə etməklə bu fəaliyyətlə sıx əlaqədə olan məzmun, forma və metodların vəhdətidir[8]. Bu fikrin məntiqi davamı olaraq sosial funksiya dövlətin sosial istiqamətdəki fəaliyyətinin məzmun, forma və metodlarının cəmidir. Deməli, dövlətin sosial fəaliyyəti məhz sosial funksiya əsasında həyata keçirilməklə bərabər, nəzəri olaraq, xüsusi bir institut kimi “sosial dövlət”ə ehtiyac qalmır. Hətta J.J.Russonun da qeyd etdiyi kimi, xalq və dövlət arasında ictimai müqavilə bağlanır ki, müəyyən güc formalaşsın və həmin güc xalqın azadlığını əlindən almadan ona xidmət etsin[9]. Məhz bu məqamda sosial dövlətin tarixinə toxunmağa ehtiyac var. Belə ki, qədim dünya tarixinə nəzər salsaq, sosial dövlət elementlərinə rast gəlinən nümunələr var. Məsələn, eramızdan əvvəl 2200-1800-cü illərdə Misirdə dövlət hakimiyyətini ciddi şəkildə əlində cəmləşdirən din xadimləri elə bir şərait yaratmışdılar ki, zəngin ruhanilər dul və yetimlərin qayğısına qalmağa öhdəliyi daşıyırdı[10].

Başqa bir nümunədə isə Osmanlı imperiyasının vəqf sistemi və varlı dövlət adamlarının yardımlarını əsas gətirərək bu klassik dövrdə Osmanlı zamanının şərtlərinə uyğun gəlməyən (anaxronik) sosial dövlət adlandırdılar[11].

[7] Güler B.A. “Sosial devlet ve yerelleşme”. “Memleket Siyaset Yönetim”, 2006 – 29-43 syf. S. 29.

[8] Xrapanyuk V.N. “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” (ixtisarla). V.Q.Strekozovun redaktəsi ilə. Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: H.Baratlı və İ.Əsədov. Bakı, 2013 – 248 səh. S. 112-113.

[9] Russo J.J. “İctimai müqavilə”. Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: Fuad Abbaslı. Bakı: “Qanun”, 2022 – 176 səh. S. 31-32.

[10] Şenocak H. “Sosial güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi”. “Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi”, sayı 56. Syf. 409-468. S. 416.

Bunun kimi saysız-hesabsız örnəklər verə bilərik. Lakin fikrimcə, bu cür dövlət yardımı sistemini sosial dövlətlə eyniləşdirmək doğru olmaz. Bəli, müvafiq strukturlar vətəndaşlarının rifahının yüksəldilməsi üçün müxtəlif yardımı göstərirdilər, amma adıgedən nümunələrdə sosial dövlətin mühüm elementi olan dövlət öhdəliyi yoxdur. Osmanlıda varlı adamların köməyini və vəqf sistemini daha çox dini aspektlərlə əlaqələndirirəm (Allahın buyurduğu vacib əməllərdən biri kimi – imkansızlara yardım etmək[1] və s.). Burada başqa bir sual ortaya çıxır: dövlətin sosial öhdəliyini həm də dini cəhətdən yükləyə bilərik mi? Bu sualın ehtimal edilən doğru cavabı belə olacaq: Əgər müasir mənada dini dövlət deyilsə, yükləmək doğru deyil. Osmanlının və ya Misirin dini dövlət olması da mübahisəlidir. Məhz bu izaha əsasən Osmanlı və Misiri sosial dövlət hesab etmək, zənnimcə, yanlışdır.

Sosial dövlət ideyasının 1848-ci il inqilabları ilə dövlətlərarası səviyyədə başlaması və genişlənməsi fikri qəbul edilmişdir[13]. Pierson isə sosial dövlətin inkişafının ilk dövrünü 1880-1914-cü illər olaraq təsnif edir. Onun fikrincə, 1880-ci ildə ilk sosial təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi barədə qərarın verilməsi təsnifatın əsasıdır[14].

Piersonun yazılarından belə qənaətə gəlmək olar ki, o, 1848-1880-ci illər dövrünü sosial dövlətin sadəcə ideya kimi qaldığı, praktiki tətbiq edilmədiyi dövr hesab edir. XX əsrin 20-30-cu illərində isə Böyük Depressiyanın liberal və sosialist ideyaların rəqabətinə gətirib çıxarması, dövlətin rolunun azalması və ya əksi yönündə müzakirələrin sosial dövlətin inkişafında katalizator rolu oynaması fikri ilə razılaşıram[15].

Çünki Böyük Depressiyanın kökündə duran əsas məsələ dövlətin rolunun zəiflədilməsi idi ki, belə tədbirlər iqtisadi böhranla nəticələnmişdi. Dövlətin rolunun artırılması ilə böhranın aradan qaldırılması aktiv dövlət müdaxiləsinin sonralar da davam etdirilməsinə gətirib çıxardı. Aktiv dövlət müdaxiləsi sosial dövlətin əsas əlamətlərindən olduğu üçün sosial dövlət həm nəzəri-ideya, həm də praktika prizmasından həmin dövrdə ciddi şəkildə təkmilləşdirilmişdi.

Soyuq müharibə illərində isə sosial dövləti təbliğat vasitəsi adlandırmaq olar. Çünki kapitalist və sosialist blokunun mübarizəsində öz əhalilərinə məhz öz idarəçilikləri altında daha yaxşı şərtlərin olduğunu diqtə edirdilər. Sovet İttifaqı nümunəsində ölkələrdə isə “rifah” və bu kimi ifadələrdən daha sıx istifadə edilirdi. Bu faktı kommunizmə çatmağı hədəf elan edən marksist nəzəriyyəsi ilə əlaqələndirirəm.

“Sosial dövlət”də dövlətin mütləq subyekt olub-olmamasına qayıtsaq, hazırda alimlərin dövlət orqanlarının fəaliyyətinə alternativlərin axtarışında olması faktı ilə üzləşirik.

Bu alternativlər qeyri-hökumət təşkilatları, publik hüquqi şəxslər və bələdiyyələr ola bilər. Məsələn, sosial siyasət sferasında bələdiyyələrin rolunun artırılmasının tərəfdarı olan Hüseyn Gül və Hasret Öztürk bələdiyyəni “sosial dövlət” tavanı daxilindəki subyekt hesab etmirlər. Tam tərsi, “sosial bələdiyyə” anlayışını sosial dövlətə alternativ kimi təklif edirlər[16]. Həmçinin, onlar belə bir fərqlənmənin olduğunu iddia edirlər:

- Sosial dövlət və sosial bələdiyyə anlayışları bir-birinə ideya baxımdan yaxın olsalar da, praktiki olaraq bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənirlər;

[11] Özbek N. “Osmanlı İmparatorluğunda sosyal devlet”. 7.Baskı. İstanbul: “İletişim Yayınları”, 2020 – 373 sayfa. S. 25.

[12] “Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və şərh”. Tərcümə edəni: Ə.M.Ərdəbili. Bakı: “Nurlar”, 2022 – 604 səh. S. 30, 33.

[13] Gümüş A.T. “Sosyal devlet anlayışının gelişimi ve dönüşümü”. Selçuk Üniversitesi, syf. 117-158. S. 119.

[14] Ibid, s. 122-123.

[15] Heydərov X. “XX əsrdə sosial dövlətin inkişafına səbəb olan faktorların təhlili”. Bakı, “Journal of Baku Engineering University – Economics and Administration”, vol. 5, n. 1, 2021 – pages 21-30. P. 22.

- Sosial bələdiyyə sosial dövlətdən fərqli olaraq, bürokratiyadan daha azdır. Bu isə problemin daha asan, sürətli və səmərəli həllinə imkan verir. O cümlədən, fərdi (bireysel) problemlərin həllində daha effektivdir[17].

Əvvəldə qeyd etdiyim sosial dövlətlə dövlətin sosial funksiyasının nəzəri-ideoloji rəqabətindən gələnən nəticə odur ki, ümumilikdə sosial dövlət əslində nəzəri cəhətdən elə dövlətin özüdür. Lakin lüğətlərdən verilmiş istinadlara (“idarəçilik konsepsiyası” və s.) da əsaslanaraq “sosial dövlət” anlayışının dövlət olmayan digər institutları da əhatə edə bilməsi qənaətinə gəlmək olar. “Sosial bələdiyyə” kimi təkliflər fərqli göstərilməyə çalışılsa da, onların kökü sosial dövlətin kökü ilə aşağı-yuxarı eynidir. Hər nə qədər ki sosial bələdiyyə kimi təkliflərin həyata keçirilməsi üçün müstəqil, sosial dövlətdən kənar mexanizm yoxdur, biz dövlət olmayan subyektləri “sosial dövlət” başlığında cəmləməliyik.

“Sosial dövlət” anlayışına qayıtsaq, sadəcə olaraq, siyasi zəmini də nəzərə almaqla “sosial dövlət” ifadəsindən tez-tez istifadə edilir. Düşünürəm ki, yeni “dövlət” konsepsiyaları üzə çıxdıqca dövlətin hüquq və öhdəlikləri yenilənir və zamanın tələbinə uyğunlaşır. Sosial dövlət konsepsiyasında dövlətin aktiv rolu sanki onu digər “dövlət” doktrinalarından ayırır.

Sosial dövlətin anlayışı və əsas cəhətləri barədə belə bir ümumiləşdirmə aparmaq mümkündür. Sosial dövlət:

a. Yoxsulluğun olmadığı dövlət deyil, gəlir fərqi tənasübsüz olmadığı və yoxsulluqla mübarizə aparan dövlətdir;

b. Hər bir kəsə qanuni gəlirlər əldə etmək imkanı yaradır;

c. Məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində addımlar atır;

d. Elə dövlətdir ki, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməklə bərabər, onların vəzifələri ilə balans yaradır.

b. Konstitusiyalarda sosial dövlət və onun konkret öhdəlikləri

Konstitusiyalar ölkələrin ali qanunlarıdır və münasibətləri ən ümumi formada tənzim edirlər. Ümumi münasibətləri tənzimləyən normativ aktlardan xüsusiyə doğru istiqamətdə dövlətin öhdəliklərinin şəxələnməsi üçün ilk növbədə ali qanunda dövlətin qeyd edilən sahədə öhdəlikləri əks olunmalıdır. M.N.Əliyev sosial dövlətin öhdəlikləri qismində bunları sadalayır: cəmiyyətin bütün üzvləri üçün sosial təminatın təmini, hamı üçün ümumi olan təhsil və səhiyyənin təmini, ehtiyacı olanların sosial müdafiəsi, məşğulluğun təmini, sosial xidmətlərin təqdim edilməsi[18] və s.

İlk dəfə sosial dövlət əlamətlərinə geniş və ətraflı şəkildə 1848-ci il Fransa Konstitusiyasında[19] yer verilmişdi. Belə ki, konstitusiyada aşağıdakılar əks olunmuşdu:

i. Cəmiyyətin üstünlüklərin vətəndaşlar arasındakı ədalətli şəkildə bölünməsinin, hər bir fərdin rahatlığının təmin edilməsinin, bütün vətəndaşların əqli, mənəviyyat və firavanlıq dərəcəsinin yüksəldilməsinin dövlətin məqsədləri olması (preambula, I);

ii. Təhsilin pulsuz olması, o cümlədən təhsil azadlığı (təhsil almaqda sərbəstlik) (maddə 9);

[16] Öztürk H., Gül H. “Sosial belediyeçilik sosyal devlete ve sosyal haklara bir alternatif mi?” IV Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, 2012 – syf. 205-220.

[17] Ibid, s. 215.

[18] Əliyev M.N. “Sosial təminat hüququ”. Dərslik. Bakı: “Adiloğlu”, 2007 – 464 səh. S. 54.

iii. Dövlət işlərində iştirakda hər kəsin bərabərliyi (**maddə 10**);

iv. Bütün mülkiyyət növlərinin toxunulmazlığı (istisnalar xaric) (**maddə 11**) və s.

Diqqətə alınmalı məsələlərdən biri də odur ki, XIX əsrin 40-50-ci illərindən başlayaraq dövlət sosial demokratiyanın dirçəlməsində maraqlı idi. Hesab edilir ki, 1848-ci ildən əvvəl bu termin marksist yanaşmaya çox yaxın olsa da, xırda burjuazıyanın tələbləri fonunda baş verən siyasi hadisələr onun marksizmdən uzaqlaşması ilə nəticələndi[20].

Alman İmperiyasının 1871-ci il tarixli Ali Qanununda Alman dövlətinin ali məqsədləri sırasında alman xalqının[21]rifahının təmini qeyd edilir[22]. Burada fransız ənənəsi hiss edilir. 1918-ci il Veymar Konstitusiyasında 1871-ci il Ali Federal Qanundan fərqli olaraq, hüquq və azadlıqlara daha çox yer ayrılır[23]. Hətta fəsillərdən biri isə “Ümumi rifah” adlanır. Konstitusiyanın **142-ci** maddəsində elm-təhsilin (science and teaching) pulsuz olması, **144-cü** maddəsində təhsil sisteminin dövlət nəzarəti altında olması öz əksini tapır.

O cümlədən 161-ci maddənin tələbi dövlətin hərtərəfli sosial sığorta sisteminin təşkilinə öhdəlik daşmasıdır.

SSRİ-nin sonuncu konstitusiyasında aşağıdakılar qeyd edilir:

a) “Hər bir vətəndaşın sərbəst inkişafı hamının sərbəst inkişafı üçün şərtidir” kommunist idealına uyğun olaraq, dövlət vətəndaşların yaradıcı qüvvələrindən, bacarıq və istedadlarından, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı üçün istifadə etmələri üçün real imkanları genişləndirməyi hədəfləyir (**maddə 20**);

b) Əmək məhsuldarlığının artması əsasında dövlət işçilərin əmək haqqı səviyyəsini və real gəlirlərini artırmaq üçün davamlı bir yol tutur. Sovet xalqının ehtiyaclarını daha dolğun ödəmək üçün ictimai istehlak fondları yaradılır. Dövlət, ictimai təşkilatların və əmək kollektivlərinin geniş iştirakı ilə bu fondların böyüməsini və ədalətli bölüşdürülməsini təmin edir (**maddə 23**);

c) SSRİ-də dövlət səhiyyə, sosial təminat, ticarət və ictimai işə, istehlak xidmətləri və kommunal xidmətlər sistemləri fəaliyyət göstərir və inkişaf edir. Dövlət kooperativ və digər ictimai təşkilatların ictimai xidmətlərin bütün sahələrində fəaliyyətini təşviq edir. Kütləvi bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına kömək edir (**maddə 24**);

d) SSRİ-də vətəndaşlar üçün ümumi təhsil və peşə hazırlığı verən, kommunist tərbiyəsinə, gənclərin mənəvi və fiziki inkişafına xidmət edən, onları işə və ictimai fəaliyyətə hazırlayan vahid bir xalq təhsili sistemi mövcuddur və inkişaf etdirilir (**maddə 25**)[24]. SSRİ Konstitusiyasından verilmiş nümunələrdə diqqəti cəlb edən məsələ istər orijinalda, istərsə də, tərcümədə indiki zaman tipli cümlələrdən istifadədir. Diqqət yetirsək, qanunvericinin hüquqi texnikasından belə aydın olur ki, dövlətin qeyd edilən məsələlər üzrə öhdəliyinin olması sualına cavab qeyri-müəyyən qalır. “Dövlət...kömək edir, təmin edir” tipli cümlələrin qrammatik şərhə bir qədər mübahisə doğurur. Bir tərəfdən, əgər qanunverici indiki zaman istifadəsi ilə dövlətin bu cür öhdəliyinin olmasına işarə edirdisə, nə üçün vacib şəkilli feillərdən (təmin etməlidir, kömək etməlidir və b.) istifadə etməyib? Digər tərəfdən, deməli qanunverici dövlətin öhdəliyinin konstitusion təşəkkül tapmasında maraqlı deyildi.

[19] 1848-ci il Fransa Konstitusiyası. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/node/3811/pdf>, pp. 1-8 (son baxış 30 dekabr 2022).

[20] Bottini F. “The roots of French welfare state”. Jurisprudence, 2013, 20 (2), pp.643-662. ff10.13165/jur-13-20-2-15ff. P. 650.

[21] German people; burada alman xalqı dedikdə həmin Konstitusiyanın 3-cü maddəsinə əsasən imperiyanın təbəələri nəzərdə tutulur – müəllifdən.

[22] Alman imperiyasının Ali Qanunu (1871). URL: https://ghdi.ghi-dc.org/pdf/eng/518_Constitution%20Germ%20Empire_161.pdf, pp. 1-15 (son baxış 28 dekabr 2022).

[23] Veymar Konstitusiyası (1918). URL: https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/ghi_wr_weimarconstitution_Eng.pdf, pp. 1-9 (son baxış 28 dekabr 2022).

[24] Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının Konstitusiyası (1977). URL: <https://www.marxists.org/history/ussr/government/constitution/1977/constitution-ussr-1977.pdf>, pp. 1-96 (son baxış 29 dekabr 2022).

Sovet konstitusiyasının qəbulundan qısa bir müddət sonra Pensilvaniya Hüquq Jurnalında onun analizinə həsr edilmiş bir məqalədə 23-cü maddə tipli normaların Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının və Sovet hökumətinin Sovet zəhmətkeşlərinə verdiyi uzunmüddətli sözlərin yenidən təsdiqi kimi çıxış etməsi qeyd edilir[25]. Üstəlik, SSRİ Konstitusiyasının hazırlandığı və qəbul edildiyi dövrün (təxminən 1954/55-1977) mühitini göz önünə gətirsək, ehtimal ki, bu tipli cümlələrdən istifadəni bu fikirlərin əksini tamamilə rədd etməklə əlaqələndirmək olar. Yəni “*sovet dövləti kömək etmir*” fikrini tamamilə rədd etdikdə dövlətin sosial sferada qeyd edilən hərəkətlərini qəbul etməkdən başqa yol yoxdur. Hesab edirəm ki, kommunist psixologiyasını və mühiti ələ aldıqda qrammatik təfsirdən “öhdəlik” məzmunu çıxmasa da, faktiki olaraq bu mənaya gəldiyini düşünürəm. Lakin dövlətin öhdəliklərinin birbaşa təsbit edilməsinin belə “dolaylı metodlar”dan ciddi fərqləndiyini və birbaşa təsbitin daha effektiv olması fikrini dəstəkləyirəm.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına baxdıqda burada da “Azərbaycan sosial dövlətdir” tipli cümlələrdən istifadə edilməmişdir[26]. 7-ci maddədə demokratik, dünyəvi, hüquqi və unitar ifadələri işlədilsə də, “sosial” ifadəsinə yer verilmir. Bu ifadənin işlədilməməsinə baxmayaraq, ədəbiyyatda belə bir fikrə rast gəlinir ki, Konstitusiyanın 12-ci maddəsi (İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir) və 16-cı maddəsi (Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır) sosial dövlətin sübutudur[27].

Həmçinin 42.III (təhsilə dövlət nəzarəti), 43.II (dövlət mənzil hüququnun realizəsi üçün tədbirlər görür), 51.II (dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir) nömrəli və buna bənzər maddələrin də həmin mənaya gəlib çıxması fikrini müdafiə edirlər.

Azərbaycan Konstitusiyasına baxdıqda onun sovet hüquq texnikasının mirasını davam etdirdiyini görə bilərik. Dövlətin məsuliyyətini müəyyən edən müddələrdə sovet üslublu indiki zaman feillərinin istifadəsi bunu deməyə əsas verir. Mən hesab edirəm ki, qanunvericilikdə müvafiq təkmilləşdirmələr aparılmalı və daha dəqiq cümlələrə yer verilməlidir. Bəzi ölkələrin konstitusiyalarında isə dövlətin tək-tək “sosial dövlət” kimi öhdəliklərini sadalamaq əvəzinə, birbaşa dövlətə “sosial” status əlavə edilir. Məsələn, Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyasının 20-ci maddəsində Almaniyanın sosial dövlət olması əks olunur[1]. Bənzər hal İspaniya Krallığının Ali Qanununda da var[2]. Xarici ölkələrin bu cür təcrübəsindən də istifadə etmək, prinsipcə, mümkündür. Burada iki metod tətbiq edilə bilər – ya konstitusiyamızın 7-ci maddəsinin I hissəsinə sosial ifadəsi əlavə edilməlidir, ya da ki müvafiq maddələr nəzərdən keçirilmək şərti ilə feil sonluqları elə dəyişdirilməlidir ki, fikir daha qəti ifadə edilsin. Zənn edirəm ki, birinci metod daha sadə və tətbiqi cəhətdən asandır. Lakin bu dəyişiklik sadəcə kağız üzərində qalmamalı, Azərbaycan dövləti bu istiqamətdə qəti addımlar atmalıdır. Dövlətin bu konstitusion öhdəlik daşınması sadəcə vətəndaşları və daimi yaşayan əcnəbilər qarşısındakı borcu deyil, eyni zamanda müasir dövrün qloballaşma meyillərindən irəli gələn ehtiyacdır.

[25] Osakwe K. “The theories and realities of modern soviet constitutional law: An analysis of The 1977 USSR Constitution”. USA: “The University of Pennsylvania Law Review”, 1979, vol. 127 (1350), pp. 1350-1437. P. 1382.

[26] Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995). URL: <https://www.e-qanun.az/framework/897> (son baxış 29 dekabr 2022).

[27] Əliyev Ə.İ. “İnsan hüquqları”. Dərslük. Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı”, 2013 – 506 səh. S. 25.

Sosial dövlətin taleyi.

a. Sosial dövlətin qloballaşma ilə rəqabəti

“Sosial dövlət” konsepsiyasının hazırkı əsrdə üzləşdiyi ən mühüm problemlərdən biri məhz qloballaşmanın ona təsiridir. Sosial dövlətlə qloballaşma mühitinin bir-biri ilə uzlaşmasındakı çətinliyin fundamental səbəbini onları formalaşdıran əsaslarda axtarmaq lazımdır. Xatırlatmaq istərdim, sosial dövlət 1840-cı illərin işçi inqilablarının bəhəri kimi ortaya çıxmışdı.

Hətta yerində qeyd edildiyi kimi, sosial dövlətin formalaşması kapitaldan irəli gələn məsuliyyətin təbii səbəblərindən qaynaqlanmırdı, birbaşa siyasi səbəblərə əsaslanırdı[30]. Qloballaşmanın səbəbinə gəldikdə isə, zənnimcə, onun kökündə siyasi aspektlərdən daha çox elmi-texniki inkişaf dayanır. Yəni siyasi amillərin payı işçi inqilablarındakı qədər deyil.

Başqa bir məsələ sosial öhdəliklərin hansı yurisdiksiya altında həyata keçirilməsidir. Sosial dövlət qeyd edilən öhdəliklərin dövlətin özünə məxsus olduğunu nəzərdə tutan doktrindir. Qısacası, ərazisində daimi yaşayanlara münasibətdə A dövləti sosial öhdəlik daşıyır və B dövlətinin hər hansı öhdəliyi yoxdur. Qloballaşmanın təsiri ilə insan hüquqlarına münasibətin dəyişməsi (insan hüquqlarının universallıq əlamətinin ön plana çıxarılması və s.) belə yanaşmaya da təsirsiz ötürür.

Burada iki məsələ üzə çıxır – birincisi, dövlətin subyekt kimi varlığı; ikincisi isə dövlətin səlahiyyətlərinin məhdudlaşması. “Sosial dövlət” konsepsiyasının tərifindən irəli gələn subyekt problemi əvvəldə işıqlandırıldığından bunun üzərində dayanmaq istəmirəm, lakin qeyd etmək yerinə düşər ki, dövlət artıq mütləq subyekt rolunu itirir.

Dövlət ideyasının ziddinə sosial bələdiyyələrin rolu barədə müzakirələr genişlənir, QHT-lərin rolu artır. Məsələn, Çin Xalq Respublikasında əmək QHT-ləri işçilərin hüquqlarının mühafizəsi üçün yaradılan və onlara xidmət göstərən qurumlar olmaqla sərt olmayan qaydaları ilə seçilir[31]. Üçüncü nüans dövlətin subyekt kimi çıxış etməsi hallarında onun müdaxiləsi ilə bağlıdır. Sosial dövlətin təhlili göstərdi ki, dövlət burada aktiv şəkildə müdaxilə edir.

F.Mehdiyev bunun əsas səbəbini liberal dövlətin yetərli olmamasında görür. Onun fikrincə, bir tərəfdən mülki-siyasi hüquqlar neqativ hüquqlar olduğundan dövlət qarışmamaqla kifayətlənməlidir, digər tərəfdən sosial hüquqlar pozitiv olduğu üçün liberal dövlətin çatışmazlığı məhz bu anda üzə çıxır[32]. Lakin məqalənin əvvəlində də dövlətin qloballaşan dünyada rolunun azaldılması meyillərinə toxunduğumu diqqətə alaraq, sosial dövlətin əsas əlamətlərindən birinin sıradan çıxmaq ehtimalı (bu ehtimalın az və ya çox olmasından asılı olmayaraq) var. Bu momentdə sosial dövlət modellərindəki fərqlərin təhlili zəruridir. Belə ki, institusional model üzrə sosial öhdəliklər birbaşa olaraq dövlətdədir, bundan fərqli olaraq, residual modeldə dövlət ikinci plandadır[33]. Yəni ikinci nümunədə sosial öhdəliklər birinci olaraq ailənin və cəmiyyətin üzərinə düşür, bunlar yetərli olmadıqda dövlət müdaxilə edir.

[28] Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyası (1949). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (son baxış 29 dekabr 2022).

[29] İspaniya Krallığının Konstitusiyası. URL: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf> (son baxış 29 dekabr 2022).

[30] Güler, op.cit., s. 30.

[31] Aslanova F., Bağirov S.. “Əmək münasibətlərində dövlətin roluna Çin Prizmasından baxış: Çin nümunəsi əmək hüququ”. Bakı: Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri N 3 (35), 2022. Səh. 117-131. S. 127.

Azərbaycan Konstitusiyasının 38-ci maddəsinin I hissəsinə (Yardıma möhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə onların ailə üzvlərinin borcudur[34]) əsasən ölkəmizin ikinci modeli seçməsi qənaətinə gələ bilərəm. Konstitusiya mətnində əks edilən “ailə üzvlərinin borcu” ifadəsinin özü də mübahisə predmetidir, lakin hesab edirəm ki, bu, başqa bir müzakirənin mövzusu olduğundan residual model üzərində düşüncələrə yer verməklə kifayətlənmək lazımdır.

Məsələyə qayıtsaq, residual modeldə zəif dövlətin rolu digər modelə nisbətə azdır. Lakin ümumi olaraq dövlətin rolunun azaldılması “Sosial dövlət”i təhlükə altında qoyur.

Effektivliyin təmini üçün müvafiq hərəkətlərin həyata keçirilməsi dövlətin üzərinə öhdəlik kimi qoyulmalıdır. Üçüncüsü, dövlətin üzərinə qoyulmalı olan öhdəliklərin təxmini siyahısı müəyyən edildikdən sonra doktrinal əsasların qanunlara inikası baş verir. Sosial dövlət bu cür formalaşmışdı, ekodövlətdə (hərçənd ki tam formalaşmayıb) də bu cür mərhələləri izləyirik.

c. Sosial dövlətlə kompromis mümkündürmü?

Sosial dövlətlə ekodövlətin kökləri və əlamətləri bir-birinə çox yaxın olduğundan onların birinin mövcudluğu digərinə ziddiyyət təşkil etmir. Hətta, zənnimcə, sosial dövlət və ekodövlət ideyalarının birləşdirilməsi də mümkündür (ekososialdövlət nəzəriyyəsinə çevirmək olar).

Sosial dövlətə qloballaşmanın təsirinə gəldikdə isə burada bir neçə ehtimal var. Ya sosial dövlət qloballaşmanın təsirinə məruz qalmasına baxmayaraq, öz varlığını qoruyub saxlayacaq (1); ya sosial dövlət konsepsiyası bir neçə əsas əlamətini (məsələn, dövlətin aktiv müdaxiləsi) itirəcək və digər əlamətlər postdövlətə ötürülmüş olacaq (2); ya da ki sosial dövlət zahirən sıradan çıxsada da, bütövlükdə başqa bir doktrinanın tərkibi olacaq (3). Düşünürəm ki, dövlətin səlahiyyətlərinin daraldığı bir mühitdə (1) sayılı ehtimal çox da özünü doğrultmayacaq. (2) və (3) sayılı ehtimallardan hansının baş verəcəyi isə gələcəkdəki hadisələrdən asılıdır və hazırda bunlardan birinin baş verəcəyini əminliklə söyləmək mümkün deyil.

[32] Mehdiyev F.. “İnzibati hüquq”. Dərs vəsaiti. Yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: “Qafqaz Universiteti Yayınları”, 2010 – 515 səh. S. 50.

[33] Tümerkan Albayrak E., Birinci M.. “Sosial devlet modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç-Norveç örneği”. Türkiyə: “Sosyal Çalışma Dergisi”, 2017 - Cilt: 1, Sayı: 1, syf. 64-100. S. 70.

[34] Konstitusiya, op.cit.

[35] Meadowcroft J.. “From welfare state to ecostate?”, in J.Barry and R.Eckersley (eds.), “The State and the Global Ecological Crisis” (MIT Press, 2005), pp. 3-23. P. 6-8, 9.

Nəticə.

Sosial dövlətlə bağlı apardığım tədqiqatlardan aşağıdakı nəticələrə gəlmək mümkündür:

1. XXI əsr sosial dövlətin mövcudluğu üçün həlledici dövrüdür. İstər ekodövlət modeli, istərsə də qloballaşma ilə mübarizədə sosial dövlətin bazasını təşkil edən xüsusiyyətlərin mövcudluğu onun taleyini müəyyən edəcək. Həmçinin ehtimalı dəyişikliklər “dövlət” anlayışına olan münasibətin dəyişməsi ilə də nəticələnə bilər. “Sosial bələdiyyə” nəzəriyyəsi bunun əyani sübutudur;

2. Sosial dövlət yoxsulluğun müəyyən həddə saxlanılması məqsədinə nail olmaq variantlarından biridir. Sosial dövlət konsepsiyası dövlətin ali qanununda əks edildikdə onun üzərinə öhdəliklər qoymuş olur. Məhz bu faktı diqqətdən qaçırmamaq lazımdır, çünki bu əlamət dövlət versus hökumət mövzulu elmi mübahisələrdə açar rolunu oynayır. Həmçinin dövlətin öhdəliyinin imperativ qaydada öz əksini tapması sabillik və vəzifələrin konkretliliyi baxımdan önəmlidir;

3. Azərbaycan Konstitusiyasının hüquqi texnikasında bir sıra dəyişikliklər daha məqbul hesab edilə bilər. Başda 12-ci və 16-cı maddələr olmaqla Konstitusiyanın sovet hüquqi texnikasını davam etdirməsi normaların ifadə etdiyi mənalarda qeyri-müəyyənliyə səbəb olur. Buna görə də Qərb nümunəsindəki texnikadan istifadə daha əlverişlidir, xüsusilə 7-ci maddəyə “sosial” ifadəsinin əlavə edilməsi məqbul sayıla bilər. Lakin unutmamaq olmaz ki, dəyişikliklər sadəcə bununla məhdudlaşmamalıdır. 7-ci maddəyə əlavə daha dəqiq məna ilə nəticələnəcək ki, bu da dövlətin öhdəliyi baxımdan önəm kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Lenin V.İ. "The state and revolution". Published by "Resistance Books": 1999, 105 pages.

2 URL: <https://www.theguardian.com/news/2017/sep/21/why-we-need-the-welfare-state-more-than-ever> (son baxış: 22.11.2022); URL:

<https://www.theguardian.com/uk-news/2022/nov/02/state-of-social-care-in-england-never-been-so-bad-social-services-boss-warns> (son baxış: 22.11.2022).

3. Bulut N. "Küreselleşmə: Sosial devletin sonumu?" Ankara, "Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi": 2003, cilt 52, sayı 2, 173-197 syf.

4. The Britannica Encyclopedia. URL: <https://www.britannica.com/topic/welfare-state> (son baxış 30.11.2022).

5. Güler B.A. "Sosial devlet ve yerelleşmə". "Memleket Siyaset Yönetim", 2006 – 29-43 syf.

6. Xrapanyuk V.N. "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi" (ixtisarla). V.Q.Strekozovun redaktəsi ilə. Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: H.Baratlı və İ.Əsədov. Bakı, 2013 – 248 səh.

7. Russo J.J. "İctimai müqavilə". Azərbaycan dilinə tərcümə edən: Fuad Abbaslı. Bakı: "Qanun", 2022 – 176 səh.

8. Şenocak H. "Sosial güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi". "Sosial Siyaset Konferansları Dergisi", sayı 56. Syf. 409-468.

9. Özbek N. "Osmanlı İmparatorluğunda sosyal devlet". 7.Baskı. İstanbul: "İletişim Yayınları", 2020 – 373 sayfa.

10. "Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və şərh". Tərcümə edən: Ə.M.Ərdəbili. Bakı: "Nurlar", 2022 – 604 səh.

11. Gümüş A.T. "Sosial devlet anlayışının gelişimi ve dönüşümü". Selçuk Üniversitesi, syf. 117-158.

12. Heydərov X. "XX əsrdə sosial dövlətin inkişafına səbəb olan faktorların təhlili". Bakı, "Journal of Baku Engineering University – Economics and Administration", vol. 5, n. 1, 2021 – pages 21-30.

13. Öztürk H., Gül H. "Sosial belediyeçilik sosyal devlete ve sosyal haklara bir alternatif mi?" IV Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, 2012 – syf. 205-220.

14. Əliyev M.N. "Sosial təminat hüququ". Dərslük. Bakı: "Adiloğlu", 2007 – 464 səh.

15. 1848-ci il Fransa Konstitusiyası. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/node/3811/pdf>, pp. 1-8 (son baxış 30 dekabr 2022).

16. Bottini F. "The roots of French welfare state". Jurisprudence, 2013, 20 (2), pp.643-662. [ff10.13165/jur-13-20-2-15ff](https://doi.org/10.13165/jur-13-20-2-15ff).

17. Alman imperiyasının Ali Qanunu (1871). URL: https://ghdi.ghi-dc.org/pdf/eng/518_Constitution%20Germ%20Empire_161.pdf, pp. 1-15 (son baxış 28 dekabr 2022).

18. Veymar Konstitusiyası (1918). URL: https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/ghi_wr_weimarconstitution_Eng.pdf, pp. 1-9 (son baxış 28 dekabr 2022).

19. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının Konstitusiyası (1977). URL: <https://www.marxists.org/history/ussr/government/constitution/1977/constitution-ussr-1977.pdf>, pp. 1-96 (son baxış 29 dekabr 2022).

20. Osakwe K. "The theories and realities of modern soviet constitutional law: An analysis of The 1977 USSR Constitution". USA: "The University of Pennsylvania Law Review", 1979, vol. 127 (1350), pp. 1350-1437.

21. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995). URL: <https://www.e-qanun.az/framework/897> (son baxış 29 dekabr 2022).

-
22. Əliyev Ə.İ. “İnsan hüquqları”. Dərslik. Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı”, 2013 – 506 səh.
23. Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyası (1949). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (son baxış 29 dekabr 2022).
24. İspaniya Krallığının Konstitusiyası. URL: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf> (son baxış 29 dekabr 2022).
25. Aslanova F., Bağırov S.. “Əmək münasibətlərində dövlətin roluna Çin Prizmasından baxış: Çin nümunəsi əmək hüququ”. Bakı: Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri N 3 (35), 2022. Səh. 117-131.
26. Mehdiyev F.. “İnzibati hüquq”. Dərs vəsaiti. Yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: “Qafqaz Universiteti Yayınları”, 2010 – 515 səh.
27. Tümerkan Albayrak E., Birinci M.. “Sosial devlet modelleri: Sosial Demokrat Model, İsveç-Norveç örneği”. Türkiyə: “Sosial Çalışma Dergisi”, 2017 - Cilt: 1, Sayı: 1, syf. 64-100.
28. Meadowcroft J.. “From welfare state to ecostate?”, in J.Barry and R.Eckersley (eds.), “The State and the Global Ecological Crisis” (MIT Press, 2005), pp. 3-23.

Kənan Xəlilov

Kənan Xəlilov 2020-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin ingilis bölməsi üzrə Hüquq fakültəsini bitirmişdir. 2022-ci ildə "Hüquq və iqtisadiyyat" ("İnnovasiya və əqli mülkiyyət" ixtisaslaşması ilə), 2023-cü ildə isə "Avropa biznes hüququ" üzrə magistr dərəcələri almışdır. Əmək fəaliyyəti, əsasən, BHM və OMNİ hüquq şirkətləri ilə bağlı olub. Hal-hazırda isə OMNİ hüquq şirkətində hüquqşünas olaraq əmək fəaliyyətini davam etdirir .

1. Oxucularımızın Sizi daha yaxından tanıması üçün öz hazırki fəaliyyətiniz haqqında qısa məlumat verə bilərsinizmi?

2020-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin ingilis bölməsi üzrə Hüquq fakültəsini bitirmişəm. 2022-ci ildə "hüquq və iqtisadiyyat" ("İnnovasiya və əqli mülkiyyət" ixtisaslaşması ilə), 2023-cü ildə isə "Avropa biznes hüququ" üzrə Magistr dərəcələri almışam. Əmək fəaliyyətim, əsasən, BHM və OMNİ hüquq şirkətləri ilə bağlı olub, hal-hazırda da OMNİ hüquq şirkətində hüquqşünas olaraq çalışıram.

2. Hüquq və iqtisadiyyatın bir-birilə sıx əlaqəsini öz hüquqi düşüncənizə əsaslanaraq necə izah edə bilərsiniz?

Bu mövzuda həddindən çox danışmaq olar, amma ən qısa şəkildə deməyə çalışacam. İlk öncə, söhbətin nədən getdiyini bilmək lazımdır. Çox vaxt hüquq və iqtisadiyyat ("Law & Economics") elmini "iqtisadi hüquq" və ya Azərbaycanda magistr ixtisaslaşması olaraq mövcud olan "İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi" ilə qarışdırırlar. Dediym kimi "Hüquq və iqtisadiyyat" hüququn bir qolu deyil, necə ki, hüquq və iqtisadiyyat ayrı-ayrılıqda elm sahələridir, "Hüquq və iqtisadiyyat" da onların bir-birinə təsirini öyrənən və bunun üçün hər iki sahədə də biliklər tələb edən elm sahəsidir. Bəzən bu elmə "Hüququn iqtisadi analizi" də deyirlər, amma bununla razılaşmayanlar da var. Hüquq və iqtisadiyyatı bir kənara qoyub, sadəcə, Azərbaycan dilinin qrammatikasını az-çox bilən şəxs sözlərin ardıcılığından, qrammatik quruluşundan başa düşməlidir ki, "iqtisadi hüquq" və "iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi" anlayışları "Hüququn iqtisadi analizi"ndən tamamilə fərqlidir. Və məhz "Hüquq və iqtisadiyyat" elmidir ki, siz orada iqtisadiyyatı (əsasən, mikroiqtisadiyyat) çox geniş şəkildə hüquqa tətbiq edirsiniz. Bu iki sahənin bir-birilə əlaqəsini anlamaq üçün isə, ilk öncə, onların bir-birindən fərqi və bir-birini necə tamamladığını başa düşmək lazımdır. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyat - insanların davranışını öyrənən elmdir. Yəni hüquqdan fərqli olaraq bu elm sahəsində siz normalar vasitəsilə insanları müəyyən bir davranış tərzinə yönəltirsiniz, əksinə, iqtisadiyyat elmi

insanların müəyyən situasiyalarda nə cür davrandığını, bu cür davranışın arxasında duran səbəb və onları bu cür davranışa yönəldən insentivləri öyrənir və bununla da gələcəkdə insanların oxşar və fərqli situasiyalarda necə davranacağını təxmin eləməyə imkan verir. Yəni hüquqi dillə desək, əgər hüquq “ex ante” münasibətləri tənzimləməyə çalışırsa, iqtisadiyyat bir növ “ex post” bu cür münasibətlərə qiymət verib “ex ante” təxminlər edir.

Elə buradan da onların qarşılıqlı əlaqəsini anlama bilirik, hansı qanunun real həyatda hansı nəticələrə gətirib çıxaracağını yalnız və yalnız iqtisadiyyat elmini hüquqa tətbiq etməklə bilmək olar.

Əlbəttə, müəyyən dərəcədə bununla razılaşmayanlar var. Belə ki, “Hüquq və iqtisadiyyat” elminə görə hüququn ali məqsədi “efficiency”, yəni “səmərəlilik” olmalıdır. Burada “efficiency” deyildikdə konkret rəqəmlərlə ölçülən və cəmiyyəti daha irəliyə atan rəqəmsal göstəricilər nəzərə alınır. Ənənəvi hüquqşünaslar üçün isə hüququn məqsədi “bərabərlik”, “ədalətlik” və s. kimi abstrakt anlayışlardır. Və buna görə də siz xarici ədəbiyyatı oxusanız, görürsünüz ki, hüququn müxtəlif sahələrində mövcud olan və ya təklif olunan bir çox məsələ ilə bağlı ənənəvi hüquqşünaslar və hüquqşünas iqtisadçılar arasında böyük fikir ayrılıqları var və bir-birlərinə cavab olaraq yazdıqları məqalələr vasitəsilə onlar arasında debatlar gedir.

3. İqtisadiyyat və hüququn harmonizasiyada olması və mükəmməl şəkildə işləməsi üçün bir dövlətin atacağı vacib addımlar nələrdir?

Bunu, əslində, bir “loop” olaraq düşünmək olar. Siz qanunların və presedent yaradacaq qərarların qəbulunda iqtisadi analizdən istifadə edirsiniz, bu isə ümumi iqtisadiyyatda istənilən nəticələrə gətirib çıxarır. Yəni sözün düzünü desək, bu, ölkəmizdə belədir, sözdə bəli, əməldə isə xeyr. Məsələn, siz qəbul olunan qanun və məhkəmə qərarlarına baxsanız, görürsünüz ki, onlar həmişə iqtisadiyyata

istinad edirlər. Amma sözün əsl mənasında iqtisadi analiz aparılıbmı, əlbəttə ki, xeyr. Sadəcə, “dünyada və ölkəmizdə gedən iqtisadi proseslərin təzahüründə” və s. kimi ümumi söz və ifadələrdən istifadə edilir. Amma aşağıdakı sualda daha ətraflı izah edəcəyim kimi burada konkret olaraq spesifik məsələnin iqtisadi analizi aparılmalıdır. Lakin başa düşüləndir ki, bunun üçün bu şəxslər əvvəl mükəmməl iqtisadi biliklərə malik olmalıdır, digər tərəfdən isə onu hüquqa tətbiq etməyi bacarmalıdır. Bu isə hələ ki ölkəmizdə mümkün deyil. Dövlətin bu sahədə ata biləcəyi ən böyük addım, əlbəttə ki, bir çox digər məsələnin həllində olduğu kimi yenə də təhsillə bağlıdır. Hüquq təhsilinə daxil edilməyən nəyinsə real həyatda kimsə tərəfindən tətbiqini gözləmək, əlbəttə, sadələşmədir.

4. Normayaratma fəaliyyəti üzrə ixtisaslaşan hüquqşünaslar üçün hüququn iqtisadi analizinin nə dərəcədə əhəmiyyəti var?

Çox böyük əhəmiyyəti var. Elə məhz “benchmark” olaraq da qanunyaratma fəaliyyətinin arxasında iqtisadi analiz dayanmalıdır. Amma Azərbaycanda qanunyaratma fəaliyyəti ilə məşğul olanlar ənənəvi hüquqşünaslar olduğundan onlar yalnız “ədalətlik”, “bərabərlik” və digər abstrakt maraq və mənafeləri əsas götürürlər. Ona görə də əksər hallarda real həyatda hansı nəticələrə gətirib çıxaracağı bəlli olmayan, şəxslərin ona necə reaksiya verəcəyi nəzərə alınmayan, səmərəsiz qanunlar qəbul olunur. Digər tərəfdən isə hüquqşünas iqtisadçılar ilk öncə bu sualı verir: “Bu sahədə qanuna (tənzimləməyə), doğrudan da, ehtiyac varmı?” Bu sual ona görə vacibdir ki, bir çox hallarda spesifik bir sahə qüsursuz işlədiyi halda dövlət müdaxilə edib narazı qaldığı bir məsələni düzəltmək istəyir və yenə heç bir iqtisadi analizi aparılmamış qanun qəbul edir və əvvəl normal işləyən bu sahəni, əksinə, bərhad vəziyyətə salır. Və bu, iqtisadiyyatdan gələn bir məsələdir, o vaxt dövlətlər müdaxilə edib bazarda hər hansısa bir məsələni tənzimləməyə çalışmalıdır ki, iqtisadi dillə desək, o sahədə “market failure” olsun. Əks halda, Adam Smithin də dediyi kimi “görünməz əl” hər şeyi yoluna qoyursa, buna ehtiyac yoxdur.

5. Hüquq və iqtisadiyyatın Azərbaycandakı inkişaf səviyyəsi Sizi qane edirmi? Hansı çatışmazlıqlar var?

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda bu elm sahəsi mövcud deyil. Bunun da, əlbəttə, daha dərin səbəbləri var. Ən başlıcası odur ki, ölkəmizdə rəqabət hüququ inkişaf etməyib (və ya yoxdur). Mən həmişə deyirəm ki, mikroiqtisadiyyat bu sahənin konstitusiyasıdır, rəqabət hüququ da bir növ onun Mülki Məcəlləsidir. Çünki rəqabət hüququ elə bir sahədir ki, orada hüquq və iqtisadiyyat qovuşur və ənənəvi, sadəcə qanunlardan ibarət hüquq sahəsi deyil. Əgər rəqabət hüququ ölkədə inkişaf etmiş olsaydı, azərbaycanlı hüquqşünaslar hüquq və iqtisadiyyat elmindən az-çox xəbərdar olardılar və ən azından, iqtisadiyyatın hüquqa necə tətbiq olunduğunu bir hüquq sahəsində belə olsa, görmüş olardılar.

6. Hüquq və iqtisadiyyat sahəsində dünya praktikasında istifadə olunan hansı yenilikləri tətbiq etməliyik?

Dünya praktikasında mənim şahid olduğum o olub ki, müəyyən dövlətlər və Aİ qanunlar qəbul etməzdən öncə onların ilkin versiyasını və ya çox müzakirələrə səbəb olan, artıq illərlə tətbiq olunan hüquqi doktrinaların hüquqi-iqtisadi analizini aparmaq üçün hüquqşünas iqtisadçılara tapşırıqlar verir və həmin şəxslər də bununla bağlı "report" hazırlayıb həmin quruma təhvil verir. Əgər artıq uzun müddətdir, tətbiq olunan bir doktrinadırsa, bu cür "report"lar çox vaxt özündə empirik araşdırma nəticələrini də ehtiva edir.

Bunun üçün isə hüquqşünas iqtisadçıya daha çox vaxt və resurslar verilməlidir ki, o həmin məsələ ilə bağlı data toplasın və dataya əsasən həmin qanunla qarşıya qoyulan vəzifəyə hansı dərəcədə çatılıb-çatılmadığı haqqında bir nəticəyə (rəyə) gəlib çıxa bilsin.

7. Hüquq və iqtisadiyyatın AR-da inkişafı ilə bağlı xarici təcrübənin universitetlərdə olan hüquq təhsilinə necə uğurla tətbiqi mümkündür?

Bunun üçün, ilk öncə, insan resursu lazımdır. Azərbaycanda isə, sadəcə, düz hüquqşünas (straight lawyers) və düz iqtisadçılar var. Belə bir misal deyim. Bakı Dövlət Universitetində oxuyanda birinci kursda bizə iqtisadiyyat fənni tədris olunurdu. Bizdə də sual yaranmışdı ki, biz hüquq fakültəsi tələbələrinə axı iqtisadiyyat nəyə görə lazımdır? Müəllimlər isə cavabında deyirdi ki, "yaxşı hüquqşünas o hüquqşünasdır ki, iqtisadiyyatı bilsin". Və inanırsınız, biz sonrakı 3 il ərzində keçdiyimiz hüquq fənlərində iqtisadiyyatdan öyrəndiyimiz heç nəyi bir dəfə də olsun, nə tətbiq etdik, nə bizə dəyən oldu, nə də hər hansı şəkildə qabağımıza çıxdı. Onda belə çıxır ki, heç birimiz yaxşı hüquqşünas ola bilmədik. Halbuki müqavilə hüququndan tutmuş cinayət hüququna qədər bu sahələrdə mövcud olan bütün hüquqi doktrinaların arxasında iqtisadi anlayışlar durur. Bəs sual yaranır, əgər belə idisə, iqtisadiyyat fənni birinci kurs kurikulumuna niyə daxil edilmişdi? Azərbaycanda Hüquq fakültəsinə iqtisadiyyat fənnini daxil etmək, yəqin ki, xarici təcrübədən götürülüb ki, mən bunu alqışlayıram. Amma bunun əslində nəyə xidmət etdiyini heç kim anlamayıb və hüquq fakültələrində o birinci kursda öyrənilən iqtisadiyyatla sonrakı hüquq sahələri arasında heç bir əlaqə yaradılmır. Müqayisə üçün deyim ki, mən xaricdə hüquq proqramında oxuyanda şahidi olurdu ki, hüquq tələbələrinin "Hüquq və iqtisadiyyat" elmindən müəyyən dərəcədə xəbərləri var, bu sahədən çıxmış görkəmli alimlərin bir neçəsini tanıyırlar. Misal üçün, bir dəfə İtalyadan olan bir qrup yoldaşım yazacağı essədə "behavioral law and economics" metodundan istifadə eləyəcəyini deyəndə məndə təəccüb yaranmışdı ki, düz hüquq proqramı tələbəsi doğrudan da bunu edə bilermi?! Ona görə də özündən soruşdum ki, həmin metodologiyanı haradan öyrənib. O isə cavabında dedi ki, "hüquq və iqtisadiyyat" bakalavrda bir fənn olaraq onlara tədris olunub.

Aydındır ki, İtalya ilə bu sahədə yarışa bilmərik, çünki onların mən bildiyim qədəriylə bir neçə universitetində hüquq və iqtisadiyyat elmi magistr proqramı olaraq yaradılıb.

Mənim “Rəqabət hüququ və iqtisadiyyat” müəllimim də elə italyalı idi və onların çoxlu sayda tanınmış hüquqşünas iqtisadçıları var. Bu isə bu elmin orada artıq bir neçə onillik tarixə sahib olması ilə əlaqədardır. Ümumiyyətlə, bu elm özü keçən əsrdə ABŞ-da yaranıb və daha sonra Avropaya yayılıb. İlk əvvəllər ənənəvi hüquqşünaslar bunu qəbul etmək istəmirdi. Lakin sonradan bu elm bir növ özünü sübut etdikdən sonra artıq Avropada həm hüquqşünaslar, həm iqtisadçılar arasında önəmli yer tutur.

8. Son olaraq, Kənan bəy, sizin bu hüquq sahəsi ilə maraqlanan hüquqşünaslara və hüquq tələbələrinə tövsiyələriniz nələrdir?

Şəxsən, mən mənə olunan müraciətlərdən görürəm ki, uşaqların bu sahədə, ümumiyyətlə, xəbəri olmadan bu sahədə təhsil almaq istəyirlər. Bunu da onların yanaşmasından görmüşəm.

İlk öncə, onu deməliyəm ki, bu sahədə təhsil sizin digər düzünə hüquq proqramlarındakı kimi yüzlərlə məhkəmə qərarı oxumağa yönəlmir. Əksinə, daha çox iqtisadi analiz üzərinə qurulub. Bunun üçün sizdən artıq o qərarları, qanunları bilməyiniz və əsas məsələdən xəbərdar olmağınız gözlənilir.

Digər bir məsələ isə sizin mütləq şəkildə riyaziyyatla, əsasən də, törəmə, funksiya, loqarifma və bir neçə digər hesablama qaydası ilə aranız mükəmməl olmalıdır. Mükəmməl dedikdə, sadəcə, onların əzbərlənmiş hesablama qaydasını yox, hansı anda hansından istifadə etmək, hansının arxasında duran elmi səbəb nədir və s. nəzərdə tuturam.

Son olaraq, yuxarıdakı cavablardan belə bir nəticəyə gəlinməməlidir ki, bu sahəni bitirən hüquqşünaslar mütləq şəkildə qanunyaratma və ya məhkəmə qərarlarının qəbulunda iştirak etməlidir. Mənim qrup yoldaşlarımdan əksəriyyəti elə mən özüm də daxil olmaqla hal-hazırda hüquq şirkətlərində çalışırıq.

"Functional Equivalence: A Comparative Study under International Law with reference to Azerbaijan"

Tural Hasanov

Author is a third year LLB student at Baku State University in english section.

Abstract

This article explores the principle of functional equivalence in the context of e-commerce regulation. It begins by highlighting the significance of e-commerce in the modern digital era and the need for robust legal frameworks to govern electronic transactions. The international community's efforts to establish mechanisms for regulating the legal aspects of e-commerce are examined, with a focus on the concept of functional equivalence. The United Nations and the European Union have played key roles in shaping this principle through the adoption of model laws, conventions, and directives. The article then delves into the implementation of functional equivalence in Azerbaijani law, considering the challenges and achievements in aligning national legislation with international best practices. By analyzing the similarities, differences, and limitations in addressing functional equivalence within the framework of the United Nations and the European Union, as well as Azerbaijani legislation, the article emphasizes the importance of continued efforts to bridge gaps and enhance the practical application of this principle. For the purpose of this, the article examines the legal instruments that include the functional equivalence principle and notes the contributions each makes to this approach.

Overall, functional equivalence serves as a foundation for creating a secure and equitable environment for e-commerce, promoting trust, confidence, and legal certainty in the digital marketplace.

Introduction.

In the modern era of digitalization, e-commerce has become a prominent force propelling global trade and economic growth.[1] The ability to conduct business transactions online has revolutionized the way companies operate and interact with customers worldwide. However, as the reliance on electronic transactions grows, it has never been more important for these transactions to be governed and protected by strong legal frameworks.[2] Due to the paramount significance of this matter, the international community has initiated efforts to establish mechanisms for regulating the legal aspects arising from electronic transactions. One of the primary objectives of such regulations was to address and mitigate the challenges pertaining to the enforcement of these transactions. Therefore, it was necessary to introduce a concept known as functional equivalence, which asserts that the regulations governing the physical realm should also extend to the digital world.[3] This idea holds significant power as the authority of the rules that exist in the physical world can be efficiently transmitted to the online world.[4]

The principle of functional equivalence is one of the key principles that underpin the effective regulation of e-commerce.

[1] Irina Albastroiu, 'Contribution of the e-commerce to the economic development' (2007) 6(5) International Conference on Business Excellence, Review of Management and Economical Engineering 3, 3.

[2] Gboyega Phillip Ogundele, 'Developing Legal Framework for Electronic Commerce in Nigeria: Some Lessons from U.K and Singapore' (2018), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3182325> (accessed 12 July 2023).

[3] Chris Reed, *Making Laws for Cyberspace* (Oxford University Press 2012), p. 106.

[4] Andrej Savin, 'Rule Making in the Digital Economy: Overcoming Functional Equivalence as a Regulatory Principle in the EU' (2019) 22(8) *Journal of Internet Law* 1, 14.

For the first time, the United Nations Commission on International Trade Law (hereinafter “UNCITRAL”) made discussions in its sessions and formally adopted the functional-equivalent approach to legislation with the creation of the Model Law on Electronic Commerce in 1996.[5] The European Union (hereinafter “EU”) also took significant measures to include the principle of functional equivalence in its legislation, aiming to ensure the effectiveness of electronic communications among its member states. Inspired by the international legal framework, the Republic of Azerbaijan, acting as a developing country, also followed suit by taking necessary steps to incorporate the relevant international norms related to this principle into its legislation. This move aimed to prevent Azerbaijan from lagging behind the international community in the rapidly evolving issues of electronic commerce.

The functional-equivalent approach ensures that electronic transactions are treated with the same legal recognition and effect as their traditional paper-based counterparts performing the same function.[6] In other words, it aims to remove any legal obstacles or distinctions between digital and physical transactions, providing consumers and businesses in the digital market with assurance and confidence. By embracing the principle of functional equivalence, legal systems around the world seek to ensure that electronic transactions are subject to the same rights, obligations, and legal consequences as their traditional counterparts. This approach eliminates uncertainties and discrepancies, providing a level playing field for all parties involved in e-commerce. Moreover, it promotes trust, reliability, and consistency in electronic transactions, bolstering the overall integrity of the digital marketplace.

Through the principle of functional equivalence, legal frameworks have evolved to address the unique challenges posed by electronic transactions. The goal is to create a harmonized and equitable environment in which electronic commerce can thrive. By recognizing the authority and effectiveness of electronic transactions, functional equivalence plays a vital role in fostering the growth and development of e-commerce on a global scale.

1. Addressing Functional Equivalence in International Legal Frameworks

When contemplating the advancement of the principle of equivalence, one may observe that the governance of this approach predominantly rests upon the implementation efforts of the United Nations (hereinafter “UN”) and the EU. The UN has been instrumental in shaping the international legal landscape surrounding functional equivalence in e-commerce. Recognizing the need for harmonized approaches to electronic transactions, the UN has actively worked to develop conventions, guidelines, and model laws that promote functional equivalence and facilitate cross-border trade.

This section delves into the concept of functional equivalence and explores how international laws and frameworks address this principle. By examining the efforts made at the international level, it is possible to obtain insights into the initiatives and measures aimed at establishing a cohesive legal environment for electronic transactions.

1.1. The Work of the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL)

It is important to highlight that UNCITRAL plays a significant role in establishing and advancing the legal recognition of electronic communications,

[5] Lyu Guomin & Zhou Shengmian, ‘Functional-Equivalent Approach in UNCITRAL Electronic Commerce Legislation’ (2018) 176 *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 1542, 1542.

[6] UNCITRAL, *Guide to Enactment of the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce*, para. 18 (1999).

giving them the same legal effect as paper-based documents, by means of its model laws. The UNCITRAL was established by the United Nations General Assembly in order to improve the international trade cooperation among states, and reduce divergencies arising from different state laws in matters relating to international trade.[7]

The model laws serve as a suitable vehicle for modernizing and harmonizing national laws, especially when states intend to make changes to the model's text to accommodate local requirements that differ from system to system or where strict uniformity is not required or desired.[8] Although the model laws focus on the domestic legislation of states, the United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts provide practical solutions for matters concerning the utilization of electronic communication methods in the context of international agreements.[9]

1.1.1. Model Law on Electronic Commerce by the UNCITRAL in 1996

One of the landmark contributions of the UN in this field is the adoption of the Model Law on Electronic Commerce by the UNCITRAL in 1996, which entails the usage of the functional-equivalent approach to solve the three problems of "writing", "signature" and "original".[10] These problems arose with the advent of electronic commerce, questioning whether the usual legal consequences associated with familiar concepts such as written communications,

expressing intentions through signed documents, and distinguishing between originals and copies still apply when information is transmitted in a form that lacks a stable support like paper.[11] To address and resolve these concerns, the Model Law incorporates specific provisions. One of them is indicated in Article 6 which envisages that any legal requirements that information be in writing will be met by a data message if the information contained therein is accessible so as to be usable for subsequent reference. [12] However, Article 6 does not intend to mandate that data messages must serve every conceivable function of a written document in all instances.[13] It represents the most fundamental layer in a sequence of form requirements and allows states to impose more stringent requirements in accordance with their national laws.

Another issue is related to the acknowledgment of the functions performed by a signature in a paper-based environment. The Model Law envisions that any legal requirements for signatures may be fulfilled by data messages, allowing the use of methods to identify a person's approval and to assess the reliability of that method.[14] It sets out the general conditions by which data messages can be considered authenticated with enough reliability and can be legally binding despite the current obstacles presented by signature requirements, which hinder electronic commerce.[15] Consequently, Article 7 takes a comprehensive approach in determining the methods that can be used to satisfy a legal necessity for a handwritten signature.

[7] UNGA Res 2205 (XXI) (17 December 1966)

[8] The UNCITRAL Guide: Basic Facts about the United Nations Commission on International Trade Law, Vienna: United Nations, p. 14 (2013).

[9] UNCITRAL Secretariat, Explanatory Note on the United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, para. 3 (2006).

[10] Supra note 5.

[11] Renaud Sorieul, Jennifer R. Clift, José Angelo Estrella-Faria, 'Establishing a Legal Framework for Electronic Commerce: The Work of the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL)' (2001) 35(1) The International Law 107, 111

[12] UNCITRAL, Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998, art. 6.

[13] Supra note 6, para. 50.

[14] Supra note 12, art. 7.

[15] Supra note 6, para. 56.

An additional concern addressed by the Model Law is the distinction between an original and a copy, stating that the legal requirements for "original" documents may be met by data messages which have a reliable assurance regarding the preservation of the information's integrity from its initial generation until its final form is attained.[16] It is evident that Article 8 primarily centers on ensuring the integrity of information and its capability to be presented as required, thereby constituting the essence of the concept of originality. Furthermore, Article 8 requires assessing the reliability of the integrity, which involves considering factors such as the systematic recording of information, the absence of gaps or errors in the recording, and the measures taken to safeguard the information from any unauthorized changes.[17] The Model Law also briefly discusses the legal effect of data messages in specific substantive areas, in addition to aiming for parity between data messages and traditional paper-based communications where the functional-equivalent approach implies such parity.[18] As an example to this, it provides that the expression of an offer and its acceptance within the realm of contract formation can be communicated through data messages, and the validity or enforceability of a contract formed using such means cannot be denied solely based on the utilization of a data message.[19]

When discussing the Model Law on Electronic Commerce, it should also be noted that there are two main limitations in its application. The first is related to the protection of consumers, as the Model Law does not specifically address these issues and give them special attention.[20]

The second limitation is that the Model Law is applied in the context of commercial activities[21]. The indication provided suggests that the primary emphasis of the Model Law was directed towards addressing situations and issues commonly encountered within the commercial domain. The development and preparation of the Model Law took into account the context of trade relationships, signifying that its provisions and regulations were tailored to suit the needs and complexities prevalent in commercial activities and transactions.

1.1.2. UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures

Another notable advancement in advocating functional equivalence has been the implementation of the UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures. It provides a framework for the legal recognition and acceptance of electronic signatures, ensuring that they possess the same validity and legal effect as handwritten signatures, provided that the electronic signatures used are of a reliability appropriate for the purpose for which the data message was generated or communicated.[22] However, while the Model Law on Electronic Commerce recognizes any 'method' that can be employed to fulfill a legal requirement for a handwritten signature, the Model Law on Electronic Signatures incorporates a more specific framework that envisions the recognition of electronic signature methods meeting the criteria of technical reliability by a State authority, a private accredited entity, or the parties involved.[23]

[16] Supra note 12, art. 8.

[17] Supra note 11, 113.

[18] A. Brooke Overby, Will Cyberlaw Be Uniform? An Introduction to the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1999) 7 Tulane Journal of International and Comparative Law 219, 224.

[19] Supra note 12, art. 11.

[20] Supra note 6, para. 27.

[21] Supra note 12, art. 1.

[22] UNCITRAL, Model Law on Electronic Signatures, art. 6(1) (2001).

[23] UNCITRAL, Guide to Enactment of the UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures 2001, para. 76 (2002).

For that purpose, the new Model Law establishes several criteria for assessing the technical reliability of an electronic signature in paragraph 3 of Article 6. However, we can observe that no such provision is envisaged in the Model Law on Electronic Commerce. Upon examining the criteria outlined in paragraph 3, it becomes evident that subparagraphs (a) and (b) focus on the signature creation data, whereas the remaining subparagraphs address the matters concerning the integrity of the electronic signature and the information being signed electronically. Accordingly, the signature creation data must be possessed solely by the signatory^[24] and must remain under the signatory's control during the signing process.^[25] Furthermore, any modification made to the electronic signature and the information that is assured by the electronic signature after the signing time can be identified.^[26]

Therefore, in contrast to the Model Law on Electronic Commerce, the Model Law on Electronic Signature defines the scope of reliable types of electronic signatures by introducing paragraph 3. The main benefit is that it creates more certainty in the application of electronic signatures, which can lead to a reduction in abuses in this sphere.

1.1.3. The UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records

The principle of functional equivalence in the context of e-commerce regulation extends its reach to various domains, including the realm of electronic transferable records. One significant development in this area is the UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (hereinafter "MLETR"), which was adopted in 2017.

The MLETR represents a critical milestone in the efforts to address the challenges and opportunities posed by electronic transferable records in international trade. It aims to create a legal framework that ensures electronic transferable records are treated on par with their traditional paper-based counterparts, thereby promoting the principle of functional equivalence.

The MLETR devotes an entire chapter, titled "Provisions of Functional Equivalence," to the functional-equivalent approach.^[27] Apart from addressing the issues of writing and signature, it also expands the application of the functional-equivalent approach to new domains such as "transferable records or instruments" and "control," thereby significantly enriching the theory and practice of functional equivalence.^[28]

The definition of "electronic transferable record" adopts the functional equivalent approach and pertains to electronic records that are equivalent in function to transferable documents or instruments.^[29] While Article 10 determines conditions for considering an electronic record as "electronic transferable record", Article 11 establishes a functional equivalence principle under the title of "control" concerning the possession of a transferable document or instrument.^[30]

1.1.4. The UNCITRAL Model Law on the Use and Cross-border Recognition of Identity Management and Trust Services

The UNCITRAL Model Law on the Use and Cross-border Recognition of Identity Management and Trust Services (hereinafter "the Model Law on Identity Management") is an essential legal instrument that addresses the challenges of identity management and trust services in electronic transactions.

[24] Supra note 22, art. 6(3)(a).

[25] Id., art. 6(3)(b).

[26] Id., art. 6(3)(c) and 6(3)(d).

[27] UNCITRAL, Model Law on Electronic Transferable Records, articles 8-11 (2017).

[28] Supra note 5, 1543.

[29] UNCITRAL, Explanatory Note to the UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records, para. 86 (2018).

[30] Functional equivalence of possession is attained when a reliable method is utilized to establish control of the record by a person and to identify that person in control.

It plays a crucial role in promoting the functional equivalence approach within the realm of digital identity and authentication. To achieve this objective, the Model Law includes a provision that establishes functional equivalence between offline identification and identification carried out using identity management, stipulating the requirement to utilize a reliable method.[31]

In addition to the aforementioned aspects, the Model Law on Identity Management further broadens the scope of this framework by encompassing not only electronic signatures but also emerging concepts such as “electronic seals”, “electronic timestamps”, “electronic archiving”, “electronic registered delivery services”, and “website authentication”.[32]

1.1.5. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts

The UN made another significant contribution to the principle of functional equivalence through the United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, which consolidates the fundamental rules outlined in Articles 6, 7, and 8 of the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce into a single provision that establishes criteria for achieving functional equivalence between electronic communications and paper documents through a title- form requirements.[33] The Convention addresses potential barriers to using electronic commerce that are caused by domestic or international form requirements by extending the definitions of terms like

“writing,” “signature,” and “original” in order to include computer-based techniques.[34] It is important to emphasize that the adoption of this convention brought about significant advancements in the realm of electronic commerce. It could add to the legislative arsenal of strategies for enhancing legal certainty or commercial predictability in electronic business transactions.[35] The primary rationale behind this lies in the fact that while model laws lay a robust groundwork for aspiring harmonization and the development of national legislation, international conventions establish definitive rules that the participating states explicitly acknowledge and are obliged to follow.

1.2. European Union: Empowering Equivalence and Cross-Border Trade in E-commerce

The EU has been at the forefront of establishing comprehensive legal frameworks to address the challenges of functional equivalence in e-commerce. With the aim of creating a unified approach to electronic transactions within its member states, the EU has developed a comprehensive legal framework for e-commerce, including directives, regulations, and initiatives that promote functional equivalence and foster cross-border trade.[36] One of the key legislative measures in this regard is the EU Directive on Electronic Commerce, which harmonizes the legal framework for online services and electronic commerce across EU member states.[37]

[31] UNCITRAL, Model Law on the Use and Cross-border Recognition of Identity Management and Trust Services, art. 9 (2022). Reliability requirements for identity management services are indicated in Article 10.

[32] Id., articles 16-21.

[33] United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, art. 9 (2005).

[34] Supra note 9, para. 50.

[35] John D. Gregory, ‘The Proposed UNCITRAL Convention on Electronic Contracts’ (2003) 59(1) The Business Lawyer 313, 317.

[36] Graham Pearce, Nicholas Platten, ‘Promoting the Information Society: The EU Directive on Electronic Commerce’ (2000) 6(4) European Law Journal 363, 363.

[37] Directive of the European Parliament and of the Council on Certain Legal Aspects of Information Society Services, in particular Electronic Commerce, in Internal Market, 2000/31/EC.

It ensures that contracts made through electronic means in member states meet the legal requirements applicable to the contractual process, without hindering the use of electronic contracts or causing them to lose their legal force and validity.[38] However, it excludes certain categories of contracts from this obligation, including ‘contracts that create or transfer rights in real estate, except for rental rights; contracts requiring by law the involvement of courts, public authorities or professions exercising public authority; contracts of suretyship granted and on collateral securities furnished by persons acting for purposes outside their trade, business or profession; contracts governed by family law or by the law of succession.’[39] The directive empowers the members to regulate the aforementioned issues based on their specific requirements, considering that the legal procedures for those matters may vary from state to state.

Moving on to the electronic signatures, the EU formulated the EU Directive on Electronic Signatures to ensure the legal recognition of electronic signatures and the accreditation of certification-service providers across its member states.[40] The main contribution of this Directive was to acknowledge the equal treatment of a handwritten signature and an electronic signature, and to accept electronic signatures as evidence in legal proceedings.[41] However, the Directive on Electronic Signatures was not sufficient to meet the evolving demands of the rapidly developing technology. Consumers, businesses, and public authorities were reluctant to conduct transactions electronically and to adopt new services

because of a lack of confidence, particularly due to a perceived lack of legal certainty. In order to increase the effectiveness of public and private online services, electronic business, and electronic commerce in the Union, the Regulation on Electronic Identification and Trust Services for Electronic Transactions in the Internal Market and Repealing Directive 1999/93/EC (hereinafter “eIDAS Regulation”) was adopted, which aims to increase trust in electronic transactions in the internal market by providing a common framework for secure electronic interaction between citizens, businesses, and public authorities.[42] Upon the adoption of this regulation, Directive 1999/93/EC of the European Parliament and the Council was repealed.[43] The reason for the repeal was that the directive addressed electronic signatures but failed to provide a comprehensive framework for secure, trustworthy, and user-friendly electronic transactions across borders and sectors.[44] The eIDAS Regulation not only improved those factors but also expanded the range of electronic means to which the functional equivalent approach is applied. As a result of this, the eIDAS Regulation has not only been implemented among EU member states but also many of its provisions have been incorporated into the legal systems of numerous countries worldwide.

2. Implementation of Functional Equivalence in Azerbaijani Legislation: Local Adoption and Implications.

Azerbaijan, as a rapidly developing state in the field of e-commerce, has recognized the importance of aligning its laws with international best practices to promote functional equivalence. By embracing functional equivalence, the Republic of Azerbaijan aims to eliminate any legal barriers or distinctions

[38] *Id.*, art. 9(1).

[39] *Id.*, art. 9(2).

[40] Directive of the European Parliament and of the Council on Community Framework for Electronic Signatures, 1999/93/EC, preamble 4.

[41] *Id.*, art. 5.

[42] Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC, Preamble 2.

[43] *Id.*, art. 50.

[44] *Id.*, preamble 3.

between electronic and physical transactions, fostering a secure and enabling environment for e-commerce growth within the country. It has made efforts to harmonize its legislation with international developments to tackle the challenges related to equitable treatment between paper-based documents and electronic communications. However, despite these efforts, several difficulties have arisen in attaining this desired parity. These can be originated from both the gaps in the law and its enforcement.

The initial step in this direction was the enactment of the Law of the Republic of Azerbaijan on Electronic Signature and Electronic Document which establishes the organizational and legal foundations for utilizing electronic signatures and electronic documents, their implementation in electronic document circulation, the rights of relevant entities, and the regulation of their relationships.[45] This law defines an electronic signature as information suitable for processing by means of information technologies, which allows for the identification of the signatory,[46] and electronic document as a document submitted in electronic form for use in an information system and confirmed with an electronic signature.[47] The primary objective of the law was to align Azerbaijani legislation with international norms, leading to the adoption of terminology and implementation methods found in international legislation. Therefore, the effect of the principle of functional equivalence can be clearly observed in both the electronic signature[48] and electronic document.[49] However, certain types of documents are required to be submitted only in written form as per the legislation. In such cases, the Law on Electronic Signature and Electronic Document

mandates the use of a qualified electronic signature to sign those documents in order to meet the written form requirement.[50] It is possible to observe that the content of this provision implies that not all electronic documents fulfill the same functions as traditional paper-based documents. Therefore, the extent of the principle of functional equivalence is constrained by this law.

Subsequently, the Law of the Republic of Azerbaijan on Electronic Commerce was adopted to define the legal framework for organizing and conducting electronic commerce, specifying the rights, responsibilities, and consequences for violations of the legislation in this field.[51] Although the functional-equivalent approach is not explicitly stated in this law, it can be indirectly inferred that the implementation of electronic commerce is based on this principle. This can be understood from the fact that the law requires the use of electronic documents for the conclusion of contracts between buyers and sellers in electronic commerce.[52] It can be inferred that one of the foundations for the successful implementation of electronic commerce relies on electronic communications. Thus, the reliance of participants in electronic commerce on electronic communication means can broaden the scope of users in electronic commerce.

Additionally, the requirements regarding the forms of contracts, which are one type of document, are primarily outlined in the Civil Code of the Republic of Azerbaijan (hereinafter “Civil Code”), allowing for the conclusion of contracts in either oral or written form.[53] Furthermore, the Civil Code entails the conclusion of a written contract ‘through the preparation of a document signed by the person or persons representing and binding the content of the

[45] Law of the Republic of Azerbaijan on Electronic Signature and Electronic Document (2004).

[46] *Id.*, art. 1.1.4. Article 1.1.5 of this law also defines the qualified electronic signature, as referenced in Article 25(2) of the eIDAS Regulation: ‘an electronic signature created by means of electronic signatures under the control of the signatory and which identifies the signatory only and allows to determine the integrity, immutability, distortion and falsification of the information notification to which it is related.’

[47] *Id.*, art. 1.1.15.

[48] *Id.*, art. 3.1: ‘An electronic signature cannot be considered invalid due to the fact that it is in electronic form or is uncertified, created by means of uncertified signatures.’

[49] *Id.*, art. 3.5: ‘... an electronic document is considered equivalent to a document on a paper carrier and has the same legal force as it.’

[50] *Id.*, art. 3.4.

[51] Law of the Republic of Azerbaijan on Electronic Commerce (2005).

[52] *Id.*, art. 7.1.

[53] The Civil Code of The Republic of Azerbaijan, art. 329.2 (1999). This article also classifies the written form into two categories: simple written form and notarized form.

agreement, or by individuals duly authorized by them.’[54] As observed, the article does not specify the forms of contracts (either electronic or paper-based), and the concept of the article does not explicitly encompass the principle of functional equivalence. The use of electronic signatures during contract conclusion depends solely on the cases agreed upon by the parties, as specified in Article 331 of the Code,[55] further facilitating the restriction and abuse of this principle. This provision limits the situations in which only one of the parties is willing to conclude a contract using an electronic signature. The ambiguity in such norms made it challenging and unreliable to use electronic communications in the country. Despite the Republic of Azerbaijan’s accession to the United Nations Convention on the Use of Electronic Communications,[56] the question of whether electronic documents and electronic signatures are fully equivalent to paper-based documents and handwritten signatures remained relevant. Although the Convention fully recognizes the application of the principle of functional equivalence, its implementation in practice has been challenging due to the lack of experience in this field. Due to uncertainties, an issue on the interpretation of Article 407.2 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan was brought before the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan (hereinafter “Constitutional Court”) to establish a unified judicial practice regarding the possibility of contract conclusion through the exchange of electronic documents.[57] The Constitutional Court explained that the written contracts can be concluded in two ways: 1. The first method involves preparing a

document that captures the terms of the contract and is signed by the parties involved; 2. The second method involves exchanging documents using different means of communication such as post, telegraph, teletype, telephone, electronic means, and others. It is essential that these communication methods allow for the reliable identification of the document’s source from the contracting party. As a result of this decision, the Constitutional Court officially affirmed the presence of the functional-equivalent approach in the legislation of Azerbaijan, stating that ‘the conclusion of a contract through the exchange of electronic documents is legally equivalent to an agreement formed by preparing a document.’ With the adoption of the relevant decision, the conflicting opinions among the courts on this issue have been resolved, and the process of concluding electronic contracts has been expedited.

Following the appropriate decision of the Constitutional Court, a new amendment has been made to Article 331, which specifies the following:

‘When a contract is concluded using electronic or other technical means that allow for the representation of its content in an unalterable format carried by a material carrier, it is considered to have complied with the written form. In this case, if any method is used to accurately identify the person expressing their intention, the signature requirement is considered fulfilled.’[58]

As evident from the nature of the amendment, there is no necessity for any specific requirement to fulfill the written form requirement for electronic contracts. The primary objective of this amendment is to enhance the effectiveness of the functional-equivalent approach and facilitate quicker and more efficient implementation of transactions in electronic commerce.

[54] Id., art. 331.1.

[55] Id., art. 331.3.

[56] Law of the Republic of Azerbaijan on the accession to the "United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts" (2018).

[57] Decision of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on the interpretation of Article 407.2 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan (2020).

[58] Law of the Republic of Azerbaijan on the Amendment to the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, (31 March 2023).

Conclusion.

In conclusion, the principle of functional equivalence has emerged as a critical concept in the regulation of e-commerce. It ensures that electronic transactions receive the same legal recognition and treatment as their traditional paper-based counterparts. The international community, through organizations like the UN and the EU, has made significant efforts to promote functional equivalence and establish cohesive legal frameworks for electronic transactions.

The UN, particularly through its UNCITRAL Model Laws and Conventions, has played a pivotal role in shaping the concept of functional equivalence, addressing key aspects of electronic commerce such as writing, signatures, and original documents, and ensuring that the legal requirements for these elements are met in the digital realm.

Similarly, the EU has been at the forefront of developing comprehensive legal frameworks to address functional equivalence in e-commerce, with directives and regulations promoting equal treatment of electronic transactions, including the recognition of electronic signatures and the facilitation of cross-border trade.

In Azerbaijan, efforts have been made to align national legislation with international best practices. The enactment of the laws in this field reflects the recognition of the importance of functional equivalence in fostering a secure and enabling environment for e-commerce growth. However, challenges and limitations exist in fully achieving parity between electronic and physical transactions.

The comparative analysis of international laws and Azerbaijani legislation highlights the commonalities, differences, challenges, and achievements in addressing functional equivalence. It underscores the need for continued efforts to bridge gaps and enhance the implementation of functional equivalence principles in practice.

Overall, the principle of functional equivalence serves as a foundation for establishing a cohesive legal environment for electronic transactions. It promotes trust, confidence, and legal certainty in e-commerce, contributing to the growth and development of global trade in the digital age.

BIBLIOGRAPHY.

1. A. Brooke Overby, Will Cyberlaw Be Uniform? An Introduction to the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1999) 7 *Tulane Journal of International and Comparative Law* 219;
2. The UNCITRAL Guide: Basic Facts about the United Nations Commission on International Trade Law, Vienna: United Nations (2013);
3. Andrej Savin, 'Rule Making in the Digital Economy: Overcoming Functional Equivalence as a Regulatory Principle in the EU' (2019) 22(8) *Journal of Internet Law* 1;
4. Chris Reed, *Making Laws for Cyberspace* (Oxford University Press 2012);
5. The Civil Code of The Republic of Azerbaijan (1999);
6. Directive of the European Parliament and of the Council on Certain Legal Aspects of Information Society Services, in particular Electronic Commerce, in Internal Market, 2000/31/EC;

-
7. Directive of the European Parliament and of the Council on Community Framework for Electronic Signatures, 1999/93/EC;
 8. Decision of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on the interpretation of Article 407.2 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan (2020);
 9. UNCITRAL Secretariat, Explanatory Note on the United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (2006);
 10. Gboyega Phillip Ogundele, 'Developing Legal Framework for Electronic Commerce in Nigeria: Some Lessons from U.K and Singapore';
 11. Graham Pearce, Nicholas Platten, 'Promoting the Information Society: The EU Directive on Electronic Commerce' (2000) 6(4) *European Law Journal* 363;
 12. Irina Albastroiu, 'Contribution of the e-commerce to the economic development' (2007) 6(5) *International Conference on Business Excellence, Review of Management and Economical Engineering* 3;
 13. John D. Gregory, 'The Proposed UNCITRAL Convention on Electronic Contracts' (2003) 59(1) *The Business Lawyer* 313;
 14. Lyu Guomin & Zhou Shengmian, 'Functional-Equivalent Approach in UNCITRAL Electronic Commerce Legislation' (2018) 176 *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 1542;
 15. Renaud Sorieul, Jennifer R. Clift, José Angelo Estrella-Faria, 'Establishing a Legal Framework for Electronic Commerce: The Work of the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL)' (2001) 35(1) *The International Law* 107;
 16. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC;
 17. Law of the Republic of Azerbaijan on Electronic Signature and Electronic Document (2004);
 18. Law of the Republic of Azerbaijan on Electronic Commerce (2005);
 19. Law of the Republic of Azerbaijan on the accession to the "United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts" (2018);
 20. Law of the Republic of Azerbaijan on the Amendment to the Civil Code of the Republic of Azerbaijan (2023);
 21. UNGA Res 2205 (XXI) (17 December 1966);
 22. UNCITRAL, Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998;
 23. UNCITRAL, Model Law on Electronic Signatures (2001);
 24. UNCITRAL, Guide to Enactment of the UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures (2002);
 25. UNCITRAL, Model Law on Electronic Transferable Records (2017);
 26. UNCITRAL, Guide to Enactment of the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1999);
 27. UNCITRAL, Model Law on the Use and Cross-border Recognition of Identity Management and Trust Services (2022);
 28. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (2005).

Ruslan Muxtarov

Ruslan Muxtarov böyük hüquq şirkətlərində 15 illik hüquq təcrübəsinə malik aparıcı hüquqşünasdır. "Beynəlxalq ticarət və kommersiya hüququ" üzrə Birləşmiş Krallığın "Nottingham Trent" və Litvanın "Mykolos Romeris" universitetlərində magistr dərəcələri almışdır. Çox geniş hüquq sahələrində təcrübəsi olması ilə yanaşı o həmçinin tibb müəssisələrinə hüquqi yardımın göstərilməsi və "İT hüququ" üzrə ixtisaslaşmışdır. 2019-cu ildən Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvüdür.

1. Oxucularımızın Sizi daha yaxından tanıması üçün öz hazırkı fəaliyyətiniz haqqında qısa məlumat verə bilərsinizmi?

Mənim adım Ruslan Muxtarovdur. Mən "SME" hüquq şirkətinin təsisçilərindən biri və idarəedici partnyoruyam. Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının üzvüyəm. Son 5 ili daha aktiv yeni texnologiya hüququ ilə məşğul oluruq və bunun nəticəsi olaraq "SME hüquq" da məhz yeni texnologiyalar hüququnda daha aktiv rol oynayır və müştərilərimizin sırasında "FinTex", İT və proqram təminatları üzrə xidmətləri təqdim edən, yaşıl enerji, telesəhiyyə müştəriləri də çoxluq təşkil edir.

2. Texnologiyanın inkişafı son illərdə hüquqa necə təsir etdi? Sizcə, bu inkişaf nəticəsində yaranan ən böyük dəyişikliklər nədən ibarətdir?

Son dövrdə, xüsusən, süni intellektin əlçatan olması, texnologiyaların hüquqa təsiri çox suallara və hətta narahatlığa səbəb olur. Lakin mənim şəxsi fikrimə görə texnologiyaların inkişafı, ilk növbədə, yeni imkanlar yaradır, texnologiyaların inkişafı ilə biz məhz məlumatların, onların ötürülməsinin, işlənməsinin və saxlanılmasının nə qədər vacib və dəyərli olmasını anlayırıq. Yeni texnologiyalar hüquqa da təkən verir, hüquqi xidmətlərin daha da keyfiyyətli olmasına gətirib çıxarır.

3. Süni intellektin inkişaf etməsi, xüsusilə də, süni intellektli köməkçilər (AI Assistant), məhkəmə işləri üzrə hakimlərə tövsiyələr verən "robot judge" lar və s. hüquqşünaslara ehtiyacı aradan qaldıra bilər mi?

Xeyr. Biz anlamalıyıq ki, süni intellekt yalnız instrumentdir. Onun düşünmə tərzini nə qədər inkişaf etsə də, süni intellekti insanlardan ayıran əsas fərqi azad iradənin olmamasıdır. O nöqtəyi-nəzərdən, məhz iradənin olmaması və kritik düşüncənin formalaşmaması süni intellekti yalnız çox effektiv alət edir. Fikrimcə məhkəmə-hüquq sistemində süni intellektin istifadəsinin böyük köməyi olacaq. Rutin texniki işlərin görülməsini avtomatlaşdırma, hakimlər və

hüquqşünaslar üçün real hüquqi işlər ilə məşğul olmağa daha çox imkanlar yarada bilər.

Misal üçün, indi texnoloji nöqtəyi-nəzərdən inkişaf etmiş bəzi ölkələrdə artıq süni intellekti məhkəmə sistemində istifadə edirlər. Misal üçün, Çində az əhəmiyyətli və rutin məhkəmə işləri üzrə süni intellekt artıq qərarlar verir.

Bu isə bürokratiyanın azalması və məhkəmə-hüquq sistemində olan yükün yüngülləşməsi deməkdir. Nəticədə, hakimlər öz vaxtını daha səmərəli istifadə edib əhəmiyyətli və qəliz işlərə daha çox vaxt ayıraraq daha ədalətli qərarlar qəbul edə bilərlər.

4. Yaxın onilliklərdə süni intellekt hüququn yeni subyektinə çevrilə bilər mi?

İnanmıram. Qeyd etdiyim kimi süni intellektin iradəsi yoxdur, o, sadəcə, alətdir. Lakin süni intellektin məhkəmə işlərinə, xüsusən də, məhkəmə praktikasının vahidliyinə təkan verməsi gözləniləndir.

5. Süni intellektdən istifadə gizlilik və şəxsi təhlükəsizlik mövzusunda hansı riskləri özündə daşıyır?

Burada bir neçə risk mövcuddur:

İlkin olaraq "Blackbox" effekti (Qara qutu effekti). Çox az adam süni intellektin hansı alqoritmlə işlədiyini tam anlayır və dərk edir. Nəzərə alsaq ki, süni intellekt özünü inkişaf etdirmə (machine learning) xassələrinə malikdir, bir dövrdən və süni intellektin inkişafından sonra heç süni intellekti yaradan mütəxəssislər belə süni intellektin hansı alqoritmlərlə işlədiyini tam anlaya bilməyəcəklər.

İkinci təhlükə isə məlumatların emalı, saxlanması və ötürülməsindən ibarətdir. Süni intellektin inkişafı və öyrənməsi üçün böyük həcmdə məlumatlar lazımdır. Biz, insanlar bu məlumatları onlara böyük məmnuniyyətlə, təhlükəsizliyin mahiyyətini anlamadan veririk.

6. Hal-hazırda "Blockchain" (Bloklar zənciri) texnologiyası qlobal səviyyədə inkişaf etməkdədir. Bəs bu texnologiya yerli və beynəlxalq səviyyədə sənədləşmələrin həyata keçirilməsində, eləcə də kibercinayətkarlıqla mübarizədə nə dərəcədə effektiv olar?

"Blockchain" texnologiyalarının özündə reyestrin aparılması çox effektiv üsuldur. "Blockchain"-in əsas məqsədi məhz məlumatlar reyestrin aparılmasıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən yerli və beynəlxalq əhəmiyyətli reyestrin aparılması "Blockchain" vasitəsilə effektiv olardı. Misal üçün, notarial hərəkətlər və yaxud daşınmaz əmlakın dövlət reyestri və ya publik əqdlər. Kibercinayətkarlığa gəldikdə isə, əfsuslar olsun ki, hal-hazırda "Blockchain" üzərində qurulmuş ödəniş alətləri anonim ödənişləri həyata keçirməyin ən effektiv üsullarından biridir və bunun nəticəsi olaraq kiber və klassik cinayətlərdə, çirkli pulların yuyulmasında geniş istifadə olunur. Lakin "Blockchain" üzərində qurulmuş ödəniş alətlərinin dövlətlər tərəfindən idarə olunmasında addımlar atılır, qanunlar və normalar qəbul olunur. İnanıram ki, "Blockchain" üzərində qurulmuş ödəniş alətlərinin legitimləşdirilməsindən sonra "Blockchain" texnologiyaları kibercinayətlərdə istifadə olunmasında aktuallığını bir qədər itirər.

7. İnformasiya texnologiyaları hüququnun Azərbaycandakı inkişaf səviyyəsi Sizi qane edirmi? Hansı çatışmazlıqlar görürsünüz?

Bilirsiniz, bu suala bir qədər ikili yanaşmam var. Bir tərəfdən praktika onu göstərir ki, texnologiyaların inkişafına, xüsusən də, "disruptive technology" (oyun qaydalarını dəyişən texnologiyalar) - daha çox yumşaq qaydalar və ya ümumən, qaydaların olmaması təkan verir. Lakin qaydaların olmaması və ya yumşaq olması risklər yaradır, pozuntulara yol açır. Son dövrdə bizdə bu istiqamətdə işlər görülür. Lakin texnologiyanın inkişafı üçün hələ çox şeylər görülməlidir. Vergi, gömrük, investisiya qaydaları biraz da sadələşməli, dövlət qərantiyaları isə artmalıdır.

8. İT hüququnun AR-da inkişafı ilə bağlı xarici təcrübənin universitetlərdə olan hüquq təhsilinə necə uğurla tətbiqi mümkündür?

Bunu çox asan etmək olar. İlk növbədə, texnologiya ilə məşğul olan, təcrübəli peşəkarları dəvət etmək lazımdır. Yəni texnologiya və texnologiya hüququ nəzəriyyəni sevmir. Texnologiya hüququ daima inkişaf edir, odur ki, yalnız nəzəri yanaşmalar burada işləmir.

İkinci addım isə eksperimental, yeni tədris metodologiyasının tətbiqidir. Köhnə, sovet dövründən qalan metodologiya ilə texnologiya hüququnu mənimsəmək mümkün deyil. Bunun heç bir effekti olmayacaq.

9. Sahibkarlar kommersiya fəaliyyətində ən əsas nələrə diqqət etməlidirlər?

İlk addımlardan fəaliyyətlərini qanunauyğun qurmalarını, biznes xərclərində hüquqi xərcləri nəzərə almalarını tövsiyə edərdim. Təmali düzgün qurulan biznesin idarə olunması və inkişaf etdirilməsi daha asandır, nəinki biznes böyüyəndən sonra başda buraxılmış səhvlərin düzəldilməsi.

10. AR-da Rəqabət Məcəlləsinin qəbulu ilə bağlı müzakirələr gedir, sizcə, bu məcəllə struktur olaraq necə bir formaya sahib olacaq?

Fikrimcə, ilk növbədə, sağlam rəqabətin aparılması, bazar inkişafının və istehlakçıların hüquqların qorunması prinsipləri əks olunacaq və bu prinsiplərin həyata keçirilməsi üçün xüsusi şərtlər müəyyən olunacaq. Düşünürəm ki, İXM və CM-də də Rəqabət Məcəlləsinin müddəalarının pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən olunacaq.

11. Kommersiya və biznes hüququ bir çox hallarda eyniləşdirilir. Bəs onların fərqləri nələrdir?

Əsas fərq ondadır ki, kommersiya hüququ daha çox kommersiya əqdləri ilə bağlıdır. Onların bağlanması, onlara riayət olunması, ləğv olunması və s. Biznes hüququ isə daha genişdir. O özündə kommersiya qurumunun təməli qoyulandan onun fəaliyyətini özündə əks etdirir Buna şirkətlərin qurulması, birləşməsi, ləğv olunması, daxili qaydaların yazılması və əqdlərin bağlanması da daxildir. Yəni faktiki olaraq kommersiya hüququ biznes hüququnun böyük bir hissəsidir.

12. Son olaraq, Ruslan bəy, sizin bu hüquq sahələri ilə maraqlanan hüquqşünaslara və hüquq tələbələrinə tövsiyələriniz nələrdir?

Daima öyrənin və inkişaf edin. Texnologiya hüququ ilə məşğul olursunuzsa, texnologiyanın özündən anlayışınız olmalıdır. Kommersiya hüququna marağınız varsa, kommersiya düşüncəli olmalısınız, biznesin əsaslarını bilməlisiniz.

"Addressing Unfair Competition in Digital Platforms: A Legal Perspective from Azerbaijan"

Emin Alimusayev

Emin Alimusayev is a lawyer graduated from Baku State University. He currently studies in Baku State University, Faculty of law and his specialization is International Economic Law (Master's degree). He works at the Antimonopoly and Consumer Market Control State Service under the Ministry of Economy, in the department of Unfair Competition and Advertisement Legislation Control.

Abstract

As a result of digital transformation business practices have been changed completely. Today, in digital environment, more specifically in digital platforms consumers can easily find what entrepreneurs offer and which offer meets their needs. However, the shift of the business practices from conventional means to digital environments brings new legal issues and risks. Although the digital environment offers more comfortable and easier way for entrepreneurs to perform their business activities, due to lack of the control and gaps in the legislation, it is more vulnerable for anticompetitive or unfair business practices. The existing legislation is designed to regulate conventional business practices. The new problems cannot be addressed by the current legislation. Therefore, the necessity of adopting new rules regulating the business activities in the social platforms is undeniable.

Keywords: Competition law, unfair competition. digital platforms, technology.

Introduction.

As the technology developed its products became more and more accessible to the people. Today, the products of the technology (including digital platforms) play an important role in our lives. We, as consumers, use digital platforms to buy goods, get services, etc. As a result, business practices also have been changed. Today, companies and entrepreneurs offer their products and services using digital platforms. Such platforms happen to be the cheapest and most comfortable way of creating marketing contents, promoting businesses and performing branding activities.[2]

The innovations that digital platforms bring are beneficial for users. In addition, internal market also benefits from digital platforms, as opening new business opportunities and facilitating cross-border trading are positive effects of such platforms.[3] The digital platforms offer more convenient tools for companies and entrepreneurs to realize their business activities. However, due to the gaps in the legislation regarding the digital platforms, they became suitable environments for unfair competition cases. On the one hand, digital platforms offer better means for business activities, but from the other perspective, people with bad intentions can use these platforms to realize their unfair practices. Regarding the competition, digital platforms can easily be the means of unfair advertisement and trademark infringement. Nowadays it is as easy as to create a Facebook page (or account on any other digital platforms) to realize unlawful business practices. Moreover, the current legislation does not provide competition authority with efficient tools to investigate such cases.

[2] MA Yosep and others, 'Does Digital Marketing Platforms affect Business Performance? A Mini-Review Approach' [2021] Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management <<http://www.ieomsociety.org/singapore2021/papers/772.pdf>> accessed 30 April 2023

[3] REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). EXPLANATORY MEMORANDUM (2020) XXXX <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=COM:2020:842:FIN>> accessed 7 May 2023.

Gaps in the competition legislation regarding the digital platforms made governments adopt new rules or revise existing legal frameworks.[4] For example, Europe has long been concerned about creating fair and competitive environment for small companies in digital platforms. Digital Markets Act (DMA) was proposed by European Commission in 2020, which was signed by the European Parliament and the Council of EU in 2022. The DMA aims to limit the powers of the big technology companies (as they have acquired too much power over the years), make internet more competitive and safer for its users.[5]

Causing by the platform economy and differentiating from the conventional market, digitalization transformed ‘competition in the market’ into ‘competition for the market’.[6]

The impact of the digital transformation on the domestic economy is rather complex, however, its role in the economic development is undeniable.[7] But state control is necessary to make digital environment more competitive friendly for smaller firms which are dependent on big technology companies to realize their business activities.

Competition issues that digital platforms can cause.

As mentioned above, the development of the technology changed business practises. Considering the diversity in businesses, it’s obvious that some business fields are more dependent on the digital platforms than others. Consequently, the issues that digital platforms can cause should be adressed from several perspectives.

1. Businesses that completely depend on digital platforms to offer their services.

One of the outcomes of the shift of business practices from conventional means to digital is the establishment of businesses that completely depend on digital platforms. The characteristics of the digital sector (such as strong network effects) stimulated digital platforms to merge. Today, there are few platforms which cover the significant percentage of the market and these platforms intermediate the majority of transactions between end users and business users.[8]

In such cases, small firms have no other option but to comply with what big technology companies dictate. According to the legislation of the Azerbaijan Republic, more specifically the Law on “Antimonopolistic Activities” (“Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanun), some measures (under Article 14 of the Law on “Antimonopolistic Activities”) are available for Competition Authority to prevent antimonopolistic practices. But considering the characteristics of the digital market and also the fact that the law is designed for conventional business practices, the competition authority can hardly take any measures.

2. Unfair practices by the companies in digital platforms.

Another issue regarding the competition in digital platforms is the unfair competition practices. According to the current practices, the most frequent type of unfair competition practices are trademark infringement and unfair advertisement.

a. Trademark infringement.

According to World Intellectual Property Organization (WIPO), a trademark is defined as “a sign capable of distinguishing the goods or services of one enterprise from those of other enterprises.” [9]

[4] Akman P, ‘Regulating Competition in Digital Platform Markets: A Critical Assessment of the Framework and Approach of the EU Digital Markets Act’ [2022] 4 <<https://eprints.whiterose.ac.uk/181328/7/Akman,%20DMA,%20ELR%201-12-21,%20SSRN.pdf>> accessed 7 May 2023

[5] Liberto D. Digital Markets Act (DMA): How the EU Law Will Work. (2023) < <https://www.investopedia.com/digital-markets-act-7097402>> accessed 14 May 2023

[6] Sarçıçek, C. et al. (2022) E-PAZARYERİ PLATFORMLARI SEKTÖR İNCELEMESİ NİHAİ RAPORU. rep. Ankara.

[7] Zaoui, F., & Souissi, N. (2020). Roadmap for digital transformation: A literature review. *Procedia Computer Science*, 175, 621-628.

[8] REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). EXPLANATORY MEMORANDUM (2020) XXXX <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=COM:2020:842:FIN>> accessed 7 May 2023.

[9] Trademarks - What is a trademark? , < <https://www.wipo.int/trademarks/en/> > accessed 14 May 2023.

Trademark infringement is one of the most common unfair competition practices. As a result of digital transformations, it became easier to cause such behavior in digital platforms. Anyone, who can create Facebook or Instagram page, can easily infringe any trademark, which causes confusion in consumers. One of the problem in such cases is the problem of identification. Due to the lack of the efficient tools available for Competition Authority, it is almost impossible to identify such subjects and take any measure.

Hypothetical case 1:

Company A registered trademark “A”. Its competitor B (rather small company) created pages in digital platforms, unlawfully using trademark “A” to promote its products benefitting from the market reputation of Company A.

Hypothetical case 1 is a basic example of trademark infringement cases, which constitutes unfair competition under Article 4 of the Law on “Unfair Competition” (“Haqsız rəqabət haqqında” Qanun). When such violations take place in conventional business environment, Competition Authority has powerful tools (such as demanding informations, imposing sanctions, etc.) to investigate such cases. However, when such cases take place in digital platforms, the tools that current legislation provide Competition Authority with, are not sufficient. As the digital platforms do not hold representatives in Azerbaijan, Competition Authority cannot directly demand information from such platforms, etc. Moreover, Company B can easily deny its connection to the violations. Therefore, the insufficiency of the investigation starts with the problem of identification. Besides that, Competition Authority

is not able to block the activity of such pages on digital platforms. The issues mentioned above put the whole investigation under question.

b. Unfair advertising

The problem regarding the advertising issues in digital platforms is broader than just unfair advertising. Today, social platforms can easily be used for advertisement of prohibited goods, services, etc. Another problematic issue here is online behavioral advertising, which analyzes the data collected from consumers to target them.[10] In European Union, according to Unfair Commercial Practices Directive (UCPD), “using a commercial practice to appreciably impair the consumer's ability to make an informed decision, thereby causing the consumer to take a transactional decision that he would not have taken otherwise” is prohibited.[11]

Hypothetical case 2:

Company C published advertisements on social media. However, the advertisements contain misleading and untrue information.

Hypothetical case 2 is a basic unfair advertisement violation, which is prohibited under Article 6 the Law on “Advertisement” (“Reklam haqqında” Qanun) and constitutes unfair competition under Article 9 of the Law on “Unfair Competition”. When such violations take place in TV channels (or any other conventional advertising method), the Competition Authority can easily demand information or ban the certain advertisement, if necessary. However, due to the reasons mentioned above, when such violations take place in digital platforms, the tools that current legislation provide Competition Authority with, become insufficient. What makes such violations more dangerous is the possibility that the companies can use these gaps to start an advertising campaign targeting the market reputation of their competitors.

[10] Mittelstadt, Brent, and Johann Laux. “Neutralizing online behavioural advertising: Algorithmic targeting with market power as an unfair commercial practice.” *Common Market Law Review* 58.3 (2021). < https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:c755300a-a03f-4900-a69a-1ca359794255/download_file?file_format=&safe_filename=Laux_et_al_2021_neutralizing_online_behaviour.pdf&type_of_work=Journal+article > accessed 14 May 2023

[11] Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, O.J. 2015, L 149/22

Main issue here is the fact that huge digital companies, due to the characteristics of the digital sector, do not have representatives in small countries, which makes it almost impossible to involve them as a party in investigations. In such situation, only possible measure to take against the digital companies is to block such platforms nationwide, but that in the end harms the economy of the nation. Therefore, sufficient measures are necessary to protect the market without damaging the market.

One of the most critic economic issues is the market definition in digital platforms. The most powerful tools that are used today are designed to determine markets in conventional practices. But the digital markets cannot be determined the same way. For example, “small significant non-transitory increase in price test” (SSNIP test) is a conceptual tool used to define the relevant market. In a standard market, to implement a SSNIP test, the first step is to simulate a price increase by a hypothetical monopolist who owns just one product, secondly increasing the number of products owned by the monopolist and when profits are not estimated to decline following a small but significant increase in price by the hypothetical monopolist, the set of products owned by the monopolist in the last simulation constitutes the relevant market.[12] But the same tools cannot be used for market definition in digital platforms. The concept of ‘geographical market’ cannot be applied to digital platforms. In practice, if there’s an increase in price in local market, consumers can choose ordering the same product online from abroad. In such cases, the market definition suppresses the national borders. The incompatibility of the current legislation in Azerbaijan Republic with the existing situation in digital platforms block the activity of Competition Authority. In addition, it leads to impunity in digital platforms.

Possible solutions.

The problems mentioned above require drastic measures. A complete functioning mechanism needs to be formed in order to address such problems.

First of all, digital platforms must be forced into cooperation with competition authority, more specifically to provide it with necessary information and regular reports. In order to achieve this, digital platforms have to keep representatives in Azerbaijan, so that it would be possible to involve them in investigations and legal processes. If such platforms hold properly registered offices in Azerbaijan, they could be forced into cooperation with competition authority easily, as current legislation defines obligations for undertakings to provide competition authority with the all necessary information and if fail to comply with these obligations, monetary sanctions can be imposed. (Article 16 and 18 of the Law on “Antimonopolistic Activities”, Article 12 of Law on “Unfair Competition”)

Secondly, activity of digital platforms must be monitored regularly. In order to ensure state control over digital platforms, a governmental body is required to carry out monitoring on their activities. More specifically economic (such as market disruptions, anticompetitive activities) and legal (such as compliance with competition law) aspects of their activities need to be addressed.

Thirdly, proper amendments must be made to current legislation or new laws have to be proposed in order to ensure the measures mentioned above work. It can be done in 2 ways:

- Making a new law project that would embrace existing competition legislation and fix the issues regarding social platforms;
- Making certain amendments to the existing competition legislation to make it compatible with digital platforms.

[12] Filistrucchi, L. (2008). A SSNIP test for two-sided markets: the case of media. Available at SSRN 1287442.

As the current competition legislation is not sufficient generally (besides the gaps regarding the digital platforms), making a new law project seems like a better option. Such law project must embrace and improve the existing competition rules, and bring the new concepts into legislation. It is also necessary for such law project to introduce new economic concepts into the legislation. First, market definition in digital platforms needs to be clarified in a law project. The geographical market (even though the term is not compatible for digital market) can be defined as whole Azerbaijan. Secondly, the obligations of platforms need to be determined. Considering the specific features of the digital sector, few digital platforms cover the high percentage of the market, therefore, it can be estimated that these platforms will hold dominant position in the market. As the current legislation mandates the companies, which hold dominant position in the market with specific obligations, digital platforms will share the same obligations. However, due to the data that they collect from users, they hold the power that no other conventional businesses hold. But the issues such as data problems, identification issues and forcing them to keep representatives in Azerbaijan, are not covered by the scope of competition law, therefore, need to be addressed specifically. Thirdly, the current concepts in unfair competition needs to be clarified in accordance to digital platforms. It needs to be admitted that the comprehensively regulating the digital platforms and commercial activities in digital platforms is almost impossible, as it is highly developing sector. According to the press, a project for “Competition Code” is already proposed by the Competition Authority.[13]. However, as mentioned above not all the issues caused by the

digital platforms can be addressed within competition law. The experience of foreign nations is crucial here. However, most of the legislative acts of foreign nations are accepted in recent years. Therefore, their efficiency and impact cannot be estimated properly:

- In 2020, Turkish government adopted new “Social Media” law, which aims to regulate social media content and mandates digital platforms to open offices in Turkey, government also imposed financial penalties and threatened to slow the traffic to these sites if the technology companies don’t comply with these rules.[14]According to the law, if a platform is accessed more than one million times in a day, it is mandatory to keep representative in Turkey.
- In 2020, the European Commission published a proposal for Digital Market Act and became applicable since May 2023. It introduces new rules to the digital economy, however, its impact raises host of concerns (more specifically regarding innovations in digital sector).[15] The DMA defines the concept of “gatekeeper” and mandates the companies to comply with new rules.

Conclusion.

Considering the all mentioned above, it is obvious that digital platforms became important part of our economy. They play a significant role in socio-economic transformation and various sectors such as product markets, transport, housing, health, and education.[16] It is almost impossible to separate digital platforms from economic activities. The measures such as slowing their internet traffic or even blocking them nationwide, in the end will be harmful for the economy of the nation.

[13] “Azərbaycanda yeni Rəqabət Məcəlləsi hazırlanıb.” (23.02.2023) <https://report.az/biznes-xeberleri/azerbaycanda-yeni-reqabet-mecellesi-hazirlanib/> accessed 14 May 2023

[14] Aslı Aydıntaşbaş. Turkey’s new media law is bad news – but don’t report it. (18.10.2022) < <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2022/10/18/turkeys-new-media-law-is-bad-news-but-dont-report-it/#:~:text=In%202020%2C%20Turkish%20lawmakers%20gave,to%20open%20offices%20in%20Turkey.> > accessed 15 May 2023

[15] Cennamo, C., Kretschmer, T., Constantinides, P., Alaimo, C., & Santaló, J. (2023). Digital platforms regulation: An innovation-centric view of the EU’s Digital Markets Act. *Journal of European Competition Law & Practice*, 14(1), 44-51.

[16] Neittaanmäki, P., Galeieva, E., & Ogbechie, A. (2016). Platform economy & digital platforms. *Informaatioteknologian tiedekunnan julkaisuja/Jyväskylän yliopisto*, (2016, 25). < <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/2157930X.2021.1975361>> accessed 15 May 2023

Therefore, any measures to be taken must accept the role of the digital platforms in our economy in the first place.

As the increasing role of the digital platforms in our life is undeniable, the necessity of taking measures becomes more and more important. It also needs to be admitted that digital platforms are one of the driving factors of innovations. Therefore, suppressing regulations also may have bad effects over economy. However, for the sake of fair competitive environment, there needs to be certain legal framework that regulates their activities. Moreover, such framework must also comply with the principle of legal certainty. It also needs to be mentioned that the technological and economic aspects of the issue must not be underestimated. From economic perspective, market definition (both geographical and product market) in digital platforms is crucial to deal with the problems mentioned above.

It needs to be mentioned that the digital platforms entered our lives in last 30 years. And today, it's almost impossible to predict how things will work out regarding to digital platforms, even small interferences to such platforms can cause to huge consequences.

Finally, the digital platforms are today's realities. We can see that these platforms cannot be addressed by existing regulatory framework. However, it is also fact that their role in the economy cannot be easily predicted. But we can foresee the possible problems. It is better to take a step and start working on these issues.

BIBLIOGRAPHY

Books and articles

1. MA Yosep and others, 'Does Digital Marketing Platforms affect Business Performance? A Mini-Review Approach' [2021] Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management
2. Akman P, 'Regulating Competition in Digital Platform Markets: A Critical Assessment of the Framework and Approach of the EU Digital Markets Act' [2022] 4
3. Liberto D. Digital Markets Act (DMA): How the EU Law Will Work. (2023)
4. Zaoui, F., & Souissi, N. (2020). Roadmap for digital transformation: A literature review. *Procedia Computer Science*, 175, 621-628.
5. Mittelstadt, Brent, and Johann Laux. "Neutralizing online behavioural advertising: Algorithmic targeting with market power as an unfair commercial practice." *Common Market Law Review* 58.3 (2021).
6. Filistrucchi, L. (2008). A SSNIP test for two-sided markets: the case of media. Available at SSRN 1287442.
7. Aslı Aydıntaşbaş. Turkey's new media law is bad news – but don't report it. (18.10.2022)
8. Cennamo, C., Kretschmer, T., Constantinides, P., Alaimo, C., & Santaló, J. (2023). Digital platforms regulation: An innovation-centric view of the EU's Digital Markets Act. *Journal of European Competition Law & Practice*, 14(1), 44-51.
9. Neittaanmäki, P., Galeieva, E., & Ogbechie, A. (2016). Platform economy & digital platforms. *Informaatioteknologian edekunnan julkaisu*/Jyväskylän yliopisto, (2016, 25).

Reports

10. Sarıççek, C. et al. (2022) E-PAZARYERİ PLATFORMLARI SEKTÖR İNCELEMESİ NİHAİ RAPORU. rep. Ankara.

Legal acts and cases

11. REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). EXPLANATORY MEMORANDUM (2020) XXXX

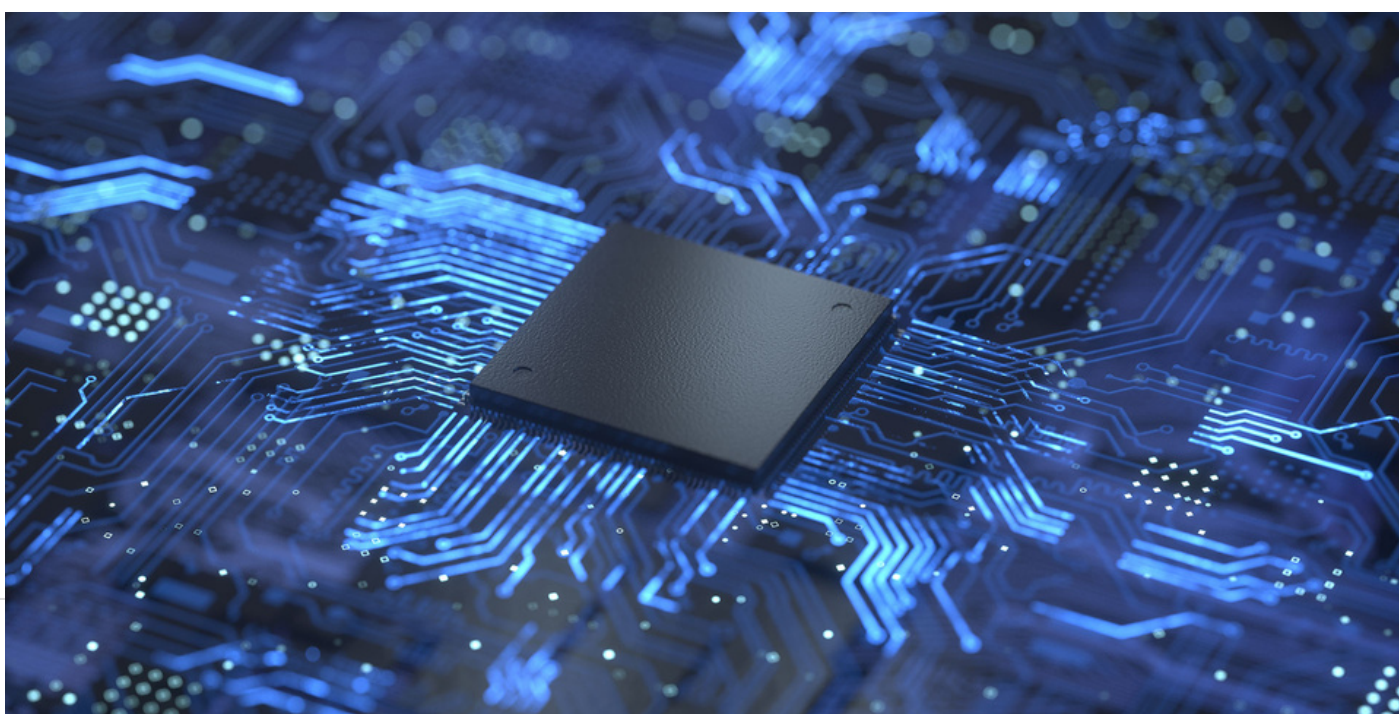
12. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, O.J. 2015, L 149/22

Internet sources

13. Trademarks - What is a trademark? ,
< <https://www.wipo.int/trademarks/en/> > accessed 14 May 2023.

14. “Azərbaycanda yeni Rəqabət Məcəlləsi hazırlanıb.” (23.02.2023)

<<https://report.az/biznes-xeberleri/azerbaycanda-yeni-reqabet-mecellesi-hazirlanib/>> accessed 14 May 2023

Fərahim Hüseynzadə

Fərahim Hüseynzadə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Aparatının hüquq və qanunvericilik şöbəsində çalışır. Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsində və Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında " korporativ hüquq və idarəetmə", həmçinin " maliyyə hüququ" fənlərini tədris edir. Eyni zamanda "Bank fəaliyyətində elektron ticarətin hüquqi tənzimlənməsi" mövzusunda doktorluq dissertasiyası yazmışdır.

1. Oxucularımızın Sizi daha yaxından tanıması üçün öz hazırkı fəaliyyətiniz haqqında qısa məlumat verə bilərsinizmi?

Hazırda çalışdığım qurumda normayaratma fəaliyyəti ilə məşğulam. Daha çox iqtisadi hüquqi məsələlər ilə əlaqədar çalışıram və normativ hüquqi aktların hazırlanması, hüquqi təhlili və ekspertizası fəaliyyətimin əsasını təşkil edir. Fəaliyyətimin peşəkar qurulmasında əvvəllər çalışdığım Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında yiyələndiyim vərdişlər və təhsilim boyu aldığım nəzəri biliklərin rolu əvəzsizdir.

2. Biznes hüququnu qısaca olaraq oxucularımıza necə izah edə bilərsiniz?

Qısaca ifadə etsək, biznes hüququ şirkətlərin yaradılması, təşkilati-hüquqi formalarının dəyişdirilməsi, korporativ idarəetmə və nəzarət, səhmdar və payçıların hüquq və öhdəlikləri, əmlak məsələləri, korporativ maliyyələşmə üsulları, şirkətlərdə bağlanan əqdlərin tənzimlənməsi, müflisləşmə, ümumiyyətlə, biznes fəaliyyətinin aparılması ilə bağlı bir sıra çoxşaxəli məsələləri əhatə edən hüquq sahəsidir.

3. Azərbaycanın biznes hüququ ilə digər ölkələrin biznes hüququ arasında hansı fərqləri müşayiət etmişiniz?

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan iqtisadiyyatın təmərküzləşdiyi və bazar iqtisadiyyatı olmayan sovet rejimindən sonra digər ölkələrlə müqayisədə bazar iqtisadiyyatına yeni qədəm qoyub, bu baxımdan ölkəmizin müvafiq sahədəki normativ hüquqi aktlarını kifayət qədər mütərəqqi hesab etmək olar. Lakin bununla yanaşı praktikada şirkətlərin fəaliyyətinə maneə törədən bir sıra məsələlər vardır ki, bunlar məhkəmə presedentlərinin əsasında qurulmuş olan anqlo-sakson hüquq sistemli dövlətlərlə müqayisədə daha az çevikliklə həllini tapır. Bu isə öz növbəsində kontinental hüquq sistemli dövlətlərin ümumi qanunvericilik texnikasına tanış tendensiyadır. Daha spesifik baxsaq, ortaqlıqları qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda bu sahədə tənzimləmə bir növ hibrid formadadır. Yəni Azərbaycanda əksər MDB dövlətlərində olduğu kimi ortaqlıqlar ayrıca hüquqi şəxs hesab edirlər.

Amma ortaqlıqlar hələ də kifayət qədər populyarlıq qazanmamışdır. Buna səbəb isə bir sıra ölkələrdən fərqli olaraq ortaqlıqların iki dəfə vergiyə cəlb olunması faktorudur. Belə ki, ortaqlıq əldə etdiyi gəlirdən əvvəl mənfəət vergisi, sonra isə ortaqların özləri tərəfindən əldə edilmiş dividenddən vergi tutulur. Bundan başqa “derivative claim” (derivativ iddia) institutu barədə qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan hüquq praktikasında Mülki Məcəllənin 49.3-cü maddəsi ilə tanış olan bu institutun daha detallı tənzimlənməsinə ehtiyac olduğunu düşünürəm. Derivativ iddia özlüyündə səhmdarın şirkətin adından üçüncü şəxsə, əksər hallarda şirkətin menecmentində olan şəxslərə qaldırdığı iddiadır. ABŞ, Böyük Britaniya və bir sıra MDB dövlətlərinin qanunvericiliyi ilə yaxşı tanış olan bu iddia növü ilə əlaqədar daha dərin tənzimləməyə ehtiyac vardır. Məsələn, maraqlı bir məsələni qeyd edirəm ki, Sinqapur qanunvericiliyi səhmdarlardan derivativ iddia qaldırmaq üçün məhkəmədən icazə almağı tələb edir. Bu icazə yalnız o halda verilir ki, məhkəmə, həqiqətən, belə hesab edir ki, şirkət özü ayrıca hüquqi şəxs kimi müvafiq məsələ üzrə iddia qaldıra bilmir və ərizəçi vicdanla (“good faith”) hərəkət edir.

4. Texnologiyanın inkişafı son illərdə biznes hüququna necə təsir etdi? Sizcə, bu inkişaf nəticəsində yaranan ən böyük dəyişikliklər nədən ibarətdir?

Texnologiya hər gün inkişaf edir və bu inkişafın təsiri hər sahəyə olduqca genişdir. Biznes hüququ da bu təsirdən kənar qalmayıb, sözsüz ki. Gəlin, son illərdə texnoloji inkişafın biznes hüququna necə təsir etdiyinə dair nümunələrə nəzər salaq. Məsələn, texnologiya rəqəmsal vasitələrin korporativ idarəetmədə tətbiqini asanlaşdırıb. Məsələn, virtual görüşlər və elektron səsvermə getdikcə daha çox yayılıb və bu cür təcrübələr ətrafında tənzimləmələrdə dəyişikliklər müşahidə olunur (RegTech). Bundan savayı texnologiya, xüsusən də, blokçeyn qiymətli kağızlar bazarlarını yenidən formalaşdırmağa başlayıb.

İlkin koin təklifləri (Initial Coin Offerings) və qiymətli kağız token təklifləri (Security token offerings) kapitalın artırılmasının yeni üsullarıdır və bunlar da öz növbəsində mövcud qiymətli kağızlar qanunvericilikləri üçün yeni çağırışlar yaradır. Tənzimləyici orqanlar qiymətli kağızlar haqqında mövcud qanunların bu yeni təkliflərə necə tətbiq olunacağını müəyyən etməlidir.

Bundan başqa əvvəlcədən müəyyən edilmiş qaydalara əsaslanan əməliyyatları avtomatik həyata keçirən ağıllı müqavilələrin meydana gəlməsi ənənəvi müqavilə hüququna meydan oxumaqdadır. Müqavilələrin icrası, mübahisələrin həlli və yurisdiksiya ilə bağlı məsələlər bu baxımdan əsas diqqət yetirilməli olan məsələlərdir. Son olaraq, XXI əsrin “nefti” hesab olunan “data”. Nəzərə alsaq ki, bu gün korporasiyalar böyük həcmdə məlumat toplayır və emal edir, bu, məlumatların məxfiliyi və qorunması ilə bağlı problemləri həll etmək üçün korporativ qanunvericiliklərdə dəyişiklikləri zəruri edir. Məsələn, Aİ-də GDPR və ya Kaliforniyada CCPA kimi qaydalar bizneslərdən məlumatların toplanması, emalı və saxlanması təcrübələrini yenidən qiymətləndirməyi tələb edir.

5. Kommersiya və biznes hüququ bir çox hallarda eyniləşdirilir. Bəs onların fərqləri nələrdir?

Qısaca qeyd edirəm ki, biznes hüququnun yuxarıda verdiyim anlayışından əlavə kommersiya hüququna qısa anlayış vermək gərəkdir. Bu anlayışlar barədə müxtəlif alimlərin müxtəlif fikirləri vardır. Mən belə hesab edirəm ki, kommersiya hüququ biznes hüququnun bir hissəsidir. Belə ki, o, ilk növbədə, malların və xidmətlərin satışı və bölüşdürülməsi ilə əlaqədardır. Bura, heç şübhəsiz ki, müqavilələr, malların daşınması, icarə və kirayələmə, satış təcrübələri, məhsullara dair öhdəliklər və s. ilə bağlı tənzimləmələr daxildir. Kommersiya hüququ adından göründüyü kimi, ilk növbədə, kommersiya əməliyyatlarını tənzimləyir. Xülasə, qeyd etmək lazımdır ki, bütün kommersiya hüququ biznes hüququdur, lakin bütün biznes hüququ kommersiya hüququ deyil. Kommersiya hüququ biznes hüququnun xüsusi bir sahəsidir. Bu fərqi başa düşmək vacibdir, çünki hər bir sahənin praktiki fərqli qaydaları və hüquqi presedentləri ola bilər.

6. Hüquqi şəxslər arasında mübahisələrin həlli üsullarından bəhs edə bilərsinizmi? Hansı çatışmazlıqlar var?

Şübhəsiz ki, burda əsas institut məhkəmədir. Məhkəmə həlli üsulunu seçmənin bir çox səbəbləri var, o cümlədən həmin mübahisəyə dair hüquqi tənzimləmələrin mövcudluğu, məhkəmə qərarlarının icrasının zamanəti və bu prosesi idarə etmək üçün mövcud hüquqi mütəxəssislərin çoxluğu. Digər üsul arbitrajdır, hansı ki çox maliyyə vəsaiti tələb edən prosesdir. Arbitraj prosesi bir və ya bir neçə müstəqil hakimə qərarvermə səlahiyyəti verildiyi və digər zəruri tələblər (arbitration clause) gözləndiyi halda mümkündür. Bu üsul, xüsusilə də, beynəlxalq mübahisələrin həllində effektiv olur. Mediasiya tərəflərin mübahisələri həll etmək üçün bir mediatoru (vasitəçi) istifadə etdiyi bir prosesdir. Mediatorun rolu tərəflər arasında danışıqların aparılmasına yardımçı olmaq və potensial razılaşmaya nail olmaqdan ibarətdir. Mediasiya, xüsusilə də, tərəflər arasındakı münasibətlərin qorunmasını təmin etmək istədikləri vəziyyətlərdə effektivdir. Mediasiya haqqında qanunvericilik, mediatorların müvafiq yeni sahəyə göstərdikləri diqqət son zamanlar çox təqdirəlayiqdir. Ailə, əmək, inzibati, mülki işlərlə yanaşı kommersiya mübahisələrinin də mediasiya həlli üsuluna şamil olunması şirkətləri bu üsula üz tutmağa təşviq edir. Amma düşünürəm ki, bu sahədə informasiya qıtlığı müşahidə olunur. Tərəflər belə hesab edirlər ki, əsas məsələlər məhkəmədə həll olur və bəzən çox sadə mübahisələri belə yalnız həmin institutun öhdəsinə buraxırlar. Bu da öz növbəsində məhkəmələrin iş yükünü artırır.

7. Sizcə, AR-da biznes hüququnun daha çox inkişafı üçün dünya praktikasında tətbiq olunan hansı mütərəqqi addımlar atılmalıdır?

Bu suala birmənalı cavab verməkdə çətinlik çəkərdim, düzünə qalsa. Lakin bildirim ki, rəqəmsal texnologiyaların genişləndirilməsi və e-hüquq sistemlərinin yaradılması, qeydiyyat, lisenziyalaşdırma, vergi ödəmələri kimi prosesləri daha effektiv və asanlaşdırır. Son illərdə qanunvericilikdə bu yöndə edilən dəyişikliklər çox inkişaf yönümlüdür və düşünürəm, dəstəklənməlidir. Mən, ümumiyyətlə, düşünürəm ki, zaman ötdükcə tam “kağızsız” münasibətlər formalaşdırılmalıdır. Digər məsələ qanunvericilikdə bu səpkidə kompleks inkişafdır. Yeni və mürəkkəb biznes modelləri, texnologiyalar və bazar trendləri yarananda hüquqi çərçivənin yenilənməsi və inkişaf etdirilməsi vacibdir. Qanunvericilik daima dəyişən iş mühitinin tələblərini əhatə etməlidir. Xarici investisiyanı təşviq etmək üçün qanunvericilikdə gedən dəyişikliklər daha da sürətli şəkildə alınmalı və xarici şirkətlər üçün imtiyazverici dəyişikliklər daha çox edilməlidir.

8. Biznes hüququnun AR-da inkişafı ilə bağlı xarici təcrübənin universitetlərdə olan hüquq təhsilinə necə uğurla tətbiqi mümkündür?

Bu çox vacib məsələdir. Hesab edirəm ki, korporativ hüquq, biznes hüququ kimi fənlər bakalavr səviyyəsində bütün hüquq ixtisası olan universitetlərimizdə tədris edilməlidir. Və bu sahədə olan praktiki bacarıqlı mütəxəssislər tədris prosesinə daha geniş şəkildə cəlb edilməlidir.

9. Son olaraq, Fərahim bəy, sizin bu hüquq sahələri ilə maraqlanan hüquqşünaslara və hüquq tələbələrinə tövsiyələriniz nələrdir?

Mən öz tələbələrimə də hər zaman bildirirəm ki, biznes hüququ həm lokal səviyyədə, həm beynəlxalq səviyyədə üz tutula biləsi, təhsil alına biləsi və dar ixtisaslaşma üçün ən ideal seçimlərdən biridir. Müvafiq sahədə daha da təkmil mütəxəssislər görmək, mütərəqqi təhsil institutlarının məzunu olan yerli mütəxəssisləri görmək məni çox sevindirirdi. Digər bir tövsiyəm isə ən yüksək ali təhsil ocaqlarına müraciət etməkdən çəkinməsinlər. Çünki hazırkı

dünya təhsil sistemi “millətlərin qaynama qazanı”na çevrilmişdir. Bu da, bəlkə də, bir zamanlar əlçatmaz görünən təhsil müəssisələrinə müraciət, qəbul, hətta təqaüd almaq imkanlarını artırır. Xaricdə təhsil üzrə dövlətimizin ayırdığı təqaüdlər də dövlətin insan kapitalına qoyduğu investisiyanın bariz nümunəsidir. Bu baxımdan tələbələr bu imkanlardan yararlanmağa və ölkənin keyfiyyətli kadr potensialını artırmağa səsləyirəm.

"Süni intellekt vergi hüququ kontekstində: Süni intellektdən vergi tutulması problemini necə həll etməli?"

Samin Hüseynov
Şövkət Abbasova

Samin Hüseynov Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin 2-ci kurs tələbəsidir.

Şövkət Abbasova Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin 2-ci kurs tələbəsidir.

Xülasə.

Texnoloji inkişafın məhsulu olan süni intellektin cəmiyyət həyatında rolu artdıqca dövlətlər iqtisadi və hüquqi tənzimləmə problemləri ilə üzləşirlər. Məqalədə məhz bu problemlərdən biri olan süni intellektin vergiyə cəlb olunması müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır. Eyni zamanda mövcud təkliflər, onların əleyhinə və lehinə olan arqumentlər müxtəlif mənbələrə istinad edilməklə qeyd olunmuşdur. Bununla yanaşı, dövlətlərin və beynəlxalq qurumların bu sahədə təcrübələri və atdığı addımlar tədqiq edilmişdir. Son olaraq, sözügedən sahədə verginin təyin olunmasının müvafiq çətinliklərindən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: Dördüncü sənaye inqilabı, Süni intellekt, Robot, Vergi hüququ, Hüquqi status, Avtomatlaşdırma vergisi.

GİRİŞ.

Elm və texnologiyanın inkişafı ötən əsrlər ərzində insanların həyat və fəaliyyətində inqilabi dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, insan əməyinin digər alternativlərlə əvəz olunması prosesi daha da sürətlənmiş, bu da dövlətlərin iqtisadiyyatı üçün təsirsiz ötürməmişdir. Buna görə də dövlətlər tərəfindən yeni iqtisadi və hüquqi tənzimləmənin həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdır.

Müasir dünyamızda baş verən texnoloji inkişaf Dördüncü sənaye inqilabı konsepsiyasının yaranmasına rəvac vermişdir. Dördüncü sənaye inqilabı yeni xüsusiyyətlərə sahib kiber-fiziki sistemlərin yaranması və inkişafı ilə səciyyələnən eradır. Bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan fiziki, rəqəmsal və bioloji yeniliklər bu prosesin dünyaya sürətli şəkildə nüfuz etməsinə təkan verir. Bunlar da özündə avtonom nəqliyyat vasitələri, üçölçülü çapetmə, qabaqcıl robot, süni intellekt, yeni materiallar, əşyaların interneti, enerji saxlanıcı, kvant hesablamaları, nanotexnologiya və genetik tənzimləmənin tətbiqini və inkişafını ehtiva edir. Şübhəsiz, adıçəkilən sahələrdə əldə oluncaq tərəqqi sosial, iqtisadi və siyasi aspektdən dəyişiklərə səbəb olacaq.

Dördüncü sənaye inqilabının ayrılmaz tərkib hissəsi olan, bütün dünya ictimaiyyətində xüsusi maraq oyadan süni intellekt və onunla əlaqədar məsələlər də hazırda əsas müzakirə obyektlərindən birinə çevrilmişdir. İnsan beyninin idrak və düşünmə kimi qabiliyyətlərinə sahib olan süni intellektin əmək bazarına təsir sürətinə müəyyən qədər nəzarət etmək, iqtisadi sahədə stabilliyi təmin etmək və baş verə biləcək mənfi iqtisadi halların qarşısını daha effektiv şəkildə almaq üçün yeni dövlət siyasətinə ehtiyac yaranmaqdadır. Belə dövlət siyasətinin vergi sahəsində hazırlanması və tətbiqi məsələləri də

aktualdır. Xüsusilə də, süni intellektin vergiyə cəlb olunması məsələsi hüquqi tənzimləmə və onun hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi problemini ortaya çıxarır. Onların insan müdaxiləsi olmadan fəaliyyətə başlama funksiyalarının təkmilləşməsi ölkələrin hazırkı hüquq sistemlərində mövcud olan müstəqil subyektlərlə eyniləşdirmə və ya yeni hüquqi status yaratmaqla bağlı arqumentlərin yaranmasına, həmçinin müxtəlif mütəxəssislər arasında fikir ayrılıqlarına səbəb olur.

1. Süni intellekt üzərinə vergi qoymağın əsasları

Vergi hüququnun süni intellektə tətbiq edilib-edilməyəcəyini müəyyən etməzdən əvvəl vergi anlayışının özünü başa düşmək daha məqsədəuyğun olar. Belə ki, 'vergi hüquqi məcburiyyət altında ödənilən, qanunvericilik səlahiyyəti çərçivəsində tətbiq edilən, hökumətin özü tərəfindən və ya ictimai xarakterli funksiyasını daşıyan qurum tərəfindən qiymətləndirilən və yığılan, ictimai məqsəd üçün nəzərdə tutulan ödənişdir'.[3] Ölkəmizin qanunvericiliyinə əsasən isə 'vergi-dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində, vergi məcəlləsindən başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir'.[4] Eyni zamanda qanunvericilikdə vergilərin müəyyən edilməsinin hüquqi əsasları da müəyyən edilmişdir, misal olaraq isə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalı olmaq, konstitusion hüquq və azadlıqların realizəsinə mane olmamaq kimi tələbləri göstərə bilərik.[5] Bu cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlər bir-birlərindən qanunvericilik və iqtisadi sistemlərinə görə fərqlənə bilərlər, bu isə onlara müəyyən bir ödənişi öz

yurisdiksiyasında vergi kimi tanıyıb-tanımamaq üçün nisbi sərbəstlik verir.[6] İndi isə əsas mövzumuza qayıdaraq süni intellekt və robototexnikanın vergiyə cəlb olunmasının nə dərəcədə vacib olduğunu araşdırma bilərik. Öncəliklə, süni intellekt üzərinə vergi qoymağın əsas məqsədlərini müəyyən etməliyik. Bu məsələyə iki aspektdən – iqtisadi və hüquqi aspektlərdən yanaşa bilərik. İqtisadi cəhətdən baxdıqda, avtomatlaşdırılma nəticəsində insan əməyinin tamamilə robot və ya digər növ süni intellektlə əvəz olunması riski var ki, bu da yüksək dərəcədə işsizliyə gətirib çıxara bilər. Bildiyimiz kimi, dövlət büdcəsinə formalaşdıran gəlirlərdən biri də vergidən əldə edilən vəsaitlərdir, robotlar işçiləri əvəz etdikdə isə dövlət büdcəsinə qatılan vergi vəsaitləri əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq. Buraya işsizliyə görə vətəndaşlara göstərilməli olan yardımını da əlavə etsək, avtomatlaşdırılmanın dövlət üçün nə dərəcədə böyük iqtisadi zərərə səbəb olacağını görə bilərik. Belə arzuolunmaz nəticələrin qarşısını almaq üçün isə süni intellektin vergiyə cəlb olunmasının zəruri olduğu düşünülür. Bu halda tətbiq ediləcək vergi "Piqu" vergisi adlandırılan, tütün, şəkər, karbon və digər bu kimi məhsullar üzərinə qoyularaq onların istehlakının azaldılmasını hədəfləmiş vergi növü ilə eyni məzmunu daşıyır. [7] Nəticə etibarilə, iqtisadi cəhətdən əsas məqsəd mümkün gəlir itkisinin qarşısını almaq və ya bu itkini kompensasiya etməkdir. Süni intellekt üzərinə vergi tətbiqinin məqsədlərini hüquqi cəhətdən müəyyənləşdirmək üçün isə hüquq tərəfindən nizamlana bilən məsələlərin əhatə dairəsini müəyyən etməliyik. Hüquq nəzəriyyəsinə də bildiyimiz kimi '...hüquq ancaq ictimai sahəyə və iki ya da daha çox insan arasında ixtilafın yarana biləcəyi məsələlərə müdaxilə edə bilər, yəni qanun vasitəsilə bir məsələnin tənzimlənməsinə ancaq o hallarda gedilməlidir ki, onun tənzimlənməməsi - ictimai qaydanın və başqalarının hüquqlarının pozulmasına

[3] Monica Bhandari. «Philosophical Foundations of Tax Law», Oxford, «Oxford University Press», 310 s. Səh. 9 (2017).

[4] Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, madd.11 (2000).

[5] Yenə orada, madd.3.

[6] Pasquale Pistone, Jennifer Roeleveld, Johann Hattingh, João F. P. Nogueira, Craig West. «Fundamentals of Taxation: An Introduction to Tax Policy, Tax Law and Tax Administration», Amsterdam, "IBFD", 176 s. Səh. 4 (2019).

[7] Xavier Oberson. "Taxing Robots: Helping the Economy to Adapt to the Use of Artificial Intelligence", Cheltenham, "Edward Elgar Publishing Limited", 187 s. Səh. 125-126 (2019).

gətirib çıxarsın'.[8] Burada aydınlaşdırmalı olduğumuz məsələ süni intellekti vergi sahəsində hər hansı bir hüquqi tənzimləmədən kənar saxlamağın ictimai münasibətlərin və ya başqalarının hüquqlarının pozulmasına səbəbiyyət verib-verməyəcəyidir. Nəzərə alsaq ki, süni intellektin tətbiqi qısa müddət üçün olsa belə, əmək bazarında haqsız rəqabətə və dövlət gəlirlərinin azalmasına rəvac verə bilər, vergi sahəsində hüquqi tənzimləmənin zəruri olduğunu vurğulaya bilərik.

2. Süni intellektdən vergi tutulması ilə bağlı təkliflər

Süni intellektin vergiyə cəlb olunması ilə bağlı təkliflər, əsasən, onun hüquqi statusu ilə əlaqədardır. Hüquqi status dedikdə hər hansı bir subyektin hüquq və azadlıqları, həmçinin vəzifələri nəzərdə tutulur. Müxtəlif məfhumların hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi tarixən aktual olmuşdur və bu zaman universal qayda tətbiq olunmamış, cəmiyyətin əxlaqi münasibəti, sosial reallıqlar və hüquqi münasiblik kimi amillərə əsaslanılmışdır.[9]

Hal-hazırda dünyada süni intellektin hüquqi statusu ilə bağlı irəli sürülən təkliflər bir neçə qrupa bölünür. Bu təkliflərin bir qismi süni intellektə müstəqil hüquqi status verməyib verginin onun sahibindən alınmasının lehinədir. Bəzi təkliflər isə süni intellektə fiziki və hüquqi şəxslərin statusunu verməyin və onların özündən müstəqil subyekt hesab edərək vergi alınmasının tərəfdarıdır.

2.1. Süni intellektin sahibinin vergiyə cəlb olunması

Təkliflərdən birinin məzmunu ondan ibarətdir ki, süni intellekt vasitələrini əşya kimi dəyərləndirərək onun sahibindən əşya vergisi alınmalıdır. Dövlətlər sahibinin xüsusi sərvətini əks etdirdiyindən süni intellektin əşya kimi vergiyə cəlb olunmasını zəruri hesab edə bilər.[10] Fəqət gətdikcə yeni özəlliklər qazanan və insana məxsus xüsusiyyətləri əldə edərək onun yerini tutan bir cisimdən danışırıqsa, onları əşya vergisi ilə əlaqələndirmək fikri müasir texnoloji inkişafı ayaqlaşdırır.

Süni intellekt və robotların ənənəvi işçilərlə müqayisədə daha sürətli olması səbəbilə müəssisələrin istehsal gücü daha da artacaq, bu da öz növbəsində daha çox qazancın əldə olunmasını təmin edəcək.

Buna görə də bu müəssisələrin daha çox mənfəət vergisi ödəməsinə doğru hesab edənlər də var.[11]

Başqa bir versiya isə irəli sürür ki, işəgötürənlərdən avtomatlaşdırma vergisi (automation tax) alınmalıdır. Bu verginin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisənin dövlət büdcəsinə ödədiyi verginin miqdarı həmin müəssisədə işçilərin ixtisarı və robotlarla əvəz olunması səviyyəsi ilə düz mütənəsb olmalıdır. Yəni müəssisələr nə qədər çox işçini robotlarla əvəz edib ixtisar edəcəksə, ona uyğun olaraq da daha çox vergi ödəməklə dövlət büdcəsinə töhfə verməlidir.[12] Microsoft şirkətinin yaradıcısı Bill Qeyts də müsahibələrinin birində hökumətlərin robot vergisi tətbiq etməsinin zəruriliyini vurğulamışdır.[13] Bu yolla hökumətlər müəssisələrdə daha çox insan işçilərin əməyindən istifadə edilməsi üçün stimula yarada bilərlər. Lakin bunu da nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, əgər hər hansı müəssisədən məhz işçiləri ixtisar etmə və avtomatlaşma səviyyəsinə görə vergi alınsa, bu zaman müəssisələr arasında əsaslı fərq qoyulacağından əmək bazarında haqsız rəqabətə yol açıla bilər.

[8] Fərhad Mehdiyev və Emin Quliyev. "Hüquq Nəzəriyyəsi", Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 432 s. Səh. 205-207 (2017).

[9] Filipe M. Alexandre, The Legal Status of Artificially Intelligent Robots, səh. 16-18 (2017).

[10] Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 129.

[11] Vikram Chand, Svetislav Kostić, Ariene Reis, Taxing Artificial Intelligence and Robots: Critical Assessment of Potential Policy Solutions and Recommendation for Alternative Approaches-Sovereign Measure: Education Taxes/Global Measure: Global Education Tax or Planetary Tax, World Tax Journal, səh. 731 (2020).

[12] Yenə orada, səh. 732.

[13] The robot that takes your job should pay taxes, says Bill Gates (2017), <https://qz.com/911968/bill-gates-the-robot-that-takes-your-job-should-pay-taxes> (son baxış 15 may 2023-cü il)

Digər tərəfdən isə müəssisələrdə hansı səviyyədə avtomatlaşma getdiyini və bu səbəblə ixtisarlara sayının müəyyən olunub ona uyğun verginin hesablanması vergi orqanları üçün inzibati xərclərin olduqca artmasına səbəb olmaqla hökumətlər üçün səmərəsiz olacaq.

Qeyd olunan təkliflərə oxşar baxışlar artıq müxtəlif siyasi agendalara salınmışdır. Belə ki, Kanadada “Green Party” lideri ixtisar olunan işçilərin ödədiyi gəlir vergisinə bərabər məbləğin müəssisələrdən tutulmasının vacib olduğunu bildirmişdir. [14]

2.2. Süni intellektin hüququn müstəqil subyekti sayılaraq vergiyə cəlb olunması

Süni intellekt artıq hüquqla nizamlanmalı olan bir çox münasibətin tərəfi kimi çıxış edir və şübhəsiz, bu münasibətlərin dairəsi zaman keçdikcə daha da genişlənəcək. Buna görə də bir qrup araşdırmaçılar, həmçinin təşkilatlar onun müstəqil subyekt olaraq qəbul edilməsinin və onların özündən vergi alınmasının hüquqi cəhətdən münasib olacağını iddia edirlər.

Robotlara müstəqil hüquqi status vermək üçün əsas arqumentlərdən biri onların getdikcə artan müstəqil fəaliyyətidir. Robotlar proqramlaşdırıldıqda insan müdaxiləsi olmadan verilənlər əsasında ətraf mühiti qavramağa, müəyyən qərarlar qəbul etməyə, təcrübə əsasında öyrənməyə və təkmilləşməyə qadirdirlər. Buna görə də süni intellektin də fiziki şəxsə mənsub hüquq və vəzifələrin verilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı fikirlər var. Elmi ədəbiyyatda fiziki şəxs dedikdə hüquq və vəzifələr daşıyan insan nəzərdə tutulur. [15]

Dövlətlərin qanunvericiliyində də yalnız insanlar fiziki şəxs kateqoriyasına aid edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə

əsasən, ‘fiziki şəxs hüquq münasibətlərində öz adından iştirak edən insan fərdidir. Bütün vətəndaşlar, Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər fiziki şəxslərdir’.[16]

Süni intellekt nə qədər təkmilləşib insana məxsus qabiliyyətlər əldə etsə də, tam onunla eyniləşdirməyin məqbul olmadığını düşünürük. Səbəb isə süni intellektin insana məxsus bəzi bioloji və psixoloji xüsusiyyətləri əldə edə bilməsinin mümkünsüz olmasıdır. Belə ki, süni intellekt insana mənsub olan ruh, şüur, sərbəst iradə, hiss və emosiyalara sahib olmadığından onlar eyniləşdirilməməlidir. Bunlar insanı digər canlılardan fərqləndirən və onu xarakterizə edən əsas amillərdir və bunlara sahib olmayan bir məfhuma insana məxsus hüquq və vəzifələri vermək heç də ağılabatan deyil. Süni intellektin şüura sahib olması məsələsi isə müəyyən qədər mübahisəlidir. O, müəyyən alqoritmlər və verilənlər əsasında sərbəst fəaliyyət göstərsə də və ya Turing testini [17] keçsə də, hələ insanın sahib olduğu şüur səviyyəsinə çatmadığını hesab edirik. Səudiyyə Ərəbistanı 2017-ci ildə Sofiya robotunu vətəndaşı elan etmişdi. Bu addımı atmaqda məqsəd diqqət mərkəzində olmaq və Səudiyyə Ərəbistanını yeniliklərə açıq olan dövlət kimi göstərməklə əlaqələndirilə bilər. [18] Lakin bu addımın özü bilavasitə ölkənin qanunvericiliyinə zidd idi. Ərəbistan qanunvericiliyində vətəndaşlığı əldə etməyin yolları anadan olma, evlilik və naturalizasiya olaraq təsbit olunmuşdur və naturalizasiya yolu ilə vətəndaşlıq əldə etmək üçün müəyyən olunmuş şərtlərdən heç birinə əməl olunmamışdır. Bu şərtlərə də qanunla göstərilmiş yaşa çatmaq, ərəb dilində səlis danışmaq, ölkə ərazisində 10 il qalmaq, qanuni qazanc yerinə sahib olmaq, ölkənin qanunlarına əməl etmək,

[14] Green Party pledges to fund AI research, and protect workers from jobs lost due to automation (2019), <https://www.greenparty.ca/en/media-release/2019-09-29/green-party-pledges-fund-ai-research-and-protect-workers-jobs-lost-due> (son baxış 15 may 2023-cü il).

[15] Elvia Arcelia Quintana Adriano, The Natural Person, Legal Entity or Juridical Person and Juridical Personality, 4 Penn State Journal of Law & International Affairs 365, səh. 366 (2015).

[16] Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 24 (1999).

[17] Ətraflı məlumat üçün: <https://amp.theguardian.com/technology/2014/jun/09/what-is-the-alan-turing-test> (son baxış 16 may 2023-cü il).

[18] Zara Stone, Everything You Need To Know About Sophia, The World's First Robot Citizen (2017), <https://www.forbes.com/sites/zarastone/2017/11/07/everything-you-need-to-know-about-sophia-the-worlds-first-robot-citizen/> (son baxış 16 may 2023-cü il).

şəxsin həyatı boyu cinayət törətməməsi daxildir.[19] Belə qanuni şərtlərə uyğun olmayan robotu dövlətin vətəndaşı elan etmək hüquqi dövlətin prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Buna görə də onlara hüquqi şəxs statusu verməyin ağlabatan olduğunu deyənlər də var. Bu fikri təhlil etmək üçün ilk öncə hüquqi şəxsin anlayışına nəzər salmaq. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində bu cür qeyd olunur: 'Hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir'. [20] Bu müddədə göstərilmiş xüsusiyyətlərin süni intellekt üçün də aid edilməsi üçün korporativ hüquqa bənzər yeni hüquq sahəsinin yaradılması zəruridir ki, yaranacaq münasibətləri nizama salsın. Həmçinin müqavilə hüququna da dəyişiklik edilməlidir ki, süni intellekt tərəfindən bağlanmış müqavilələr tənzimlənsin. Mövcud hüquq sistemində bu qədər dəyişiklik etmək heç də əlverişli olmaz.[21]

3. Beynəlxalq təcrübə

Süni intellekt və robototexnika üzərinə vergi qoyulması təkcə hipotetik məsələ deyildir, eyni zamanda bu günün reallığıdır. Ötən illərdə bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq, regional və yerli səviyyədə müxtəlif təkliflər verilmişdir. Xüsusilə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bu sahədə işləri diqqətəlayiqdir.

Belə ki, İƏİT 2020-ci il yanvar ayında təqdim etdiyi rəqəmsal iqtisadiyyatın vergiyə cəlb olunması haqqında hesabatında robotların vergiyə cəlb edilməsi təklifini vermiş və bu sahədə vahid yanaşmanın tətbiqinin zəruriliyini vurğulamışdır.[22] Habelə bu cəhəti də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, böyük güclərin bu məsələyə yanaşmasında müəyyən fərqliliklər özünü göstərir və bu da ortaq məxrəcə gələrək vahid siyasət tətbiq edilməsini yubadır. Aviyonah tərəfindən qeyd edildiyi kimi 'ABŞ nəhəng rəqəmsal kampaniyaların vergiyə cəlb olunması cəhdlərinə qəti şəkildə qarşıdır və İƏİT-də bu sahədə irəliləyişə maneçilik törədir, oxşar şəkildə Çin də BMT səviyyəsində hər hansı bir addımın atılmasına qarşı çıxır. Digər tərəfdən isə Avropa İttifaqı və Hindistan vahid vergi siyasətinin tətbiq olunmasına çalışır'.[23] Maraqlı məqam isə odur ki, 2030-cu ilə kimi süni intellekt və robototexnikadan gözlənilən gəlirə görə Çin 26%-lə, Şimali Amerika isə 14%-lə uyğun olaraq birinci və ikinci yerləri bölüşür.[24] Bu isə onların iştirakı olmadan atılan hər hansı bir addımın effektivliyini sual altında qoyur.

3.1. Avropa İttifaqı

21-ci əsrin ikinci onilliyində robototexnika və süni intellektin sənaye və xidmət sahəsində istifadəsində kəskin artım müşahidə edilmişdir. 2014-cü ildə robot satışında rekord artım (29 %) qeydə alınmışdır. Avropada ortalama robot sıxlığı 10000 işçiyə nisbətdə 85 olmuşdur ki, bu da həmin il dünya üzrə ən yüksək göstəricidir[25]. Robototexnika və süni intellektdən istifadədə sıçrayışı nəzərə alaraq, Avropa İttifaqının Hüquqi məsələlər üzrə komitəsi bu sahəni hüquqi və etik cəhətdən tənzimləmək üçün hərəkətə keçmişdir.

[19]A. Atabekov, Oleg A. Yastrebov, Legal Status of Artificial Intelligence across Countries: Legislation on the Move, 21 European Research Studies Journal 773, səh. 776-777 (2018).

[20]Yuxarıda istinad 16, maddə 43.

[21]Chand, Kostićand, Reis, yuxarıda istinad 11, səh. 736.

[22]Taxation of robots (the Governance Brief No.44) (2014), <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/785276/governance-brief-044-taxation-robots.pdf> (son baxış 18 may 2023-cü il).

[23]Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 64.

[24]PwC's Global Artificial Intelligence Study: Exploiting the AI Revolution (2016), <https://www.pwc.com/gx/en/issues/data-and-analytics/publications/artificial-intelligence-study.html> (son baxış 18 may 2023-cü il).

[25]World robotics report 2015 by International Federation of Robotics (2015), ətraflı məlumat üçün:https://www.diag.uniroma1.it/~deluca/rob1_en/2015_WorldRobotics_ExecSummary.pdf (son baxış 18 may 2023-cü il).

Digər tərəfdən isə müəssisələrdə hansı səviyyədə avtomatlaşma getdiyini və bu səbəblə ixtisarlara sayının müəyyən olunub ona uyğun verginin hesablanması vergi orqanları üçün inzibati xərclərin olduqca artmasına səbəb olmaqla hökumətlər üçün səmərəsiz olacaq.

Qeyd olunan təkliflərə oxşar baxışlar artıq müxtəlif siyasi agendalara salınmışdır. Belə ki, Kanadada “Green Party” lideri ixtisar olunan işçilərin ödədiyi gəlir vergisinə bərabər məbləğin müəssisələrdən tutulmasının vacib olduğunu bildirmişdir. [14]

2.2. Süni intellektin hüququn müstəqil subyekti sayılaraq vergiyə cəlb olunması

Süni intellekt artıq hüquqla nizamlanmalı olan bir çox münasibətin tərəfi kimi çıxış edir və şübhəsiz, bu münasibətlərin dairəsi zaman keçdikcə daha da genişlənəcək. Buna görə də bir qrup araşdırmaçılar, həmçinin təşkilatlar onun müstəqil subyekt olaraq qəbul edilməsinin və onların özündən vergi alınmasının hüquqi cəhətdən münasib olacağını iddia edirlər.

Robotlara müstəqil hüquqi status vermək üçün əsas arqumentlərdən biri onların getdikcə artan müstəqil fəaliyyətidir. Robotlar proqramlaşdırıldıqda insan müdaxiləsi olmadan verilənlər əsasında ətraf mühiti qavramağa, müəyyən qərarlar qəbul etməyə, təcrübə əsasında öyrənməyə və təkmilləşməyə qadirdirlər. Buna görə də süni intellektin də fiziki şəxsə mənsub hüquq və vəzifələrin verilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı fikirlər var. Elmi ədəbiyyatda fiziki şəxs dedikdə hüquq və vəzifələr daşıyan insan nəzərdə tutulur. [15] Dövlətlərin qanunvericiliyində də yalnız insanlar fiziki şəxs kateqoriyasına aid edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə

Bu məqsədlə işçi qrup yaradılmış və əsas vəzifəsi də Avropa mülki hüquq normalarının (lege ferenda) sözügedən sahədə tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü araşdırmaq olmuşdur. Bu işçi qrup 2016-cı ildə robototexnika sahəsində mülki hüquq qaydalarına dair bir sıra tövsiyələri əks etdirən hesabat layihəsi təqdim etmişdir. [26] Bu hesabat layihəsi robototexnika və süni intellektdən istifadə zəminində yaranan etik, məsuliyyət və vergi kimi məsələləri əhatə edirdi. Nəhayət, 2017-ci ildə Avropa Parlamenti bu sahəni nizamlamaq üçün qanun qəbul etmişdir. Lakin qanun qəbul edilən zaman orjinal mətnə səs çoxluğu ilə dəyişiklik edilmiş və vergi ilə bağlı olan hissə çıxarılmışdır. İlk variantda yeni məşğulluq modelinin işlənilib hazırlanması, hazırkı vergi və sosial sistemin davamlılığının müzakirə edilməsi və qeyri-şərtsiz əsas gəlirin tətbiq edilməsi kimi təşəbbüslər irəli sürülsə də, sonradan bu təşəbbüslər robotlaşma nəticəsində öz işlərini itirən işçilərin öz bacarıqlarını başqa sahələrdə təkmilləşdirmək üçün davamlı təlimlərə cəlb olunması və onlara yeni iş yeri tapmağa köməklik edilməsi kimi təkliflərlə əvəz olunmuşdur. [27] Ümumi olaraq isə robototexnika və süni intellektə iqtisadi artım və məşğulluq üçün potensial təhlükə kimi deyil, işçi qüvvəsini əl əməyi tələb edən peşələrdən yaradıcılıq tələb edən sənətlərə yönləndirən bir fenomen kimi baxılmışdır [28]. Belə bir yanaşmaya üstünlük verildiyinə görə isə avtomatlaşdırma nəticəsində öz işini itirən şəxslərin süni intellekt və robotlar üzərinə qoyulan vergi yolu ilə kompensasiya edilməsi təklifi qəbul edilməmişdir.

3.2. İsveçrə

2017-ci ildə Cenevrə Böyük Şurasında mağazalarda istifadə edilən avtomatlaşdırılmış kassalar üzərinə vergi qoyulmasını təklif edən qanun layihəsi müzakirəyə çıxarılmışdır.

[26]Nathalie Nevejans. “European Civil Law Rules on Robotics”, səh. 5 (2016).

[27]Amendment 7 in EU: Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2017), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005-AM-004-008_EN.pdf (son baxış 19 may 2023-cü il).

[28]EU: Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html (son baxış 19 may 2023-cü il).

19 maddədən ibarət olan bu layihənin məqsədi sahibkarların avtomatlaşdırılmış kassalardan istifadə etməyinin qarşısını almaq və bununla da pərakəndə satış sektorunda məşğulluğu qorumaq idi. Lakin qanun layihəsi qəbul edilməmişdir. Qanun layihəsi avtomatlaşdırılmış kassanı müştərilərin mağaza işçilərinin müdaxiləsi olmadan aldıkları malın və ya göstərilən xidmətin dəyərinin ödənilməsi üçün istifadə edə biləcəyi istənilən cihaz kimi təsvir edirdi. [29]Göründüyü kimi, bu nümunədə avtomatlaşdırılmış kassalardan istifadə açıq surətdə insan əməyinin süni intellekt/robotla əvəz edilməsidir. Qanun layihəsinin çatışmayan cəhəti o idi ki, oxşar texnologiyadan (bilet maşınları (TMV), bankomatlar, elektron bank sistemi və s.) müxtəlif sahələrdə istifadə olunmasına baxmayaraq, verginin tətbiqi yalnız pərakəndə satış sektoru ilə məhdudlaşdırdı.[30] Bu da qanunun birtərəfli olduğunu göstərirdi, belə ki, əgər avtomatlaşdırılmış kassalara vergi tətbiq olunacaqs da, bu, süni intellektdən və robototexnikadan istifadə edilən bütün sahələri əhatə edən hərtərəfli bir siyasətin tərkib hissəsi olmalıdır. Məhz elə bu cəhət də qanunun opponentlərinin əsas arqumentlərindən biri idi. Qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı irəli sürülən digər bir fikir isə tətbiq ediləcək verginin dolayı yolla istehlakçının büdcəsinə təsir edəcəyi idi, belə ki, kassalara tətbiq ediləcək vergi sahibkar tərəfindən müxtəlif istehlak məhsullarının satış qiymətinə ötürüləcək və tətbiq ediləcək verginin yükünü əslində istehlakçı çəkəcək.[31] Bu isə pərakəndə satış sektorunu daha böyük təzyiq altına qoyaraq onlayn alış-verişin geniş yayılması ilə nəticələnəcək. Belə olan halda, heç bir işçi qüvvəsinin də qorunmasından söz gedə bilməz. Professor Xavier Oberson da qanun layihəsinin effektivliyinə öz

inamsızlığını bildirmiş və hər hansı yerli səviyyədə addımdan əvvəl bu sahədə qlobal konsensusa gəlməyin daha vacib olduğunu qeyd etmişdir.[32]

3.3. ABŞ

İnsan əməyinin süni intellekt ilə get-gedə əvəz edildiyi bir digər sahə sürücülükdür. Son illərdə Watmo və Uber kimi tanınmış kompaniyalar özüyəriyən avtomobilləri (self-driving car, autonomous car) ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Baxmayaraq ki, bu avtomobillər tam olaraq təkmilləşməmişdir və geniş istifadə edilmir, 2018-ci ildə San-Fransiskoda hər bir özüyəriyən avtomobil üçün vergi tətbiq edilməsini nəzərdə tutan qanunvericilik aktı (AB 1184) qəbul edilmişdir. Qanunvericilik aktının mətninə görə, San-Fransisko əyalətində istər nəqliyyat şəbəkəsi şirkəti, istərsə də hər hansı digər şəxs təşkil edilmiş özüyəriyən avtomobil səfəri üzərinə gediş haqqının 3.5%-i qədər vergi qoyulur.[33] Burada da yenə əsas məqsəd bu sahədəki işçi qüvvəsinin maraqlarını qorumaq və avtomatlaşdırma nəticəsində itirilmiş büdcə gəlirlərini kompensasiyaya etmək olmuşdur.

4. Mənfi tərəflər və çatışmazlıqlar

4.1. Təriflə bağlı çətinliklər

Süni intellekt və robototexnika üzərinə vergi qoyulduğu təqdirdə qarşımıza çıxan problemlərdən ən birincisi verginin hansı növ texnologiyalara tətbiq ediləcəyi, başqa sözlə desək, süni intellekt və robot adı altında nəyi nəzərdə tutduğumuzdur. Hərçənd ki, Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı, Avropa Parlamenti Hüquq işlər komissiyası, Abbott və Bogenschneider kimi tanınmış alimlər öz təkliflərini irəli sürmüşdür, bu sahədə yekdilliklə qəbul edilmiş bir tərif yoxdur.[34] Ümumi olaraq isə bu anlayışlara iki tərəfdən yanaşılı, həm dar, həm də geniş mənada bir tərif verilə bilər.

[29]CH: Projet de loi 12064-A, Art. 7 (2017), ətraflı məlumat üçün:<https://ge.ch/grandconseil/data/texte/PL12064A.pdf>. (son baxış 19 may 2023-cü il).

[30]Yenə orada.

[31]Yenə orada.

[32]Yenə orada.

[33]Ətraflı məlumat üçün:<https://openstates.org/ca/bills/20172018/AB1184/>(son baxış 20 may 2023-cü il).

[34]Yiğit Yıldız, Robot Vergisi: Yeni Nesil Bir Maliye Politikası Aracı, 177 Maliye Dergisi 299, səh. 314 (2019).

Dar mənada yalnız fiziki cəhətdən mövcud olan bir mexanizm nəzərdə tutulur, geniş mənada isə buraya toxunula bilən obyektlərlə yanaşı botlar, müxtəlif proqram təminatları və alqoritmlər də daxildir.[35]

4.2. Qeyri-müəyyənlik

Dördüncü sənaye inqilabı hələ tam başa çatmayıb, indidən tam olaraq hansı dəyişikliklərə yol açacağını təxmin etmək isə çox çətindir. Belə ki, ötən əsrlərə nəzər salsaq görürük ki, hər bir sənaye inqilabı cəmiyyəti köklü şəkildə dəyişən yeni texnologiyalar təqdim edib. Eyni zamanda görə bilirik ki, bu inqilablar iqtisadi inkişaf üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olub, insanlar isə belə yeniliklərdən faydalanmaqla yanaşı, baş verən dəyişikliklərə hər dəfə uyğunlaşa biliblər.[36] Beləliklə, süni intellekt və robototexnikanın kütləvi işsizliyə, büdcə gəlirlərinin kəskin azalmasına, yoxsa əmək bazarını yenidən formalaşdıraraq yeni iş yerlərinin açılmasına yol açacağını əvvəlcədən müəyyən edə bilmərik. Başqa bir məsələ isə robotların Dördüncü sənaye inqilabının mümkün neqativ nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədi ilə tətbiq ediləcək vergilər üçün heç də düzgün hədəf kimi seçilməməsi ehtimalıdır. Yəni avtomatlaşdırılmaya insan əməyinin robotlarla əvəzlənməsi kimi deyil, kapitalla əvəzlənməsi kimi baxa bilirik.[37] Nəticədə robotlar binalar, qurğular, maşınlar kimi istehsal təyinatlı əsas kapital hesab edilir. Bu halda isə bütünlüklə vergi sistemini yenidən konseptual şəkildə gözdən keçirmək və ağırlığı mənfəət vergisinə vermək daha məqsədəuyğun olar.[38] Təbii, bu fikirlərlə razı olmayan, robotların digər istehsal təyinatlı əsas kapitaldan fərqləndiyini düşünən müəlliflər də var. [39] Belə fikir ayrılıqlarının əsas səbəbi isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi Dördüncü sənaye inqilabının

mümkün nəticələrinin çoxluğu və qeyri-müəyyənliyidir.

4.3. Süni intellektin vergiyə cəlb olunması və texnoloji inkişaf

Bu gün ictimaiyyətdə belə bir fikir dominantlıq edir ki, süni intellekt və robotlardan istifadəyə görə tətbiq ediləcək vergi texnoloji inkişafın yubadılmasına səbəb olacaq. Bu fikrin dayaq nöqtəsi isə odur ki, vergi tətbiqindən sonra robotlardan və ya digər növ texnologiyalardan istifadə nəticəsində əldə edilən mənfəət əvvəlki dövrə nisbətə kəskin şəkildə azalacaq. Beləliklə də, süni intellekt və ya robot istifadə edərək əldə edilən gəlirlə insan əməyi nəticəsində əldə edilən gəlir arasında vergi tətbiq edilməsindən sonra fərq az olacaq, bura robotların satın alınması üçün də çəkilən xərcləri əlavə etsək, sahibkarların insan əməyinin robotlarla əvəz edilməsində daha az istəklilə olacağını düşünə bilirik. Bu texnologiyalara tələbatın azalması isə paralel olaraq investisiyaların azalması deməkdir.[40] Belə bir mühtdə isə davamlı texnoloji yeniliklər gözləməyin heç də real olmadığı düşünülür. Ancaq bu faktı da gözdən keçirə bilmərik ki, əqli mülkiyyətdən əldə edilən gəlir də vergiyə cəlb olunur. Yəni bu o demək deyil ki, verginin tətbiqi yaradıcılıq fəaliyyətinə, yeni ixtiraların edilməsinə, tədqiqatların aparılmasına maneçilik törədir. Vergi sistemi müəyyən növ fəaliyyətləri, məsələn tədqiqat və inkişafı təşviq etmək üçün formalaşdırılmış ola bilər, ancaq bu özündə o mənəni ehtiva etmir ki, bəzi fəaliyyətlər sırf innovativ olduğuna görə vergiyə cəlb edilə bilməzlər.[41]

[35]Orly Mazur, Taxing the Robots, 46 Pepperdine Law Review 1, səh. 20-21 (2018).

[36]Chand, Kosticand, Reis, yuxarıda istinad 11, səh. 715-717.

[37]Why taxing robots is not a good idea (2017), <https://www.economist.com/finance-and-economics/2017/02/25/why-taxing-robots-is-not-a-good-idea>(son baxış 20 may 2023-cü il).

[38]Mazur, yuxarıda istinad 35, səh. 21.

[39]Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 27.

[40]Ahmed Sami, Cryptocurrency&Robots: How to Tax and Pay Tax on Them, 69 South Carolina Law Review 697, səh. 731 (2017).

[41]Oberson, yuxarıda istinad 7, səh. 29.

Nəticə.

Bu məqalədə vergi tətbiqi ilə bağlı irəli sürülən əsas təklifləri və bu prosesdə təsadüf edilə biləcək çətinlikləri mümkün olduqca əhatə etməyə çalışdıq. Göründüyü kimi, süni intellekt və robototexnika üzərinə vergi tətbiqi çox mürəkkəb və mübahisəli bir məsələdir. Ümumi olaraq isə bizim mövqeyimiz odur ki, bu sahədə yekun qərar vermək çox tezdir. Yəni bütünlüklə vergi və hüquq sisteminə köklü dəyişikliklər etmək üçün kifayət qədər əsas yoxdur. Eyni zamanda qanunverici nəzərə almalıdır ki, hüquqyararmanın əsas məqsədi hüququn sosial dəyərliliyini təmin edilməsi, zaman etibarilə uzun müddət fəaliyyət göstərə bilən, effektiv və stabil normanın yaradılmasıdır. Diqqət edilməli olan digər bir məqam isə tətbiq edəcəyimiz hüquq normasının səmərəliliyidir. Hüquq nəzəriyyəsiindən də bildiyimiz kimi, hüquq normasının səmərəliliyi ‘...obyektiv ictimai tələbatı düzgün əks etdirməsindən, sosial tərəqqiyə kömək etməsindən, ictimai münasibətlərə təsir göstərməsi dərəcəsiindən asılıdır’.

[42] Yəni tətbiq ediləcək normanın səmərəliliyi üçün obyektiv ictimai tələbatı müəyyən etmək də Dördüncü sənaye inqilabını əhatə edən qeyri-müəyyənliklər fonunda olduqca çətindir. Ancaq təbii ki, bu fikir özündə sözügedən sahəni istənilən qanuni müdaxilədən kənar saxlamaq mənasını ehtiva etmir. Məhz buna görə ən məqsədəuyğun addım ilk mərhələdə müvəqqəti tənzimləmə vasitələrindən istifadə etməkdir və bu halda da tətbiq ediləcək vergi və güzəştlər minimum olmalıdır. Beləliklə də, bu sahədə olan qeyri-müəyyənliklər aradan qalxana və ümumi bir konsensus əldə edilənə qədər müvəqqəti vergi rejiminin tətbiqi daha səmərəli olardı.

[42] M.F.Məlikova. “Hüquq Nəzəriyyəsi”, Bakı, “Elm və təhsil nəşriyyatı”, 448 s. Səh.66 (2019).

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Monica Bhandari. «Philosophical Foundations of Tax Law», Oxford, «Oxford University Press», 310 s. Səh. 9 (2017).
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2000).
3. Pasquale Pistone, Jennifer Roeleveld, Johann Hattingh, João F. P. Nogueira, Craig West. «Fundamentals of Taxation: An Introduction to Tax Policy, Tax Law and Tax Administration», Amsterdam, «IBFD», 176 s. Səh. 4 (2019).
4. Xavier Oberson. «Taxing Robots: Helping the Economy to Adapt to the Use of Artificial Intelligence», Cheltenham, «Edward Elgar Publishing Limited», 187 s. Səh 27-129 (2019).
5. Fərhad Mehdiyev və Emin Quliyev. «Hüquq Nəzəriyyəsi», Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 432 s. Səh. 205-207 (2017).
6. Filipe M. Alexandre, The Legal Status of Artificially Intelligent Robots, səh. 16-18 (2017).
7. Vikram Chand, Svetislav Kostić, Ariene Reis, Taxing Artificial Intelligence and Robots: Critical Assessment of Potential Policy Solutions and Recommendation for Alternative Approaches-Sovereign Measure: Education Taxes/Global Measure: Global Education Tax or Planetary Tax, World Tax Journal, səh. 715-736 (2020).
8. The robot that takes your job should pay taxes, says Bill Gates (2017), <https://qz.com/911968/bill-gates-the-robot-that-takes-your-job-should-pay-taxes>
9. Green Party pledges to fund AI research, and protect workers from jobs lost due to automation (2019), <https://www.greenparty.ca/en/media-release/2019-09-29/green-party-pledges-fund-ai-research-and-protect-workers-jobs-lost-due>

10. Elvia Arcelia Quintana Adriano, *The Natural Person, Legal Entity or Juridical Person and Juridical Personality*, 4 *Penn State Journal of Law & International Affairs* 365, səh. 366 (2015).

11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (1999).

12. <https://amp.theguardian.com/technology/2014/jun/09/what-is-the-alan-turing-test>

13. Zara Stone, *Everything You Need To Know About Sophia, The World's First Robot Citizen* (2017),

<https://www.forbes.com/sites/zarastone/2017/11/07/everything-you-need-to-know-about-sophia-the-worlds-first-robot-citizen/>

14. A. Atabekov, Oleg A. Yastrebov, *Legal Status of Artificial Intelligence across Countries: Legislation on the Move*, 21 *European Research Studies Journal* 773, səh. 776-777 (2018).

15. *Taxation of robots (the Governance Brief No.44)* (2014),

<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/785276/governance-brief-044-taxation-robots.pdf>

16. PwC's *Global Artificial Intelligence Study: Exploiting the AI Revolution* (2016), <https://www.pwc.com/gx/en/issues/data-and-analytics/publications/artificial-intelligence-study.html>

17. *World robotics report 2015* by International Federation of Robotics (2015), https://www.diag.uniroma1.it/~deluca/rob1_en/2015_WorldRobotics_ExecSummary.pdf

18. Nathalie Nevejans. "European Civil Law Rules on Robotics", səh. 5 (2016)

19. Amendment 7 in EU: *Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics* (2017), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005-AM-004-008_EN.pdf

20. EU: *Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics* (2015/2103(INL)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/T-A-8-2017-0051_EN.html

21. CH: *Projet de loi 12064-A* (2017), <https://ge.ch/grandconseil/data/texte/PL12064A.pdf>.

22. <https://openstates.org/ca/bills/20172018/AB1184/>

23. Yiğit Yıldız, *Robot Vergisi: Yeni Nesil Bir Maliye Politikası Aracı*, 177 *Maliye Dergisi* 299, səh. 314 (2019).

24. Orly Mazur, *Taxing the Robots*, 46 *Pepperdine Law Review* 1, səh. 20-21 (2018).

25. *Why taxing robots is not a good idea* (2017), <https://www.economist.com/finance-and-economics/2017/02/25/why-taxing-robots-is-not-a-good-idea>

26. Ahmed Sami, *Cryptocurrency & Robots: How to Tax and Pay Tax on Them*, 69 *South Carolina Law Review* 697, səh. 731 (2017).

27. M.F.Məlikova. "Hüquq Nəzəriyyəsi", Bakı, "Elm və təhsil nəşriyyatı", 448 s. Səh.66, (2019).

The European Law Students' Association

AZERBAIJAN